

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

ANTİK ÇAĞ HÜMANİZMİ İLE RÖNESANS HÜMANİZMİNİN
KARŞILAŞTIRILMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Dr. Öğretim Üyesi KAMİL ŞAHİN

HAZIRLAYAN

GÜLCEMAL GÜLER

KIRIKKALE 2018

KABUL ONAY SAYFASI

Dr. Öğretim Üyesi Kamil Şahin danışmanlığında Gülcemal Güler tarafından hazırlanan “Antik Çağ Hümanizmi ile Rönesans Hümanizminin Karşılaştırılması” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

.../.../20.. (Tez Savunma Sınav Tarihi Yazılacak)

(İmza)

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)

.....

[İmza]

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

.....

[İmza] [Unvanı, Adı ve Soyadı]

.....

[İmza] [Unvanı, Adı ve Soyadı]

.....

[İmza] [Unvanı, Adı ve Soyadı]

.....

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

.../.../2018

(Ünvan, Adı Soyadı)

Enstitü Müdürü

KİŞİSEL KABUL SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Antik Çağ Hümanizmi ile Rönesans Hümanizminin Karşılaştırılması” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

Tarih

Gülcemal Güler

ÖNSÖZ

Felsefe tarihini daha iyi anlamamı sağlayacağını düşündüğüm için seçtiğim hümanizm konulu bu yüksek lisans tezinde bana her türlü yardımda bulunan ve tezi bitirebilmem için desteklerini ve bana olan inancını her daim hissettiren değerli danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Kamil Şahin başta olmak üzere tüm değerli hocalarıma ve çalışmam boyunca benden yardımını esirgemeyen arkadaşım Araştırma Görevlisi Demet Konur'a teşekkür ve saygılarımı sunarım.

Tezi bitirebilmem için manevi güç veren arkadaşım Ebru Ürün'e, bana olan inançlarından dolayı eşim Emre Güler ve aileme, özellikle tezi yazarken fedakârlıkta bulunduğunu düşündüğüm canım oğlum Ahmet Ediz Güler'e sonsuz teşekkür ederim.

ÖZET

Gülcemal, Güler, (2018) *Antik Çağ Hümanizmi ile Rönesans Hümanizminin Karşılaştırılması*, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Dr. Öğretim Üyesi Kamil ŞAHİN, Kırıkkale 2018.

Ortaçağın din baskısı altındaki dogmatik düşünce fikrinden kurtulma çabaları ile yapılan her türlü edebi, siyasi veya bilimsel çalışma Rönesans dönemini oluşturmaktadır. Bu çalışmalar incelendiğinde Rönesans'ın bir ilerleme olduğu kadar eskiye dönüş olduğu görülmektedir. Kelime anlamı ile de yeniden doğuş olan Rönesans, Antik Çağ Roma ve Yunan düşüncelerinin tekrar gündeme gelmiş ve antik çağdaki gibi entelektüel ve ahlaki erdemlere sahip bireylere önem vermektedir. Rönesans'ın düşünce yapısı olan hümanizm de bu fikirler ışığında vücut bulmuş ve kendini geliştirmiştir. Hümanizmin etki alanları olan sanat, din, siyaset ve bilim alanları Rönesans ve Antik Çağ dönemleri içinde incelendiğinde her iki dönemin kendine özgü ve birbirlerine benzer bazı alanlar olduğu görülmüştür. Bu çalışma iki dönemin hümanizm anlayışlarındaki farklılık ve benzerlikleri incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Hümanizm, Antik Çağ Hümanizmi, Rönesans, Rönesans Hümanizmi

ABSTRACT

Güler, Gülcemal (2018) *Comparison of Understandings of Humanism in Ancient Greece/Rome and Renaissance*, M.Sc. Inst. Member Kamil ŞAHİN, Kırıkkale 2017.

Any kind of literary, political or scientific work done with the efforts to get rid of the idea of dogmatic thought under the suppression of medieval religion constitutes the Renaissance period. When these works are examined, it is seen that the Renaissance is a kind of going back to the past progresses. The Renaissance, meaning revival, attaches importance to the individuals who have intellectual and moral virtues like antiquity. Humanism, the Renaissance's thought structure, was also embodied in the light of these ideas and improved itself. When the fields of art, religion, politics and science, which are the domains of humanism, are examined in the Renaissance and Antiquity periods, it is seen that both periods have their own unique and similar fields. This study examines the differences and similarities in understanding of humanism in the two periods.

Key Words: Humanism, Humanism in Antiquity, Renaissance, Humanism in Renaissance

İÇİNDEKİLER

KABUL ONAY SAYFASI.....	iii
KİŞİSEL KABUL SAYFASI	ii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
GİRİŞ	ix
BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
KURAMSAL VE KAVRAMSAL BAĞLAMDA HÜMANİZM	1
1.1. Kavram Olarak Hümanizm	1
1.2. Hümanizm Çeşitleri	7
1.2.1. Seküler Hümanizm.....	7
1.2.2. Dini Hümanizm.....	9
1.2.3. Rönesans Hümanizmi.....	10
1.2.4. Post-Hümanizm	10
1.2.5. Eğitimsel Hümanizm	11
1.2.6. Marksist Hümanizm.....	12
1.2.7. Tümlayıcı Hümanizm	13
1.3. Hümanizmin Vücut Bulduğu Alanlar	14
1.3.1. Sanat	14
1.3.2. Din.....	17
1.3.3. Siyaset	18
1.3.4. Bilim.....	20
İKİNCİ BÖLÜM	22
ANTİK YUNAN'DAN RÖNESANSA HÜMANİZM	22

2.1. İlkçağda Hümanist Düşüncenin Yeri	22
2.1.1. Sokrates Öncesi Doğa ve İnsan	23
2.1.2. Sokratik Hümanizm	29
2.1.3. Platon	32
2.1.4. Aristoteles	34
2.2. İlkçağdan Modern Döneme Doğru	38
2.2.1. Helenistik dönem	38
2.2.1.1. Stoacılık	40
2.2.1.2. Epiküros Okulu	41
2.2.1.3. Kuşkuculuk (Septisizm)	42
2.2.2. Ortaçağ	43
2.3. Ortaçağdan Hümanizme Doğru	47
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	50
RÖNESANS'TA HÜMANİZM.....	50
3.1. Rönesans'ın Genel Özellikleri	50
3.1.1. Sanat	52
3.1.2. Din	55
3.1.3. Bilim	56
3.1.4. Siyaset.....	57
2.4. Rönesans'ta Hümanizm.....	58
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	66
ANTİK ÇAĞ HÜMANİZMİ İLE RÖNESANS HÜMANİZMİNİN KARŞILAŞTIRILMASI	66
4.1. Rönesans'ta Antik Çağa Geri Dönüş	66
2.5. Hümanizm Anlayışlarında Benzerlikler ve Farklılıklar	71
2.5.1. Sanat	71

2.5.2. Din.....	75
2.5.3. Siyaset.....	78
2.5.4. Bilim.....	80
SONUÇ.....	82
KAYNAKÇA.....	87

GİRİŞ

Hümanizm insanın aklını ve bilgisini kullanarak gerçek değerlere ve doğrulara ulaşabileceğini savunması bakımından insan düşünce sisteminde önemli bir yer edinmiştir. Ancak bilimselliği ve akli savunan hümanizmin gün geçtikçe hak ettiği değerini kaybettiği düşünülmektedir. Türkiye’de yalnızca insanı sevmek veya insancılık olarak aktarılan hümanizm arka planında geniş bir tarih ve düşünce birikimini barındırmaktadır. Bunun için de tarihsel gelişimine bakmak ve hümanizmi tarih içinde değerlendirmek gerekmektedir.

Antik Çağ’dan modernizme çoğu düşünürün savunuları arasında kendine yer edinmeyi başaran hümanizm gelenekselliğe bir başkaldırı olarak da görülebilir. İnsanı ele alarak, etik kararların toplumun ve insanın akli ile verilmesi gerektiğini belirtir. Hümanizmin bu görüşü Kant’ın evrensel ilkesi ile de ilişkilendirilmektedir.

Antik Çağ’ın mitolojik döneminden sonra aklın kullanılmaya başlanması ile birlikte felsefi hareketler hızlanmıştır. Doğayı inceleyen ve doğayı tanrıyla ilişkilendiren fikirlerin yerine olaylara daha bilimsel bakan ve insanı odak noktası kabul eden yaklaşımlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Ancak Ortaçağda dini düşüncelerin baskın olması ile birlikte antikitenin düşünceleri kaybolmuş, hatta bazı düşünürlerin fikirleri Hristiyanlığın öğretileri ile eşleştirilerek bu karanlık çağın içinde yanlış yorumlamalar yapılmıştır. Rönesans ile birlikte bu karanlık düşünce sistemine karşı çıkan aydınlar romantik hareketi başlatmış ve akıl ve insan yeniden keşfedilmiştir. Bu iki dönem arasında bir tarihsel bağ vardır. Bu tarihsel döngü aklın ne kadar geri plana itilirse itilsin bir şekilde kontrolü ele alacağını göstermektedir. Eleştirel olmayan, dogmatik bir düşünce her zaman akıl tarafından yok sayılacak ve geçersizliği kanıtlanacaktır. Tarihin tekerrürü içinde benzerlikler ortaya çıkarken gelişmelerin ve çağın kattıklarından dolayı farklılıklar da göstermektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde hümanizmin kavram olarak felsefe tarihinde ele alınış halleri ve kuramsal olarak gelişim süreçleri ele alınmıştır. Hümanizmin modern anlamına ek olarak nasıl ortaya çıktığı ve tarihsel gelişiminde antik çağın etkileri de ele alınmıştır. Böylelikle kavramsal değişiklikleri bilindiğinden hümanizmin temel taşları da daha iyi anlaşılacaktır. İkinci bölümünde Antik Çağdaki düşünürlerin düşünce sistemleri incelenmiş ve hümanist açıdan değerlendirilmiştir.

Özellikle hümanizm dendiğinde akla gelen bilim, sanat, din ve siyaset alanlarında antik çağın düşünceleri araştırılmış, nasıl bir değişiklik geçirdiği açıklanmıştır. Rönesans döneminin ele alındığı üçüncü bölümde ise hümanizmin ortaya çıkışı ve Rönesans düşünürlerinin hümanist düşünceleri verilmiştir. Karanlık bir dönemin sonunda ışık saçan bir yol olarak görülen Rönesans döneminin düşünce yapısı hümanizm olarak adlandırılmış, edebiyat ve sanat alanlarında başlayan hümanist çalışmaların hızlanması diğer alanları da etkilemiştir. Bu çalışmada ise önemli olan Rönesans döneminin hümanist anlayışında antik çağın etkileri olduğundan bu bölümde de ele alınmıştır. Ancak çalışmanın dördüncü ve en önemli bölümünde Antik çağ ve Rönesans dönemindeki düşünce sistemlerinin hümanizmin vücut bulduğu bu dört (sanat, din, bilim ve siyaset) alanda karşılaştırılması yapılarak benzer ve farklı düşünce ve gelişimler ele alınmıştır. Antik çağın yeniden doğuşu olarak adlandırılan Rönesans'ın ne kadar antik çağa benzediği çalışmamızın amacında yer almaktadır. Hümanizm üzerine bir araştırma olan bu yüksek lisans çalışmasında hümanizmin günümüz algısından çok ilk çıktığı zamanlarda ve ilham kaynağı olarak gördüğü antik çağdaki sistemleri incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL VE KAVRAMSAL BAĞLAMDA HÜMANİZM

1.1. Kavram Olarak Hümanizm

Hümanizm, insanın herhangi bir doğaüstü güç, dini simge veya inanç olmadan aklı kullanmayı ve sebep-sonuç ilişkisi yürütmeyi yöntem olarak benimsemektedir. Bu yöntemle de insan kendi potansiyelinin farkına vararak amaçlarını yerine getirecektir. Başka bir şekilde söylemek gerekirse hümanizm, akılcılık ve rasyonalite ile daha iyi bir yaşam ve etik hayatlara ulaşılacağı görüşünü savunur. İnsanı yaşamın merkezine koyan hümanizm anlayışına göre en yüksek amaç insan sevgisi ve yaşama sevincidir.

Hümanizm kavramını ilk defa kullanan Friedrich Niethammer, bu kavram ile insanın eğitimindeki iki temeli belirtmek istemiştir.¹ İnsanseverlik ve insancılık olan bu iki eğitim temeli hümanizmin esas ilkelerinden biri sayılırken kavramın sözlük veya felsefi anlamını tam olarak karşılayamamaktadır. Hümanizm kavramının yalnızca bu iki ilkesi bulunmamakta, hümanizm çok daha derin düşünceleri de içinde barındırmaktadır. Bunun için hümanizmin tarihini ve nasıl ortaya çıktığını incelemek gerekmektedir. Günümüzde kullandığımız anlamda hümanizm anlayışının kavram olarak ilk defa Rönesans döneminde ortaya çıktığını görmekteyiz. Ortaçağın karanlığından kurtulmayı ve bilimi ve insanı merkeze almayı hedefleyen hümanizm Ortaçağ aydınlanmasından ise çok daha eskidir.

Ortaçağın siyasi, dini ve edebi bakış açılarının eleştirilmeye başlamasıyla akıl ve insanın önemi de kendini göstermiştir. İnsanın incelenmesi, yeni bilimsel keşifler Ortaçağın parmaklıklar arkasına atılmış insan aklının yeniden gün ışığı ile buluşmasına yardımcı olmuştur. Elbette yalnızca bilimsel keşifler yoluyla aydınlanma yaşanmamış, sanatsal ve edebi çalışmalarla da bu bakış açısı yayılmıştır. Aklın yeniden yöntem olarak kullanılma düşüncesi Antik Yunan düşüncelerinin, kitaplarının

---

¹ Pavur, Claude (2007) "Classical Humanism Has Everything to Do with Justice", **Electronic Antiquity**, Virginia: Polytechnic Institute and State University, s: 4.

yeniden keşfedilmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Antik Yunan'da büyük öneme sahip şüphecilik tavrı (scepticism) Ortaçağ'ın görüşlerinin incelenmesine yol açmıştır.

Ortaçağ'da İtalyan aydınlarının kendilerini eski Roma kültürünün mirasçısı olarak görmesi Antik Çağ araştırmalarının ilk önce edebi olarak ortaya çıkmasını açıklamaktadır. Dante, Petrarch ve Bocaccola gibi aydınlar Latin kültürü ve mistisizmine ilgi duyarak eserlerinde bu öğelere yer vermişlerdir. Özellikle Antik Yunan'daki *kadim insan ideası* ile *özgürlüğü* benimseyen hümanizm Eski Roma kültürü mirasçıları olan aydınların eserlerinde *insan duygusu* ve *ruhi heyecanlarının tasviri* ile kendini göstermiştir.² Antik çağda akla verilen önemin farkına varan aydınlar akli yüceltme, bilimi benimseme hareketine başlamışlardır. Aklın ve bilimin ilke olarak kabul edildiği bu harekete ise romantik hareket denilmiştir.

Ortaçağın karanlık tanrı-merkezciliğinden kurtulmak amacı ile başlatılan romantik hareket, edebi ve sanatsal açıdan ele alındığında Rönesans olarak adlandırılırken, ilmi ve fikri safhası Hümanizm hareketi olarak görülmüştür.³ Bu romantik dönemdeki fikri hareket ise kavramsallaşma evresinde Cicero'dan etkilenmiştir. Cicero *humanitas* kavramı ile hümanizmin oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. Niet-hammer gibi *humanitas'a* eğitimsel olarak yaklaşan Cicero, bu kavramı insanın sahip olması gereken ilkeler etrafında şekillendirmiştir.

Cicero insan hakları (human rights) yerine insanın görevlerini (human obligations) tercih etmiştir. Onun *humanitas'ı* bu görevleri içermektedir. Cicero, insanın akıl ve konuşma yeteneği ile hayvanlardan üstün olduğunu belirtir. Cicero'nun bu ilkesi aslında Aristoteles ve Stoacılığın bir mirasıdır. Aristoteles konuşma ve akıl anlamlarına da gelebilecek *logos* kelimesini kullanır insanın üstünlüğünü anlatırken. *Logos* sayesinde insan iyi ve kötüyü ayırt edebilmektedir. Cicero da insanın *logos'*undan (aklı ve konuşma yeteneği) yola çıkarak *humanitas'ı* yani insanın görevlerini açıklamıştır. Yani insan doğası gereği bunları yerine getirmekle yükümlüdür. Akıllılık, adalet, cesaret ve ölçülülük insanın yerine getirmesi gereken

---

² Kadioğlu, Muhsin (1991) "Hümanizm", **Sosyoloji Konferansları Dergisi**, Sayı:23, İstanbul: İÜ İktisat Fakültesi Yayınları, s. 157-165. s: 159.

³ Akkaya, Şükrü (1947) "Hümanizm'in Çıkışı ve Yayılışı", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt:5 Sayı:2, Ankara: AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, s.199-222, s: 200.

görevleridir. Cicero, hayvanların, biz insanlar gibi cesarete sahip olmasına rağmen adalet, eşitlik ve iyilikten yoksun olduğunu açıklar. Bunun sebebi de yine akıl ve konuşmadan yoksun olmalarıdır. İnsanın bilgi ve doğru arayışında olması aklın görevini yerine getirmesidir. Adalet ise, Cicero için, yararlılık ve cömertliktir. İnsanın sahip olduğu bilgiyi başkasıyla paylaşması onun cömertliğinin göstergesidir. Bunun yanı sıra adalet anlayışında, hiçbir insanın, eğer saldırgan bir kişi değilse, başka bir kişiden zarar görmemesi gerektiğini belirtir.⁴

Humanitas kavramını ortaya atan Cicero, hümanizmin gelişmesinde yalnızca bu kavram ile katkıda bulunmamıştır. Bir hümanist olarak adlandırılmasa da Cicero, hümanizmin temellerinin oluşumunda önemli rol oynayan İtalya'nın aydınları arasında bulunmaktadır. Roma'nın bozulduğunu ve bu bozulmanın sebebinin gelenek, görenek ve eski erdemlerden uzaklaşan Roma halkının ahlaksal yapısının bozulması olduğunu belirtir. Bu nedenle de Cicero Eski Yunan Sokrates-Stoa çizgisi doğrultusundaki düşüncelerini Roma halkının daha iyi anlamasını sağlayarak bu düşünceleri uygulamayı amaçlamaktadır.⁵

Roma'nın bozulduğunu ileri süren ve bu bozulmanın önüne geçilmesi için ahlaksal yapının düzeltilmesi gerektiğini belirten Cicero, cumhuriyetin ve bu sayede Roma'nın yeniden kurtuluşu için eski geleneklerin canlandırılması gerektiğini öne sürmektedir. Yunanlıların açıkladığı ahlaksal yapı yani evrensel toplum anlayışının benimsenmesi gerektiğini belirtir. Cicero'nun eserlerinde evrensel toplum anlayışı ile Roma geleneğini temellendirme uğraşı içindedir. Cumhuriyetin bozulmasına yol açan ahlaksal eksiklik Cicero'ya göre yalnızca Yunanlıların evrensel toplumu ile düzelebilecektir.⁶

Cicero'nun hukuk anlayışının temelinde de Stoacı anlayış yani doğa ile özdeşleştirdiği akıl yatmaktadır. Stoacıların kozmopolis anlayışını ele alan Cicero, insanlar aynı akılı paylaşıyorsa devlet de tek olmalıdır, görüşündedir. Doğal hukuk kuramı ve evrensel toplum düşüncesi ile eşitlik düşüncesini benimsemektedir. Cicero,

---

⁴ Scheck, Thomas P, "Humanitas in Cicero's Moral Philosophy and its Christian Reception", **Ave Maria Law Review**, Erişim: <http://legacy.avemarialaw.edu/lr/assets/articles/AMLR.v.10i2.scheck.pdf> 8 Kasım 2017, s. 405-417, ss: 406-410.

⁵ Ağaoğulları, Mehmet Ali & Köker, Levent (2011) **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, 7. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi, s: 50.

⁶ A.g.e. s:51.

her insanın moral bir eşitliği olduğu görüşündedir. Bu moral eşitliği, aynı akla sahip olduğu için herhangi bir insanın bir yol göstericisi olduğunda erdeme erişebileceği savı ile açıklar.⁷

Cicero'nun buraya kadar açıkladığımız görüşleri yani akla önem vermesi, eski Yunan geleneklerine dönülmesi gerektiğini belirtmesi, insan eşitliği konusunu gündeme getirmesi onun bir hümanist olduğu bakış açısını sunmuş olabilir. Ancak bunun yanıltıcı olduğunu belirtmek gerekir. Cicero Antik Yunan görüşlerinin yeniden canlanmasında yardımcı olmuş ve akla önem verilmesini sağlamıştır. Bu açıdan hümanizmin de gelişmesinde Cicero'nun düşünceleri önem arz etmektedir. Ancak onun eşitlik görüşü ve akıl anlayışı bir yandan da *ahlaki eşitsizliği*⁸ gündeme getirmektedir. Bu nedenle de onu tam bir hümanist olarak ele almak yanlış olacaktır. Cicero, aklın farklı kullanımı ile insanlar arasında eşitsizlik olduğu görüşündedir. İnsanların erdeme ulaşabilmesi konusunda da ortaya attığı görüş onların yol göstericiye ihtiyaç duymasındadır.

Cicero'ya göre "Eşitsizlik denen şey, aslında aşırı bir eşitsizliktir".⁹ Bu açıklaması ile köle kurumunu haklılaştırmaktadır. Eşitsizlikçi düzenin ise hümanist anlayışta bilindiği üzere herhangi bir yeri yoktur. Cicero'nun ahlaki eşitsizliği de savunduğu "elitist yaklaşımı"¹⁰ olsa da düşünceleri ile hümanizmin temelini oluşturduğu gerçeği yadsınamaz. Roma geleneğinde Antik Yunan'a geri dönüşün ilk savunucularından olması daha sonraki yıllarda hümanizmin daha da gelişmesine yardımcı olacaktır. Dini de yalnızca iktidarın sürdürülmesi için bir araç olarak

---

⁷ Ağaoğlu, M. A. & Köker, L., **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, s: 51-55.

⁸ Ashwood, Nigel, (2009) **Özgür Toplum İlkeleri**, Çev. Can Madenci, Ankara: Liberte Yayınları, ss: 39-40.

Ahlaki eşitlik-eşitsizlik: Cicero bireyin aynı olmadığını aynı yeteneklere sahip olmasının mümkün olmadığı görüşündedir. Bu nedenle de en azından kanun önünde her vatandaşın eşit olmasını savunur. Bunun ile de ahlaki ayrıma dikkat çeker. Çünkü ahlaki açıdan her bireyin hayatını kendi tercihleri doğrultusunda yaşamaya hakkı vardır. Kötü tercihlerde de bulursa insanların yaşamları değerlidir.

⁹ Cicero'dan Aktaran: Ağaoğlu, M. A. & Köker, L., **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, s:55.

¹⁰ Arslan, D. Ali, (2003/2) "Eşitsizliğin Teorik Temelleri: Elit Teorisi", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (6), s: 115-135, ss: 115-120.

Elitist Yaklaşım: Bu teoride, toplumda az sayıda olan ancak gücü elinde bulunduran insanların oluşturduğu grup toplumun diğer kesimleri üzerinde söz sahibidir. Toplum etkileyen kararlar bu grup tarafından belirlenir. "İyi yurttaş kalabalıktan değerlidir." diyen Cicero da yasaların bu bilge azınlık (elit grup) tarafından koyulmasını savunur.

belirtmesi dönemin tanrı-merkezci anlayışından uzak bir anlayışa sahip olduğunu göstermekte ve bu nedenle yeni bir düşünce sistemi geliştirdiği unutulmamalıdır.

Cicero'dan sonra gelen düşünürler *humanitas* kavramını kullanmaya başlamışlardır. Orta Çağ'da insanlık anlayışından uzak bir anlamda kullanılan bu kavramın daha sonra antik çağın değerleriyle uyum içinde iyi insan ideali, manevi boyut anlamlarını içerdiği görülecektir. Bunun yanı sıra hümanitas insan-evren ve zaman-ebedilik ilişkileri içinde yorumlanmaya başlanacaktır. İnsanın evren içindeki yeri ve öneminin araştırılmaya başlanması ile de hümanizm değer kazanacak ve kendini edebiyat ve felsefeden başlayarak ifade edecektir.

Lorenzo Valla on beşinci yüzyılın İtalya'sındaki en önemli ve etkili hümanistlerden bir diğeridir. Lorenzo Valla'nın dil üzerindeki çalışmaları hümanizmi etkilemiş, hümanist programa etkili ifadeler kazandırmıştır. Daha çok dil üzerinde çalışmalar yapan bu düşünürün hümanizme etkisi klasik Latin dili çalışmaları ve bu çalışmaları eğitim programlarına uygulaması ile olmuştur. Lorenzo Valla'nın Yeni Ahit üzerine yaptığı çalışmalar da daha sonraki hümanist çalışmalar üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Herodotos ve Homer çevirilerini yapmış ve Latin dili üzerinde çalışmıştır. Antik Yunan ve Aristoteles üzerine düşünceleri hümanizm ilkelerini etkilemiştir. Valla'ya göre dünyadaki şeyler gördüğümüz ve deneyimlediğimiz şeylerdir. Bunları incelemek ve açıklamak için, teorik yapılara, metafizik kavramlara gerek yoktur. Bu dünyayı açıklamak için kullanılacak şey dildir. Çünkü dil dünyayı düşünme ve kategorileştirme biçimimizi etkilemektedir. Valla gibi bir hümaniste göre de bu dil Latince'den başka bir dil değildir. Hümanist anlayışa göre de Latince öğrenilmeli ve o dil ele alınmalıdır.¹¹ Bu düşüncesi ile okullarda Latin dilleri öğretilmesinin önemine önem çekmiş, bu da eski eserlerin incelenmesini ve asıl düşüncelerin tekrar gün yüzüne çıkmasını etkilemiştir.

Lorenza Valla'nın da savunduğu Latin dilinin öğrenilmesi ve Antik Yunan eserlerinin okunması düşüncesinde hümanizmin ortaya çıkışında Petarch da önemli bir rol almıştır. Petarch günümüzde şiirleri ve soneleri ile bilinmesine rağmen çağında klasik edebiyatı yeniden hayata döndürme konusunda da bilinmekteydi. Yalnız

---

¹¹ Haçerlioğlu, Osman (2012) **Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar**, Cilt 3, İstanbul: Remzi Kitabevi, s: 106.

yaşamının erdemine önem vermiş ve mutluluğun bağımsız olduğunda gerçekleşeceğini savunmuştur.¹² Grekçe bilmemesine rağmen Antik Yunan eserlerini de toplayan ancak asıl odağı Latince eserleri olan Petrarch bunların arasından bazı yazıların Cicero'ya ait olduğunu kanıtlamıştır. Petrarch'ın da katkı sağladığı eski yazıların yeniden keşfi 14. ve 15. yüzyılda hümanizmin ayırıcı özelliği haline gelmiştir.

Humanitas adını verdikleri bu hareket ile Yunan ve Latin eserlerinin incelenmesi sonucunda Antik bir şairin incelenmesinin en yüksek ilim olduğunu düşünmüşlerdir.¹³ Rönesans Hümanizminin oluşması ve gelişmesi de bu şekilde olmuştur. Daha sonrasında da bilimsel ve coğrafi keşifler ile insan merkezi hale gelmiş hümanizm de asıl formuna ulaşmıştır. Fransız Devrimi sırasında hümanizm doğaüstü güçler olmaksızın insana odaklanan bir ahlaki felsefe olarak anılmaya başlanmıştır.¹⁴

Kavramsal olarak gelişimini ele aldığımız ve günlük dilde insancılık anlamıyla sıkça kullandığımız hümanizm, görüldüğü gibi, yalnızca insanı sevmek, insanı merkeze almak anlamına gelmemektedir. Özellikle Ortaçağ'da tanrı-merkezci anlayışın toplum üzerindeki negatif etkilerinden yola çıkarak yapılan Rönesans hareketleri hümanizmin doğmasında önemli rol oynamıştır. Kilisenin yalnızca dini değil siyasal gücü de ele geçirmesiyle, antikçağın eleştirel, önyargısız bakış açısı kaybolmuştur. Kilisenin etkisinde geçen, bilimsel ve felsefi açıdan da kilisenin izlerini taşıyan bu dönemde gelişmeler engellenmiş ve farklı bir bakış açısına sahip insanlar cezalandırılmıştır.

Hümanizm kavramı çeşitli şekillerde ortaya konulmuş, bu nedenle farklı önadlarla anılan hümanizm çeşitleri doğmuştur. Rönesans hümanizmi, felsefi hümanizm, Hristiyan hümanizmi, modern hümanizm, dini hümanizm (veya hümanizm dini) bu hümanizm çeşitlerinden birkaçıdır. Hümanizm kavramlarının oluşmasında hümanizmin geniş bir çerçevesinin olması sonucunda insanların ilkelerinden bazılarını odaklanarak o odak ile kendi düşüncelerini geliştirmesi etkili olmuştur. Her

---

¹² Hançerlioğlu, O., **Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar**, s: 106.

¹³ Akkaya, A.g.e., s: 201

¹⁴ Lamont, Corliss, (1997) **The Philosophy of Humanism**, New York: Humanist Press, s: 61.

ne kadar savunuları birbirinden zıt gibi görünse de her bir hümanizm kavramının ortak ilkeleri de vardır.

1.2. Hümanizm Çeşitleri

“Hümanizm nedir?” sorusuna farklı cevaplar alınmasının ve kesin bir tanım bulunamamasının nedeni hümanizmin birçok çeşidinin bulunması ve bazıları arasında büyük farklılıkların yer almasından kaynaklanmaktadır. Kişiler hümanizmi tanımlamadan önce hangi tür hümanizmden bahsettiklerini açıklarsa tanımı anlamak ve karışıklığı gidermek daha da kolaylaşacaktır.

1.2.1. Seküler Hümanizm

Seküler hümanizm Hristiyanlığın baskın olduğu dönemin sona ermesinden sonra ortaya çıkmıştır. Baskın olan Hristiyanlık görüşü yerini materyalist bakış açısına bırakmaya başlar. Bununla birlikte de dogmatik düşüncelerin yerini bilim ve mantık alır. Materyalist natüralizm olarak da bilinen Seküler Hümanizm işte buradan doğmuştur.¹⁵

Seküler hümanizm hem akılcılığı hem de irrasyonalizmi aynı anda savunmakta ve evrenin rastlantısal olarak yönetildiğini söylemektedir. Seküler hümanistlerin bu görüşü herhangi bir bilgi veya anlamın varlığını yok saymaktadır. Onlara göre her şey değişmektedir ve bilim yalnızca belirli bir süre içinde bir şeyleri açıklayabilir. Bu nedenle hiçbir şey kesin değildir. Seküler hümanistlerin bu usdışıcılığı savunusuna rağmen akli savunması insanı anlamın merkezine koymasından kaynaklanmaktadır. İnsan ruha sahip değildir, yalnızca biyolojik bir organizmadır. İnsanın tüm girişim ve duyguları beyne giden elektron dalgalarından oluşmaktadır. Bu nedenle gelişigüzel düzenin kargaşa ortamında anlam ve düzen ortaya çıkar. Bu anlamı veren de insanın kendisidir.¹⁶

Seküler hümanizm, doğaüstü bir dünyanın varlığına olan inancı ve bağlılığı reddeder. Daha çok bilim adamları ve akademisyenlerin yer aldığı seküler hümanistler hümanist ilkelerin dini kurallardan ve öğretilerden arınmış olduğu öne sürülen

---

¹⁵ Schwertly Brian, (1996), **Secular Humanism**, Erişim: http://www.reformedonline.com/uploads/1/5/0/3/15030584/secular_humanism.pdf 19 Ağustos 2017, s:1

¹⁶ Schwertly B., **Secular Humanism**, ss:4-5.

sekülerizmi beraberinde getirdiğine inanır. Mantık tartışmaları kullanılarak doğüstü inançlar desteklenemez bu nedenle din ile ilişkisi olan etkinliklerin doğüstü yönleri reddedilmelidir. Seküler hümanizm doğalcı bir felsefe, bilime dayanan kozmik bir bakış açısı ve sonuççu bir etik temeli ile kapsamlı ve dini olmayan bir hayat duruşu sergiler.

Seküler hümanizmin etik sisteminin üç ana ilkesi vardır:

- Deneyim dünyasından ortaya çıkar
- Objektiftir
- Değerleri araştıran her insana eşit derecede açıktır.¹⁷

Seküler Hümanizm insan deneyimlerine dayanan mantıksal bir etik sistemi sunar. Din veya tanrı olmaksızın etik ve ahlaklı olunabileceğini savunur. Seküler elitistler İncil öğretilerinin bir kere okullardan ve üniversitelerden kaldırıldığında, asıl ilerlemenin kaydedileceğini belirtir.¹⁸ Ancak insanın doğasında ne kötülüğün olduğunu ne de insanın doğuştan iyi olduğu savını benimser. Önemli olan insani kararlarının etik sonuçlarıdır. Seküler hümanistler etik ilkelerini gerekçelendirmek için mantık, bilim ve deneyime başvurur. İnsan mutluluğu ve sosyal adalet etik sisteminin nihai amaçlarıdır.¹⁹

Dünyada son otuz yıl içerisinde tanımlanmış bir kavram olan seküler hümanizm anlayışı; her bireyin kendi içerisinde dinin etkisi olmadan gelenekleri, dogmaları ve ideolojileri basit bir şekilde kabul etmeyerek sorgulaması gerektiğini, sorunlarının çözümü aşamasında kesin kararlarını verirken inanç ve tasavvufun etkisinde kalmadan hareket etmesi gerektiğini savunur. Öncelikli olarak insanoğlunun hem genelde hem de kendi içerisinde yaratıcılık ve büyüme potansiyelini kullanması konusyla ilgilenmektedir. Hayata bakış açımızdaki eksiklikleri sürekli olarak yeni bilgi ve tecrübelerle kapatmamız gerektiğini, her insanın sosyal ve politik prensiplerini kendi içerisinde muhakeme ederek sorumluluklarını artırarak fikirlerini nedenleriyle

---

¹⁷ Flynn, Tom, **Secular Humanism Defined**, Erişim: <https://www.secularhumanism.org/index.php/13>
19 Ağustos 2017.

¹⁸ Schwertly Brian, **Secular Humanism**, s: 2.

¹⁹ Flynn, Tom, **Secular Humanism Defined**.

birlikte tıpkı bir pazar yeri gibi ortaya açması gerektiğini böylece daha hoşgörölü ve ilerlemiş bir dünyanın ortaya çıkacağını ileri sürmektedir.

1.2.2. Dini Hümanizm

Dini hümanizm, hümanizmin kendini dindar gördüğü koludur. Deizm, Teizm ve Doğaüstücölüğün bazı yöntemlerini içermektedir. Liberal sanatlardaki bilim adamları, sanatçılarla ilişkilendirilir. Dini hümanizme göre Seküler Hümanizm fazla mantıksaldır ve insanı insan yapan duygusal deneyimlerin tamamını yok saymaktadır.

Dini hümanizm, doğaüstü güçler yerine insanın ihtiyaçları, yetenekleri ilgileri etrafında oluşmuştur. 19. Yüzyılın sonlarına ve 20. Yüzyılın başlarına kadar bir hümanizm şekli olarak adlandırılmıyordu ancak daha sonra hümanizmin bir kolu olarak görüldü. Etik Kültür (The Ethical Culture) hareketi ile birlikte, tüm dinlerin merkezine ahlaki mesajı koyan bir din olarak belirtilmeye başlandı. İnsanların hayatında ve önemli konularda belirleyici bir rol oynamaya başladığından dini bir yön haline geldi.²⁰

Hümanizmi bir din olarak görenler ilk hümanist olarak Havva'yı görür. Yasak elmayı yiyerek Tanrı gibi olmak istemiştir. Babil Kulesi'ni inşa etmeye başlayanlar da aslında kendileri için iyi bir isim yapmak istemişlerdir ve belki de bu insanların Tanrı'dan bağımsızlığını ilan olarak görülmesidir.²¹

Tüm diğer dinler gibi hümanizm de gerçeklikle alakalı bazı temel sorulara cevap arayışındadır. Yalnızca bir din olduğu iddiasında değildir ancak aynı zamanda bir dinin tüm özelliklerini taşır ve iddiaları ve özellikleri ile de tutarlı bir davranış sergiler. Rönesans hümanizminden farklı olarak insanlığı araştırmazlar insanlığa tapınırlar. Hümanizm insanın her şeye gücü yeten, her şeyi bilen, egemen ve kendi kendisinin kurtarıcısı olduğunu ima eder. Hümanistler için insanlık tek kural koyucudur. Bu nedenle insan bilgisinden çıkmayan herhangi bir yasa veya ahlaki ilkeyi reddeder.²²

²⁰ Lamont, C., **The Philosophy of Humanism**, ss: 26-28.

²¹ Waggoner, Robert, L., (2000), **The Religious Face of Humanism**, Erişim:

http://www.thebible.net/biblicaltheism/The_Religious_Face_of_Humanism.pdf 22 Temmuz 2016, s: 4.

²² Waggoner, Robert, L., **The Religious Face of Humanism**, ss: 2-5

1.2.3. Rönesans Hümanizmi

Genellikle “Klasik Hümanizm” olarak bilinen Rönesans Hümanizmi 15. ve 16. Yüzyıllarda dönemin skolastik felsefesinin karşısında ortaya çıkan hümanist düşüncedir. Rönesans hümanizmi insanın değerini ve bireyin itibarını yükseltmiştir. İnsan sorunu yeniden en önemli sorun haline gelmiş ve akla ve deneye dayalı düşünce sistemi Rönesans felsefesinin odak noktası olmuştur.

Hristiyan hümanizmine yani skolastik hümanizme karşı oluşan Rönesans Hümanizmi bu dünyada insanın yaşamdan en fazlasını almasını ve çok yönlü bireyler olmasını savunur. Ayrıca bilginin üzerinde dini sınırlandırmalara karşı çıkarak inanç yerine akla güvenmek gerektiğini belirtir. Ayrı bir başlık olarak ele alınmasına neden olan şey de bu dine karşı duruşu ve bilgi üzerindeki dini kontrolden kurtulmada ısrar etmesi olmuştur.²³

Orhan Hançerlioğlu'nun yazdığı Felsefe Ansiklopedisi'nde Rönesans Hümanizmi aynı zamanda Burjuva Hümanizmi olarak adlandırılmıştır. İnsanın haklarını savunan ve ilerlemesi için çalışmalar yapan Rönesans Hümanizmi Ortaçağın insanlığını yitirmek üzere olan insanını çekip aydınlık günlere taşımayı amaçlar.²⁴ Bu çalışmada Rönesans Hümanizmi ayrı bir bölüm olarak detaylı bir şekilde inceleneceğinden burada kısa bir şekilde anlatılmıştır.

1.2.4. Post-Hümanizm

Post hümanizm, hümanizm sonrasında, yani insanın odak noktası olarak görülmemeye başlanmasından sonra ortaya çıkmıştır. 20. yüzyılda anti-hümanizm insanın bilinçli bir varlık olmadığını, aksine bilinçdışı ussal bir varlık olduğunu savunmaya başlamıştır. Bunun karşısında yer alarak bu savı çürütmeye çalışan Post-hümanizm de 20. yüzyılda Rönesans Hümanizmini, yani insanın felsefi sistemin merkezinde olduğunu, yeniden hayata geçirmek ister.

---

²³ Lamont, C., *The Philosophy of Humanism*, ss: 21-24.

²⁴ Hançerlioğlu, O., *Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar*, s: 106.

Post hümanizm bunların yanı sıra tek bir türün diğer türlerden üstün olduğu iddialarına ve hümanizme yüklenen insanın ve insan toplumunun varlığın odak noktası olması gerektiği düşüncesine (insan-merkezcilik) de karşı çıkar. Sanayi Devrimi insanlar ve diğer varlıklar arasındaki ilişkinin yazılması konusunda önemli bir gelişmeye sebep olmuştur. Bu diğer varlıkların içinde yaşamayan yani insan ürünü olan robotlar, cyborglar da vardır. Teknolojinin gelişimi ile birlikte robotlar insan hayatının her yerinde yer almıştır. İnsanı tanımlamak için filozoflar yalnızca onu hayvanlardan ayıran özelliklerini görmemiş aynı zamanda bu insan yapımı cyborglarla da karşılaştırmışlardır. Post-hümanistler teknolojiyi, yalnızca yeni türlere işlevsellik sağlayan bir yapaylıktan ziyade, onu kullanımımızı çerçeveleyen bir ideoloji olarak görür.²⁵

1.2.5. Eğitimsel Hümanizm

17. yüzyılda okul sistemlerinde baskın olmaya başlayan eğitim sistemindeki bir akımdır. *“Hümanistik eğitim anlayışının felsefi temellerini Abraham Maslow ve Carl Rogers’ın attığı söylenmektedir. A. S. Neill ise ilk modern hümanist eğitimci olarak kabul edilir. Neill İngiltere’de hümanistik ilkelerle çalışan Summerhill okulunu kurmuştur.”*²⁶ Hümanistik eğitim anlayışında insan zihnini geliştiren çalışmaların insanı insan yapan şeyler olduğunu savunur. Beyni ayrı modüllerin bir birleşimi olarak görür: analitik, matematiksel, dilsel gibi.

Eğitimin hümanist felsefesine inanan eğitimciler öğrenme süreci ile ilgili seçme özgürlüğünü vurgulayarak öğrencilerin öğrenmeden sorumlu olduğu bir ortam yaratırlar. Öğrenciler öğrenme sürecinin başındadır, eğitimci ise rehber rolündedir. Eğitimci öğrencinin kişisel gelişimini en üst seviyeye çıkarmayı amaçlar ve onun olgun bir insan olması için ona destek olur. Ancak aynı zamanda bunları yaparken de otoriter olmadan metotlarını kullanır ve özgür bir öğrenme ortamı oluşturmaya çalışır. Ayrıca öğrencinin kendini gerçekleştirebileceği seviyeye gelmesinde yardımcı olur.²⁷

²⁵ Chadwick, R. & Gordijn, B. (2007) “Medical Enhancements & Posthumanity”. **Posthumanism: A Critical History**. Routledge, New York, ss: 2-16.

²⁶ Şahin, İsmet (2005) ”Hümanizm ve Eğitim”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 11, s: 47-55, s: 51.

²⁷ Gessner, Gina, “Humanism as an Educational Philosophy”, (Erişim) <https://blogs.commonsgeorgetown.edu/gtg6/files/humanism.pdf> 22 Temmuz 16, s:2.

İnsanın biricik değerinin eleştirel akıl, ahlaki duyarlılık, yaratıcı hayal gücü, özgür irade olduğunu savunan hümanist bakış açısında, hümanist eğitim için insanın değerinin öncelikli hale getirilmesi önemlidir. Bu düşünce özgürlüğünün, ahlaki bağımsızlığın ve özgünlüğün herhangi bir dini, milli, ekonomik ya da ideolojik değerler sisteminin üstünde tutulmasını gerektirir.²⁸

Kaliteli hayatın önkoşulu olarak görülen deneysel bulguların yanı sıra insan değerinin hümanist felsefesine dayalı olarak eğitimsel politikanın insanda bulunmasını istediği beş ana amacı şu şekilde belirlenebilir.

- a. Açık fikirliliğe ve serbest eğitime dayanan zihinsel yaklaşım;
- b. Herkese eşit değeri veren ve diğerleri için saygı ve adalet besleyen ahlaki bir duruş;
- c. Sosyal sorumluluklarda ve siyasi eylemlerde bulunan aktif demokratik vatandaşlık;
- d. Deney, merak ve geniş bir anlık ile desteklenen kültürel zenginlik;
- e. Sadece yerel sorunlarla değil diğer kültürler ve uluslararası sorunlarla da ilgilenen ve bilgi sahibi olan dünya vatandaşı olmak.²⁹

1.2.6. Marksist Hümanizm

Marx'ın ilk yazılarına odaklanan Marksist Hümanizm aslında bir Marksizm türüdür. Marx, hümanizmi komünizmin son ideali olarak tanımlamaktadır. Komünizm, insanın yabancılaşması olan özel mülkiyeti kaldırarak, her yerde insan için insan varlığının gerçek uyumunu temin etmektedir. Marx'a göre,

"komünizm, yeniden dönüş veya insanın bizzat yeniden bir dönüşü olduğunun, insana özgü yabancılaşmanın ortadan kaldırıldığına şuurundadır. Bu komünizm, tamamlanmış natüralizm olarak bir hümanizm ve tamamlanmış hümanizm olarak da bir natüralizmdir. Komünizm insanla tabiat, insanla insan arasındaki karşıtlığın gerçek bir çözümü; kaynakla varlık, öznelleştirme ile nesnelleştirme, hürriyetle zorunluluk, bireyle tür arasındaki savaşın gerçek bir çözümüdür".³⁰

²⁸ Aloni, Nimrod (2011) "Humanistic Education: From Theory to Practice", **Education and Humanism. Moral Development and Citizenship Education**: Derleyen: Veugelers W, SensePublishers, s: 36.

²⁹ Aloni, N., "Humanistic Education: From Theory to Practice", s: 41.

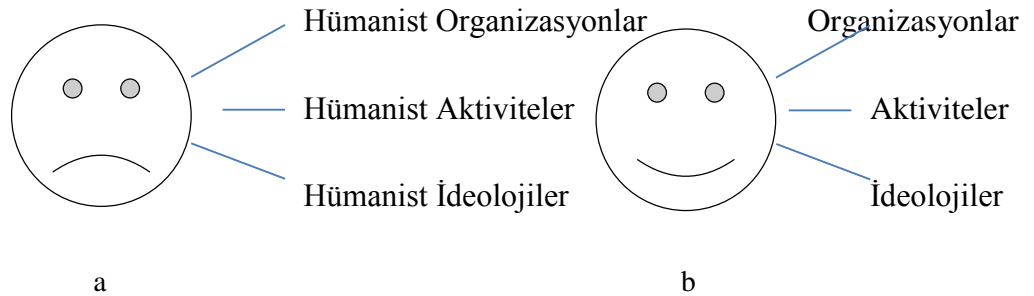
³⁰ Marx, Karl (1975) **Felsefi Yazıları**, Çev. Murat Belge, İstanbul: Payel Yayınevi, s: 103.

Marx doğanın insanın zorunlu eyleminin bir aracı olduğunu ve nesnel dünyanın ürünlerinin aktif tür yaşamı yolu ile ortaya çıktığını belirtir. Yani ihtiyaç ve amaçlar doğrultusunda ortaya çıkan, ‘insan dünyası’nın yapısal kaynağı olan insan eylemidir. Marx insanın sosyal bir varlık olduğuna inanır. Toplum da kendini değişen zamana uydurmak için değiştiğinden insan ve hatta değerleri de sürekli değişmektedir. İnsanın değeri ise tek tek bireylere özgü değil topluma özgüdür.³¹

1.2.7. Tümlayıcı Hümanizm

Tümlayıcı Hümanizm, ilk olarak Deendayal Upadhyaya tarafından geliştirilen bazı kavramlar Bharatiya Jana Sangh (milliyetçi siyasi bir parti) tarafından 1965’te resmi ilke olarak İntegral Hümanizm adı altında geliştirilmiştir. Tümlayıcı Hümanizm akımı, materyalizmle meşgul olarak gördüğü ve bireylerin sosyal yönlerini görmezden geldiğini düşündüğü batı siyasal felsefesine karşı doğmuştur. Jana Sangh beden, akıl, ruh ve idraktan oluşan insanın bir bütün olarak önemine vurgu yapar. Bunlar ayrı ayrı düşünülemez, bir bütündür. Batı’da çıkan karışıklık insanın bu yönlerini ayrı ayrı ele almak istemesinden kaynaklanmaktadır.³² Batı hümanizmi ustaca insanı hedef alıp farklı açılardan insanı baskılarken (Şekil a) tümlayıcı hümanizm hoşgörülü bir şekilde insandan yayılır ve beden, akıl, ruh ve idrak ile bir bütün olarak mutlu bir insandan ortaya çıkar (Şekil b).³³

Şekil 1: Hümanizm ve Tümlayıcı Hümanizm.

³¹ Cooper, David E. (2007) **The Measure of Things Humanism, Humility and Mystery**, New York: Oxford University Press, s: 81.

³² ---, Ideology, Social Base And Strategies Of Electoral Mobilisation Of The Jana Sangh, Erişim: http://shodhganga.inflibnet.ac.in/bitstream/10603/19324/9/09_chapter%201.pdf 22 Temmuz 2017, ss: 40-41.

³³ Stefan, Gheorghe M. “Integral Humanism” Erişim: http://users.dca.e.pub.ro/~gstefan/2ndLevel/nonTechnicalTexts/Stefan/IntegralHumanism_final_form.pdf 22 Temmuz 2017.

- a) Farklı hümanist ideolojilerine dayanan farklı hümanist organizasyonlarında farklı hümanist eylemlerde bulunan birçok hümanizm düşüncelerinin baskısında olan insanlar.
- b) Birçok eylem, organizasyon ya da ideolojiler yolu ile tümleyici hümanizmini yayan insanlar.

Bireyler toplumu oluşturur ve iyi bir sistem de insanın ihtiyaçlarını karşılamak zorundadır. Bharatiya Jana Sangh'ın asıl amacı refaha ulaşmış, güçlü ve bir olan bir milleti kurmak yolunda politik, sosyal ve ekonomik bir demokrasi olarak fırsat eşitliği ve insanın özgürlüğünü tüm vatandaşlara garantileme amacı ile Hindistan'ın yeniden yapılanmasıdır. Demokrasiyi savunmuş, kapitalizm ve komünizme karşı durmuştur.³⁴

1.3. Hümanizmin Vücut Bulduğu Alanlar

Günümüzde kullanıldığı anlamıyla hümanizm, güzel davranış, ruha sahip konuşma ve çalışmalarında biçimi kullanmaları ile kendilerini ayırt eden eğitilmiş insanların düzeyli tutumlarını ifade eder. Hümanist düşünürler aklın irfanını destekler, farklı bilimlerde, sanatlarda deneyimlidirler ve diğerlerine saygı, nezaket gibi insanlar arası ilişkilerde gerekli olan erdemlere sahiptirler. Hümanistler için aklın geliştirilmesi siyasi güce veya zenginliğe sahip olmaktan daha önemlidir.³⁵

Hümanizmi daha iyi anlayabilmek için onun sanat, din, siyaset ve bilim dallarında nasıl yansıdığını ele almak gerekir.

1.3.1. Sanat

Hümanizm sanatın olası en büyük gelişmeye ulaşabileceğine ve güzelliğin farkında olmanın gerekliliğine inanmaktadır. Kendi akıllarını kullanarak ve birbirleri ile özgürce iletişim kurarak bireyler bu dünya üzerinde güzelin ve barışın olduğu kalıcı bir şehir kurabilir.³⁶ Hümanizme göre doğa bizim evimizdir ve bu yaşam mucizesi ve insan ırkı ondan doğmuştur. Çeşitli iyilikler ve güzellikler ile insanı ayakta tutan doğada tüm insanlık için değerli ve mutlu bir varoluş yaratılabilir. Hümanistler gelecek nesillere bu güzelliklerle donatılan yaşamı aktarabilmekten zevk alır. Hümanizmde bu

³⁴ Ideology, Social Base and strategies of electoral mobilisation of Jana Sangh: Background ss: 40-43.

³⁵ Elders, L. J. (2003) "Humanism: Its Roots and Development". **What Humanism Consists of**, Arjantin: Congreso Tomista Internazionale, s.2.

³⁶ Lamont, C., **The Philosophy of Humanism**, ss: 14-15.

yaşam ve dünya, bu büyük ve sonsuz doğa yeterlidir.³⁷ Doğal güzelliğe karşı olan sorumluluk insanların deneyimlerinde ortaya çıkar ve doğaya ve yaşamdaki sayısız formlarına karşı içten bir yakınlık hissi uyandırır.³⁸

Hümanizm güzel sanatlar ile yararlı sanatların ayrımını yapmaktan da kaçınır. Emeğin bir ürünü söz konusu olduğunda, Hümanizm, sanatın yararı ve güzelliğin birleştirilmesi gerektiğini düşünür ve en güzel eserlerin toplumda bir şekilde kullanışlı olduğunu belirtir. Sanatsal ve edebi eserler yalnızca kazandırdıkları paraya orantılı olarak değerlendirilemez. Güzel sanatlar topluma olan yararı ve topluma verdiği zevk ile orantılıdır.³⁹

Hümanizmin ortaya çıktığı Rönesans döneminde, resim bireysel varlığı ve gücü göstermenin bir aracı haline gelmiştir. Geri planlarda görülen çiçek veya kelebekler de ressamın doğaya olan ilgisini gösterir.⁴⁰ Örneğin, - Hristiyan mitolojisini de bir üst seviye çıkarmalarına rağmen - İtalyan ressamlar Raphael, Leonardo, Michelangelo, Titian ve Tintoretto her yerde varlığın yansımalarını kullanmışlardır. Ayrıca Rubens yaşama zevkini tüm eserlerinde göstermiş, Rembrandt insanın kişiliğine sonsuz güç hissi vermiştir.⁴¹

Edebiyat ile hümanizmin ilişkisi söz konusu olduğunda ise edebiyatın daha önemli bir yere sahip olduğu görülebilir. Çünkü yeni dünya ve hayat anlayışlarının ortaya çıkması ile birlikte Antik edebiyat yeniden önem kazanmış ve hümanizm için derinden incelenmesi gereken bir mevzu haline gelmiştir. Hatta Antik edebiyat hümanizmde bir ön koşul olmuştur. İtalya’da Petrarch, Boccaccio, Fransa’da Rabelais, Montaigne, İspanya’da Cervantes ve daha birçok yazarın eserlerinde hümanizm izleri görülmektedir ve bu yazarlar hümanizmin gelişmesinde öncülük etmişlerdir.⁴²

Hümanizme göre *“eğitilen bir insana en çok yakışan, onun özgürlüğünü sağlayan konular, (hümanist) insan bilimleri diye adlandırılan; tarih, etik, politika,*

---

³⁷ A.g.e., s: 158.

³⁸ A.g.e., s: 193.

³⁹ A.g.e., ss: 303-304.

⁴⁰ Şenyapılı, Önder (2004) **Rönesans**, İstanbul: Boyut Yayın Grubu, ss: 34-44.

⁴¹ Lamont, C., **The Philosophy of Humanism**, s: 45.

⁴² Akkaya, Ş., **Hümanizmin Çıkış ve Yayılışı**, s: 203.

şiiir ve retorik (güzel söz söyleme sanatı)'dır."⁴³ Hümanist yaşam ruhu ise en önemli yorumunu Rönesans sanatının eserlerinde bulmuştur. İtalyan hümanist Lorenzo Valla'nın "Elegantiae Lingua Latine" adlı eserinin önsüzü hümanizmin beyannameyi sayılmaktadır ve burada Ortaçağda soysuzlaşan ve kültürle aynı zamanlarda yok olan resim, heykeltıraşlık ve mimari gibi sanatların yeniden canlandığını ve bunun da eğitimli sanatkarlar tarafından gerçekleştirildiğini belirtmiştir.⁴⁴

Elizabeth İngiltere'sinde de Hümanist tutumları sergileyenler şairlerdir.⁴⁵ Shakespeare, örneğin, Rönesans hümanistlerinin tüm özelliklerini taşımaktadır. Shakespeare elit kültürün bir üyesidir ve oyunlarında önemli bir yere sahip olan klasiklere bu nedenle aşınadır. İnsan doğası hakkındaki gerçeğin arayışı içinde olan Shakespeare ayrıca birçok Rönesans hümanisti gibi kuşkucu bir bakış açısına da sahiptir. Hamlet'in ünlü konuşmasında Shakespeare'in hem hümanist bakış açısı hem de belirgin kuşkuculuğu görülebilir:⁴⁶

*"Nasıl bir şaheser şu insan!
Ne kadar soylu akıldan yana,
melekeleri ne kadar sınırsız;
endamiyla, hareketiyle ne kadar kusursuz ve göz alıcı;
davranışlarında bir melek sanki,
kavrayışında nerdeyse bir tanrı:
En güzel yaratığı dünyanın, canlıların üstün örneği!
Oysa, benim için tek bir toz zerresi!"*⁴⁷

Önemli bir filozof ve yazar olan Rousseau ise insanlık için daha iyi bir hayatın ve toplum için demokratik toplumların oluşturulması konularında hümanisttir. İnsanın özgür doğduğunu belirten Rousseau doğayı da güzelliğin bir parçası olarak görür. Ayrıca Hümanizmin mantık kadar insanın duygularına özellikle toplumsal

⁴³ Abbagnano, Nicola (1992) "Hümanizm", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Çev: Nesrin Kale, Cilt: 25, Sayı: 2, s.763-770, ss. 763.

⁴⁴ Akkaya, Ş., **Hümanizmin Çıkış ve Yayılışı**, s: 202

⁴⁵ Lamont, C., **The Philosophy of Humanism**, s: 70.

⁴⁶ McClinton, Brian, (2006) "Shakespeare's Humanism", **The Freethinker**. Erişim: <http://humanistni.org/filestore/file/shakespeare%20humanism.pdf> 28 Temmuz 2016.

⁴⁷ Shakespeare, William (2007) **Hamlet**, Çev. Bülent Bozkurt, İstanbul: Remzi Kitabevi, s: 99.

anlayış duygularına da yer vermesi gerektiğini belirtir.⁴⁸ Eğitim üzerine yazdığı eseri “Emile” hümanist bir anlayış temeli üzerine kurulmuştur. Doğası gereği ahlaki olarak iyi olduğuna inandığı insanın kendi başına doğruyu bulabileceğini savunur.⁴⁹

Sanat hümanizmin yansımalarını içermesi ve insana önem vermesi ile en önemli alandır. İlk olarak da edebi eserlerin incelenmesi ve sanat yolu ile de insanlara duyurulması ile hümanizmin ortaya çıktığı unutulmamalıdır. Sanat hümanist bir birey için vazgeçilemez bir alandır. İyi bir insan olma yolunda antik Yunan eserlerinde anlatılan erdemlere sahip olacak ve sanatın zevklerine vararak kendini yer yünden gerçekleştirecektir.

1.3.2. Din

Hümanizmin temelleri Rönesans döneminde atılmış olmasına rağmen modern hümanizm Rönesans hümanizminden farklıdır. Rönesans'ta insanın düşünce sistemlerinin odak noktası olması ile birlikte insanlık araştırılmıştır. Ortaçağdan direk kopuş olmadığı için onun etkileri de görülmektedir. Ancak hümanizmin gelişmesi ile birlikte hümanizm insanlığın çalışmasından çıkmış insanlığa tapma olmuştur.⁵⁰ Bu gelişme ile hümanizmin din hakkındaki düşüncelerinde de önemli değişiklikler görülmüştür, hümanist düşünürler arasında da dine bakış açısında farklılıklar oluşmuştur.

Hümanizmin din varsayımları sayısızdır. Ancak bunları genel olarak ikiye ayırmak mümkündür. İlki dinin her şeyi zehirlediği düşüncesidir. İnsan tanrının var olmadığını ya da insanların eylemlerine müdahale etmediğini kanıtlayamaz. Ancak hümanizme göre insanın manevi yönü de yoktur ve tüm insanlar kendi başlarına var olmuş ve gelişmiştir. Günah kavramına da inanmayan hümanizm kurtuluş ihtiyacı da görmez. Bu nedenle ölümden sonra hayatın varlığına ve cennete veya cehenneme de hümanizmde yer yoktur.⁵¹

⁴⁸ Lamont, C., **The Philosophy of Humanism**, s: 73.

⁴⁹ Badamchi, Devrim Kabasakal (2016) “Immanuel Kant’ın Jean Jacques Rousseau’dan Çıkaradıkları: Eğitim Üzerine”, **Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**. Sayı: 21, s.161-180, ss:164-165.

⁵⁰ Waggoner, R, L., **The Religious Face of Humanism**, s: 4.

⁵¹ Waggoner, R, L., **The Religious Face of Humanism**, s: 2

Bazı hümanistler din karşıtı değilse o görüşün gerçek bir hümanizm olmadığını düşünür. Yani dinin veya tanrıya boyun eğmenin hümanizmi öldüreceğine inanır. İnsan kendi hayatının efendisidir. Tanrı ise insanın kendine yabancılaşmasına neden olur. Hümanizm de insanın dini doğmalardan özgür kalmasına yardımcı olur. Nietzsche bu görüşü “Tanrı öldü!” sözü ile daha da ileri götürmüş ve insanların kendi değerlerini yaratmasını ve dini geçmişi silmesini istemiştir. Nietzsche’nin nihilizminde insanı iyi ve kötünün üstüne yerleştiren yeni bir hümanizm vardır.⁵²

Hümanizmde dine bir de farklı bir bakış açısı vardır. Üniteryen Dini Hümanizm kurucusu John Dietrich’in din hakkındaki görüşleri şu şekilde açıklamaktadır:

“Yüzyıllar boyunca, Tanrı fikri dinin merkezinde yer almıştır; tanrı yoksa din de yoktur diye söylenmiştir – ama hümanizm dini farklı bir boyutta ve tanrıya inançtan daha derinlerde görür. Hümanizme göre, din doğaüstü bir varlıkla doğru ilişkiler kurma çabası değildir, daha ziyade insan yaşamında yükselme ulaşma olarak görür. Kendini tamamen gerçekleştirme mücadelesi veren yaşamdır ve bu amaca ulaşmaya yardım eden dindir – tanrı fikri ile ilgili olsun ya da olmasın.”⁵³

Bu eksiksiz kendini gerçekleştirme, doğadaki dindir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Dietrich’in inandığı din tanrının yer almadığı bir dindir. Hümanizm çeşitlerinde ele aldığımız Dini Hümanizm veya Hümanizm Dini bu görüştedir.

1.3.3. Siyaset

Hümanizm insanın, doğası gereği, sosyal bir varlık olduğunu kabul eder. Tüm insanların aynı doğal yapıya sahip olduğu için evrensel olan insan haklarını içsel olarak bildiğini ve bunların hiçbir şey tarafından insan aklından silinemeyeceğini belirtir. Doğal bir yasadan ortaya çıkan insan haklarının kabul edilmesi hümanizmin en önemli unsurlarından biridir. Bu insan hakları da insanın kendini gerçekleştirmesine yardımcı olmalıdır. Hümanizm, içinde bulunduğu aile ve toplumun da insana kendini gerçekleştirmesi için gerekli şansını vermek zorunda olduğunu belirtir. Politik bir toplumun parçası olmasına rağmen insan tamamen bu topluma tabi değildir; aksine toplumun ona verdiği hakların üstünde yer alan kişisel bir sınırı vardır, bu nedenle de

⁵² Elders, L. J., “Humanism: Its Roots and Development, ss: 2-4.

⁵³ Aktaran: Westfall, **Humanism and Religion.. or How to Treat a Needle.** http://huumanists.org/sites/huumanists.org/files/articles/Humanism%20and%20Religion%20-%20Westfall_0.pdf 28 Temmuz 2016, s.1.

özgürdür. Ayrıca toplumun içinde yer alan her vatandaş dini veya manevi hayatında da özgürdür ve toplum tarafından üzerinde herhangi bir baskı kurulamaz.⁵⁴ Ancak toplum hayatında yer alan insan diğerlerine de saygı duymak zorundadır. Varoluşçuluğu hümanizm olarak değerlendiren Sartre bireyin özgürlüğünün diğerlerinin özgürlüğüne saygı duymayı gerektirdiğini belirtir. Ancak birey kendisini başkasının görüşünü almak için değil, diğerinin özgürlüğünü de koruması gerektiği için kısıtladığını açıklar. Sartre “*Kendi özgürlüğümde, onun özgürlüğü güvencedir.*” der.⁵⁵

Hümanizm toplumun demokrasi ile yönetilmesi gerektiğini savunurken dar bir bakış açısına sahip değildir. Hiçbir şekilde ayrımın yapılmaması gerektiğine inanır. Sınırlandırılan bir demokrasi söz konusu olduğunda hümanizmin ortadan kalkacağı görüşündedir. Hümanizmin savunduğu gerçek manada bir demokraside:

- a. Renk, ırk ayrımı; azınlık veya çoğunluk kavramları yoktur.
- b. Her yetişkinin uygun bir maaşı olan yararlı bir işe sahip olma hakkı vardır. Ekonomik güvenlik ve fırsatın sağlanması gerekir. Mal sahibi olmada adil bir paylaşım sağlanmalıdır.
- c. Sosyal sınıflandırılmaların var olmadığı bir toplum olmalı ve her birey bir diğer bireyin değerini ve saygınlığını fark etmelidir.
- d. Her birey kültürel ve eğitim yaşamında olmak için eşit fırsatlara sahip olmalıdır. Bu nedenle de yeterli boş zamanı olmalı ve para kazanabilmelidir.
- e. Her birey ya da grup kendi dinini ya da felsefesini yaşama hakkına sahiptir. Dinde ve felsefi düşüncede baskı yoktur.
- f. Cinsiyetler arasında ayrım söz konusu değildir. Yasal, siyasal, ekonomik, eğitimsel veya ahlaki alanlarda kadın ve erkek eşittir.
- g. Uluslararası demokrasi olmalıdır. Her halk eşit ve özgür şartlarda yaşamalı ve bir diğerine müdahale etmemelidir. Hümanizm dünya barışını sağlamak amacıyla.⁵⁶

---

⁵⁴ Elders, L. J., “Humanism: Its Roots and Development, ss: 13-14

⁵⁵ Baldwin, Thomas (2007) “Humanism Debate”, **The Oxford Handbook of Continental Philosophy**, Derleyen: M. Rosen and B. Leiter, Oxford: Oxford University Press, ss: 679-680.

⁵⁶ Lamont, C., **The Philosophy of Humanism**, ss: 292-298.

Hümanizme göre toplum yaşamının temel kuralı adaletin sağlanmasıdır. Her birey eşittir ancak görevleri farklılaşabilir.⁵⁷ Yukarıda özellikle ekonomik anlamda demokrasiyi sağlama maddesinde herkesin bir iş hakkı olduğunu belirtmiştik. Burada yararlı bir demokrasiyi savunan hümanizm insanların işinin doğası ile orantılı olarak bir ahlaki eşitliği savunmaktadır. Çünkü her meslek topluma kendi katkısını sağlamaktadır. Ahlaki eşitlik ilkesi tüm ayrımların yok sayılması ile sürdürülebilir. Bu da yetenek ve hünelerinin fark edilmesi ile birlikte bir fırsat eşitliği sağlanması demektir. Toplum bireylerin kendini geliştirmesi konusunda cesaretlendirmelidir. Bu sağlanamıyorsa o halde toplum bireyin temel ekonomik, sağlık ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamalı yani asgari yıllık gelirini sağlamalıdır.⁵⁸

Hümanizm; milleti, ırkı veya dini ne olursa olsun bu dünyadaki deneyim ve ilişkilerini temellendiren ve en yüksek amacı insanın bu dünyada mutluluğunu, özgürlüğünü ve gelişimini sağlamak olarak gören ahlak ilkelerine inanmaktadır.⁵⁹ Bunun yanı sıra insanın bilgi edinme ve eğlenme özgürlüğü de konuşma, yazma hakları kadar önemlidir. Her birey ve grup kanun önünde konuşma hakkına sahiptir ve eşittir. Ayrıca her halk da insanlığın barış ve özgürlüğü için birlikte hareket etmelidir, bu bir görev ve aynı zamanda bir fırsattır. Herkes tek bir dünyanın eşit vatandaşı ve tek bir ailenin eşit üyesidir.⁶⁰

1.3.4. Bilim

Modern bilimin doğmasına öncülük eden Rönesans Hümanizminde Antik çağa yeniden dönme düşüncesi bilimin gelişmesindeki en önemli etkidir. Özellikle Pythagoras'ın evrenin merkezine güneşi yerleştirdiği felsefesi diğer düşünürlerin eserlerinin de incelenmesi gerektiğini göstermiştir. Birçok bilim adamı ve düşünür de Pythagoras ve Platon'dan etkilenmiş ve bilimin gelişmesine katkı sağlamıştır. Antik çağda doğanın matematiksel bir dille ifade edildiğinin görülmesi üzerine matematiğin önemi artmıştır. Ayrıca Aristoteles gibi doğayı yalnızca gözlemlememek gerektiği düşüncesi öne çıkmış, evrenin bilimsel yollar ile daha iyi çözümleneceği anlaşılmıştır. Aristoteles'in fiziğine karşı getirilen bu savunular ile modern bilim yolunda ilk adımlar

⁵⁷ Elders, L. J., "Humanism: Its Roots and Development, s: 13.

⁵⁸ Lamont, C., **The Philosophy of Humanism**, s: 294-323

⁵⁹ A.g.e., s: 14.

⁶⁰ A.g.e., ss:288-307.

atılmıştır. Doğa artık deneylerle sorgulanmalıdır. Böylelikle insan deneylerle sorguladığı dünyayı da kontrolü altına alabileceği düşüncesine sahip olmuştur.⁶¹ Ancak Rönesans döneminden sonra bilimin hızla ilerlemesi hümanizmin bilime bakış açısında değişikliklere neden olmuştur.

Hümanizm insanın dünya üzerinde kontrolünün sağlanmasını amaçlamakta, insanı her şeyden üstün görmektedir. Bu nedenle bilim de insanın doğa, dünya üzerinde kontrolünü sağlanmasına yardımcı olacak araçtır. Tüm halkların eşit haklara sahip olduğu ortak bir değer olan bilimin gelişmesi ile insanlığın amacı doğanın bilinmeyen yönlerini oraya çıkartmak, yeni değerler yaratmak olmuştur. Ancak bilime insani değerlerin üzerinde bir güç verilmiştir. Yani bilim yalnızca doğa üzerinde kontrol sağlamamaktadır, aynı zamanda insanın kendi biyolojisi üzerinde de gücü olduğunu göstermekte, insanın değerlerinde de değişikliklere neden olabilmektedir.⁶²

Hümanizm de bilim de insanın deneyimlerine yol gösterecek şekilde insan aklının çıkarsamalarını yansıtsa da aslında ikisi de insanın farklı yönlerini ele almaktadır. Hümanizm konuşma, dil, merak, mantık, estetik gibi insana özgü niteliklerle ilgilenirken; bilim doğa ile ilgilenmektedir. Bilimin insanı düşündüğü nokta onu doğanın geri kalanıyla ilişkilendirmeye çalıştığıdır. Bu da insanın özel niteliklerinden ziyade genel nitelikleri ile ilgilenen fizik, kimya veya biyoloji dünyasında olmaktadır.⁶³

Hümanizmin yeni gelişmeye başladığı zamanlarda bilim insanın bilgisini ve gücünü genişletme aracı olarak görülmüş, hümanizm bilimsel uygulamaların yapılması için öncülük etmiştir. Ancak şu anda hümanistler teknoloji dünyasının insanı insanlıktan çıkmaya sebebiyet verdiği konusunda uyarılmaktadır. İnsanın doğadaki yeri değişmektedir. Bilim insanın kendisinde müdahaleye başlamış davranış ve genetik bilimleri ile insana özgü değerlerde değişiklikler yapmaya başlamıştır.⁶⁴

---

⁶¹ Abbagnano, N., "Hümanizm", s: 769.

⁶² Meyer, Michal (2011) "Dreams of Science", **The Unesco Courier**. Paris: The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, s. 36-38, ss: 36-38.

⁶³ Sinsheimer, Robert L. (1975) "Humanism and Science", **Engineering and Science**, Ekim-Kasım, Erişim: <http://calteches.library.caltech.edu/361/3/humanism.pdf> 30 Temmuz 2016, s: 10-27, ss: 10-11.

⁶⁴ A.g.e.", ss: 11-12.

İKİNCİ BÖLÜM

ANTİK YUNAN'DAN RÖNESANSA HÜMANİZM

2.1. İlkçağda Hümanist Düşüncenin Yeri

Hümanist düşünce insanı merkeze aldığı ve insanı incelediği için ele alınması gereken en önemli soru “İnsan nedir?” sorusudur. Düşünce tarihi içinde birçok farklı yanıtlar almış ve üzerinde durulması mecburi olmuştur ki felsefenin alanlarının irdelenebilmesi için de “İnsan nedir?” sorunsalı merkezde yer almaktadır. Hümanizm için de “insan” Antikçağ döneminden başlayarak nasıl bir ilerleme gösterdiğine bakılması gerekmektedir.

Antik Yunan'da ilk filozofların ortaya çıkmadan önce dönemin genel özelliklerine bakmakta fayda vardır. Mitolojik tanrılara inanan bu uygarlıklar, çevresinde gördükleri deniz, güneş gibi şeyleri veya insanların ölüm, korku, aşk gibi duygu ve erdemleri Tanrı olarak adlandırmış ve tüm bu tanrıları ölümsüz olarak görmüşlerdir.⁶⁵

“Bir dünya ki orada insana, duyguları, tutkuları, erdemleri ve erdemsizlikleri dâhil, her şey dışarıdan gelmektedir; işte Yunanlının dini dünyası böyle bir dünya idi. İnsana gelen her şeyin kaynağını ölümsüz varlıkların kırgınlığı ve kızgınlığı oluşturuyordu. İşte bu ölümsüzler de Yunan tanrıları idiler.”⁶⁶

Yunan mitolojisinde ayrıca tanrılar insan özelliklerine de sahiptir. İnsan gibi yaşayan bir varlık olan tanrılar duygu veya vicdanına yenik düşebilmektedir. Bu tanrılara inanan ve dindar olarak adlandırılan bir Yunanlı fiillerinin ve düşüncelerinin tanrılara bağlı olduğuna inanır ve olan olumlu ve olumsuz her olayı tanrıların kırgınlığı veya mutluluğu olarak görür.⁶⁷

Tanrıların kırgınlığından kurtulmak ve onları memnun edebilmek için kurbanlar veren bu uygarlıklar tanrının kırgınlığını – yani başlarına gelen bir felaketi – sonlandıramazlarsa kurbanları insanlardan da seçmekteydi. Bunların yanı sıra savaşlarda da insanlara yardımcı olmuş veya yardım etmeyi kesmişlerdir. Daha

⁶⁵ Guthrie, W. C. K. (1992) **A History of Greek Philosophy – 1: The Earlier Presocratics and the Pythagoreans**, Great Britain: Cambridge University Press, s: 26.

⁶⁶ Gilson, Etienne, **Tanrı ve Felsefesi**, Çev. Mehmet Aydın, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1999, s: 113.

⁶⁷ A.g.e., ss: 110-115.

sonraları ise insanlar tanrılarla savaşmaya başlamış, Tanrılar geri çekilmek zorunda da kalmıştır.

Yunan mitolojisinde insan-tanrı olarak karşımıza çıkan tanrılar daha eski uygarlıklarda da hayvan veya farklı biçimlerde görülmüş olabilir. İnsan biçimine dönen tanrı, insanın kendi yerinin aslında yüksekler olduğu düşüncesini göstermektedir. İnsan böylelikle ilk özgürlüğüne kavuşmuş da sayılabilir.⁶⁸

Yunan filozofların ortaya çıkması aklın sınırları içinde sorular sorsalar da tamamen dini yadsımamışlardır. Yalnızca açıklamaların doğüstü olaylara bağlanması son bulmuş, gerçek olanın peşine düşülmüştür. Avrupa’da felsefenin doğuşu evrenin doğası ve başlangıcını ele alan ve bu süreçle ilgili sorulara insanların mitolojik cevaplar vermeyi bıraktığı anda olmuştur.⁶⁹

2.1.1. Sokrates Öncesi Doğa ve İnsan

İlkçağda doğanın insan temelli açıklanmasıyla, kavramsal anlamda *insan* düşüncenin merkezinde yer almıştır. Hümanizm olarak adlandırılmasa da hümanizmin ana değeri olan insanın sofist ikliminde de önemli bir yerinin olması bu araştırmamızda Antik Yunan’a gitmemizin birincil sebebidir. Hümanizm kavramını açıklarken de insanın hümanist felsefe için en önemli kavram olduğu, Ortaçağ’da ortaya çıkan romantik hareketin arkasındaki düşünce yapısının Antik Yunan eserlerinin yeniden keşfedilmesi ile başladığı daha önce belirtilmişti.

Eski uygarlıkların birer mitolojik uygarlık olduğu gerçeği yadsınamaz. Bu nedenle Yunan uygarlığı dönemi olarak adlandırılan dönemde mitolojiye bağlılık kopmamış, yapılan felsefi tartışmalar veya kaleme alınan eserler mitolojinin etkisinden de kurtulamamıştır. İnsan ve evren gerçeğini açıklamaya yönelirken olağanın sınırları içinde kalınmış ve bu sınırlar içinde insanın evrendeki yerini ve evrenin nereden geldiği araştırmaları yapılmıştır. Ancak bu araştırmalar *ussal* olması ve mucize altında da insani gerçekler araması nedeniyle günümüzde de gerçekliğini korumaktadır.⁷⁰ Birçok olay sebebinin ne olduğu bilinmediğinden mucize olarak

⁶⁸ Bowra, C. M. (1994) **The Greek Experience**, London: The World Publishing Company, ss: 44-45.

⁶⁹ Guthrie, W. C. K., **A History of Greek Philosophy – 1: The Earlier Presocratics and the Pythagoreans**, 1992s: 29.

⁷⁰ Timuçin, Afşar (2009) **Düşünce Tarihi 1**, 7. Baskı, İstanbul: Bulut Yayınları, s: 151.

alınmıştır. İlk felsefi çalışmalar ise mucize olarak görülen bu olayların *ussal* açıklamasının yapılması ile başlamıştır. “Mucizelerin bitmeye yüz tuttuğu yer, ussal düşüncenin kurulmaya başladığı yerdir.”⁷¹ Mitolojik düşünmenin önemini kaybettiği bu dönem insan ve doğa (evren) üzerine köklü düşüncelerin ortaya konduğu dönemdir.

İlk çağ felsefesi Sokrates öncesinde, doğa filozofları ve sofistler olarak adlandırılan iki düşünce sistemi vardır. Her ne kadar “*insan*” sofist düşünürlerle birlikte bir sorun olarak görülmeye başlandığı ifade edilse de akıl ve özgür düşünce daha önceki filozoflarda da görülmekteydi. Ancak onlar insanı incelemek yerine doğayı ve doğa olaylarını düşüncelerinin merkezine yerleştirmişlerdir. *Doğa felsefesi* olarak anılan bu dönemde akli kullanarak evreni ve doğayı ilk ilkelerle açıklamaya çalışmışlardır. Savunulan tüm görüşler geleneksel düşünce ve açıklamalardan bağımsızdır ve eleştirel bir yaklaşım içinde sunulmuştur. Bu da aklın ve septisizmin önemini artırmıştır.

İlk çağ filozofları evreni ve doğayı felsefi düşüncelerinin merkezine koymuşlar ve doğanın merkezinde ne olduğu sorunu ile ilgilenmişlerdir. Onlar doğayı açıklayabilmek için bazı temel tözler ve ilk ilkeleri ortaya atarak ilk çağ felsefesinin oluşmasında önem teşkil etmektedirler. Yunan felsefe tarihinin ilk filozofu sayılan Miletli doğa filozofu Thales her şeyin yaratıldığı cevherin su olduğunu ileri sürmüştür. Doğa filozoflarından önce mitolojiye bağlı geleneksel düşünce kendini göstermektedir. Herodotos ve Hesoidos’un eserlerinden de öğrendiğimiz kadarıyla mitoloji içinde eleştirel yaklaşım yer edinmemiştir. Thales ise geleneksel yaklaşımın tersine bir düşünce sistemi geliştiren ilk düşünür olmuştur. Thales ile birlikte eleştirel yaklaşım ve doğayı açıklamaya çalışma önem kazanmıştır.⁷²

Thales’ten sonra da Anaksimandros tözün *apeiron*, Anaksimenes hava, Herakleitos değişim olduğunu savunmuştur. Felsefeyi bir yaşam biçimi olarak gören Pythagoras dahi doğanın sırrını bir cevherde aramasa da tek bir ilkeye indirgemiş, evreni sayılarla açıklamaya çalışmıştır.⁷³

---

⁷¹ A.g.e., s. 152.

⁷² Arslan, A. **İlk çağ Felsefe Tarihi**, Cilt: 1, ss: 83-92.

⁷³ Ağaoğulları, Mehmet Ali (2009) **Kent Devletinden İmparatorluğa**, 6. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, ss: 59-67.

Antikçağ filozofları doğayı merkeze alarak kendi düşünce sistemlerini ortaya attıkları ilk ilke etrafında şekillendirmişlerdir. Ancak Antikçağ filozoflarının ortaya attığı bu temel tözler evreni ve oluşumu açıklamakta da bazı eksikliklere sahiptir. Bu nedenle de Sofistler seleflerinin bu düşüncelerine karşı çıkmışlardır.

İlk çağ filozoflarından sofistler, doğa filozoflarının aksine, doğayı anlamak için ortaya atılan belirli ilkelerin insan yaşamını çözümlenmede yeterli olmadığı görüşünü savundular. Temel tözlerin pratik yaşamları düzenlemek ve kolaylaştırmakta insanlara yarar sağlamadığı görüşündedirler.⁷⁴ Bu nedenle temel tözler etrafında düşünürlerin doğayı anlama uğraşını bırakarak *insanı* düşüncenin merkezi haline getirdiler. İnsan odaklı düşüncenin gündeme gelmesiyle insan sorununu dolayısıyla insanı incelemeye aldılar. İnsanın merkeze alınmasıyla hümanist görüşlerin ilk örnekleri de düşünce sisteminde yerini almaya başlamıştır.

Platon'un *Protagoras* diyalogunda belirttiğine göre Protagoras “**sofist**” kavramını kullanan ve kendisini bir sofist olarak niteleyen ilk filozoftur. Septik bir filozof olan Protagoras tanrının var olup olmadığı konusunda insanın hiçbir şey bilemeyeceği düşüncesini savunmuştur.⁷⁵ Tanrı varlığının bilgisizliğimizden dolayı dayanaksız olduğunu şu sözlerle aktarır: “*Tanrılarla ilgili olarak, onların ne var olduklarını ne de var olmadıklarını bilebilirim, çünkü (bu konudaki) bilgi için, konunun karanlıklığı ve insan yaşamının kısıtlılığı gibi birçok engel vardır.*” Protagoras ileri sürdüğü bu sav ile mitolojik bilginin ve dini inancın da bilgi bakımından dayanağı olmadığını belirtmektedir.⁷⁶

Protagoras'ın ünlü “İnsan her şeyin ölçüsüdür.” ilkesi, var olan ve var olmayan her şeyi insanla temellendirmektedir. Çünkü var olan veya var olmayan şeyler insan olmadan bir öneme sahip değildir ve insandan bağımsız olarak çözülemezler. Doğa filozofların ilk ilke yani arkheyi ararken geri plana ittikleri insanın, varlığın bilinmesi için de önemli olduğunu ortaya atmıştır. Doğa filozofları insandan bağımsız bir varlık ve evren anlayışını benimserken Protagoras bu anlayışa tamamen karşı

---

⁷⁴ Versenyi, Lazslo (2007) **Sokratik Hümanizm**, Çev: Ahmet Cevizci, İstanbul: Sentez Yayıncılık, s: 11.

⁷⁵ Uçak, Özgür (2012) “Felsefi Farklılaşma Sorularından Değil Cevaplardan Doğar: Sofistler ve Platon”, **Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 1, s.69-76. s: 70.

⁷⁶ Versenyi, Lazslo, **Sokratik Hümanizm**, s: 22.

çıkılmaktadır. Bilginin sahibi insan, varlık sorununun da merkezinde yer almalıdır.⁷⁷ İlk sofist Protagoras'la birlikte felsefenin konusu doğa filozoflarının ele aldıkları makro kozmostan mikro kozmosa yani insana geçmiştir.

Protagoras'ın homo-mensura (insan-ölçü) önermesine Platon'un yorumu ise evrensel bir gerçeklik yoksa hiç kimsenin yanlış düşünemeyeceğidir. Platon'un bu yorumu ele alındığında Tanrı'nın var olmadığını düşünenlere göre de gerçeklik Tanrının var olmadığıdır. Bu sebeple Protagoras'ın insan-ölçü düşüncesine getirilen bu yorumun imkânsız olduğu görülmektedir. Protagoras'ın anlatmak istediği şey ölçünün bir birey olarak insan değil insan doğası ve insan türü olduğudur.⁷⁸ Tanrısal inanca değil tanrının bilinebilirliğine ilişkin ortaya attığı görüşü ile insan bilgisinin sınırlarını göstererek bilimsel adımların atılmasında önemli bir rol oynamıştır.⁷⁹

Tanrının var olup olmadığı konusunda septik düşünceleri olan insanlar daha önce de var olmasına rağmen Protagoras bu sanıyı yazılı olarak ilk defa ele alan düşünür olduğu için önem taşımaktadır. “İnsan her şeyin ölçüsüdür.” görüşü ise Protagoras'ın çoğu hümanist birlikleri tarafından Batı toplumunun *ilk hümanisti* olarak anılmasını sağlamıştır. Bu görüşüyle bir rölativizme işaret eden Protagoras, insanın ya da toplumun davranışının doğru veya etik olup olmadığının herhangi bir inanca, tanrı, ilkeye göre değil insana ve topluma göre değerlendirilebilecek bir şey olduğunu işaret etmektedir. Protagoras yukarıda belirttiğimiz kanısıyla hümanizmin temel ilklerinden birini öngörmüştür.⁸⁰

Böylelikle Antik Yunan'da ilgi alanı kozmos sorunundan insan ve topluma ilişkin sorunlara geçmiştir. Siyasal ve toplumsal durumların değişmesindeki sorunlar bütün toplumu ilgilendirmektedir. Bu dönemde siyasal alana yönelik merak ve öğrenme isteği ekonomi, eğitim, sanat ve ahlak gibi diğer alanlarda görülmüştür. Amaç insan eyleminin kurallarının belirlenmesi için toplum ve devletin kökenini araştırmaktır.⁸¹

⁷⁷ Uçak, Ö., “Felsefi Farklılaşma Sorularından Değil Cevaplardan Doğar: Sofistler ve Platon”, s: 71.

⁷⁸ Ağaoğulları, M. A., **Kent Devletinden İmparatorluğa**, ss: 87-88

⁷⁹ A.g.e., s:84.

⁸⁰ Edwards, Fred, “The Saga of Freethought and Its Pioneers: Religious Critique and Social Reform”, Erişim: http://americanhumanist.org/humanism/Saga_of_Freethought_and_Its_Pioneers 3 Şubat 2014.

⁸¹ Ağaoğulları, M. A., **Kent Devletinden İmparatorluğa**, s:77.

Herhangi bir okula bağılı olmayan sofistler insanı konu almıştır. Sofistlerin kesin doğru arayışları olmamış, yalnızca toplumsal doğruların göreceli olduğunu göstermek için çabalamışlardır. Sofist felsefesinin amacı, insanı anlamak ve günlük davranışları için yönlendirmede yardımcı olacak imkânlar sağlamaktır.⁸² Sofistlere göre birey ve toplumun amacı farklı değil aynıdır. İnsanı odağına yerleştiren sofizm bu sebep ile hümanist bir anlayışa sahiptir. “*Sofist hümanizminin amacı da, insanı daha iyi bilmek, insanın sırlarına inmek, insanın özünü ve varlığını anlamak değildir; tüm erek insan yaşamını daha kolay ve çekici kılmak, hatta yetenekli insanlara başarının sırlarını öğretmektir. Gözetilmesi gereken biricik değer olan insanın yararadır.*”⁸³

Eşitsizlikçi düzeni eleştiren iki Sofist vardır. Bunlar Lykophron ve Alkidamas’tır. Lykophron soylu avam karşıtı düşünceler belirtmiştir ve “*yasaların insanlara karşılıklı olarak hakkı garanti ettiğini*” söylemiştir.⁸⁴ Bunun karşısında Alkidamas ise kölelik kurumuna karşı duran ve ortadan kaldırılmasını savunan tek sofisttir. Tanrının her insanı özgür yarattığını ve doğanın kimseyi köle yapmadığını belirten Alkidamas eşitlikçi doğal hukuk düşüncesine sahiptir.⁸⁵ Antik Yunan’da eşitlik yanlısı bu hümanist yaklaşımların olması o dönem düşünce sisteminin aslında ne kadar gelişmiş olduğunu da göstermektedir. Özgürce düşüncelerini söyleyebilen düşünürler, akli kullanarak insana özerkliğini kazandırmayı amaçlamışlardır.

Sofistler kesin bir doğru peşinde koşmamış olsalar da Yunan felsefesi tarihinde çok önemli bir yere sahiptirler. Doğa üzerinde yoğunlaşmış düşüncelerin insan üzerine çevrilmesi için uğraşmışlardır. Ayrıca düşünme üzerine düşünmeyi ele alarak düşünmenin kendisini konu almışlardır. Böylelikle eleştirel düşüncenin sınırlarını genişletmişlerdir. Bunun yanı sıra, etik değer ölçülerinin temeline akli yerleştirerek, etiğin bilimsel olarak değerlendirilebilmesini sağlamışlardır.⁸⁶

---

⁸² A.g.e., s: 78-83.

⁸³ Zekiyan, Boğos (1982) **Hümanizm(İnsancılık) Düşüncel İçlem ve Tarihsel Kökenler**, İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınevi, s: 52.

⁸⁴ Ağaoğulları, M. A., **Kent Devletinden İmparatorluğa**, s: 100.

⁸⁵ Gagarin, Michael & Woodruff, Paul (1995) **Early Greek Political Thought from Homer to the Sophists**, Cambridge University Press, London, Erişim: <http://ebooks.cambridge.org/chapter.jsf?bid=CBO9780511805479&cid=CBO9780511805479A048>, 28 Mart 2014.

⁸⁶ Störig, Hans Joachim (2011) **Dünya Felsefe Tarihi**, İstanbul: Say Yayınları, s:137.

Sofistler siyaset ile ilgili düşüncelerini açık ve doğrudan belirtmemiş ancak bireysel ve işlevsel olarak gördükleri konularda görüşlerini bildirmişlerdir. Adalet, doğru-yanlış, haklı gibi konuları sorgulayan ilk Yunan düşünürleridir. Sofistlerin ortak özelliklerinden biri geleneksel toplumsal ve siyasal düzene yapıyı tartışma konusu olarak görmeleri olduğundan düzene karşı olarak görülmüşlerdir.⁸⁷ Sofistler eşitlikçi bir düzeni savunmaktadır. Felsefeyi Aristokrat kesimden halka indirme uğraşı göstermekle kalmamışlar siyasi yaşamda da herkesin eşit bir şekilde yer edinebileceğini savunmuşlardır.⁸⁸

İlkçağın edebiyatında tragedya önemli bir yerdedir. Bir tragedya yazarı olan Euripides oyunlarında Sofistlerin savunduklarına ve aynı zamanda karşıt görüşlere yer vermiştir. Demokrasiyi savunmasının yanı sıra hakların doğal haklara dayandırılması gerektiğini de oyunlarında belirtir. Zenginliğin veya kalıtımın önemli olmadığını önemli olanın eğitim olduğunu ve insanların eşit olduğunu savunur. Doğal hukuk yasasından eşitliği çıkarsamaktadır ve bunun sonucu olarak da doğal eşitlik, köleliği yadsır.⁸⁹

Aristoteles üzerine araştırmaları ile tanınan Jaeger Sokrates öncesi dönem ile ilgili olarak bu dönemdeki filozofların ilk doğa bilginleri olduğu iddialarına karşı çıkmakta aksine bu ilk Yunan felsefesini oluşturan dönemdeki filozofların aynı zamanda teolog olduklarını ileri sürmektedir. Geleneksel dinin cevap veremediği soruları akıl ile yanıtlamaya çalışarak dinsel taleplere cevap vermeye çalıştıklarını belirtmektedir. Tanrı ile doğayı birbirine eş olarak gören Sokrates öncesi filozoflar insanın doğa yasalarını kabul etmek zorunda olduklarını düşünmekteydiler. Yunan Felsefesi üzerine araştırmalarda bulunan Cornford da bu döneme ait filozofların herhangi bir sistematik düşünce sistemine sahip olmadığını ve deneysel bir yöntem de kullanmadıklarını düşünmektedir. Doğa biliminin öncüleri olarak anılan Sokrates öncesi filozofların akla uygun görünen bilgidan hareketle dogmatik bilgi elde

---

⁸⁷ Yetkin, Çetin (2008) **Siyasi Düşünceler Tarihi**, Cilt I: Orta Çağ'ın Sonuna Kadar Mezopotamya, Hint, Çin, Yunan, Roma, Hristiyan, İslam ve Türk Siyasi Tarihi, İstanbul: Salyangoz Yayınları, ss: 55-56.

⁸⁸ Kiriş Yılmaz, Nurten (2012, Mayıs) "Sofistler Sofist miydi?", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 25, s. 163-178, ss:166-167.

⁸⁹ Ağaoğulları, M. A., **Kent Devletinden İmparatorluğa**, ss: 115-116.

ettiklerini iddia eden Cornford aslında daha öncesinde var olan mitleri devam ettirmekten başka bir şey yapmadıklarını savunmaktadır.⁹⁰

Sokrates öncesi filozofların sistematik düşünceye sahip olmadığı ve dogmatik bilgi elde ettikleri savunularına rağmen Yunan bilimi bu filozofların akli kullanarak bir temellendirmeye gitmeleri ile gelişmeye başlamıştır. “*Yine onda gerçekten yeni olan, orijinal olan, onu eskiden ayıran, kendisinden ötürü mitin felsefeye, kozmoginin kozmolojiye, teogonin teolojiye, şairin filozofa dönüştüğü bir şey olmalıdır.*”⁹¹ Barnes da Sokrates öncesi filozofların akılcı insan olduklarını söylemekte ve insanın akli kullanmak için doğaüstünü ve teolojiyi reddetmek zorunda olmadığını ileri sürmektedir.⁹² Sokrates öncesi felsefe tarihi ile ilgili genel görüş de o dönemin düşünce sisteminde akılsallık, pozitiflik ve doğallık bulunduğu için bir ilk teşkil ettiği yönündedir. Yani doğayı açıklamak için kavramları kullanmışlar ve bunun için de eldeki verilerden bilinmeyene doğru gitmişlerdir. Bu da bilim alanındaki gelişmelere büyük katkılar sağlamıştır.

2.1.2. Sokratik Hümanizm

Felsefe tarihinde “Sokrates Öncesi” diye anılan doğa filozoflarının aksine, evrenin arkhesini araştırmak yerine, insanın yaşamı boyunca nasıl yaşaması gerektiği sorusunu inceleyen Sokrates’in düşünce sistemi -her ne kadar arkasında kendi yazdığı bir eser bırakmasa da Platon’un onun düşüncesini açıklayan eserleri ile- günümüze kadar gelebilmiştir.⁹³ Sokrates’in felsefi sisteminin temelleri fiziki dünya ve doğa yerine insan üzerinde duran Sofistler tarafından atılmıştır. Sokrates sofistlere karşı olarak ele alınsa da insan yönelmeleri ve insanın eğitilebilmesi konusunda hemfikirdiler. Sofistlerin ve Sokrates’in ayrıldığı nokta ise yöntemleri olmuştur.⁹⁴

Sokrates’in felsefesinin merkezinde de *insan* yer almaktadır. Retorik sanatını benimseyen insan üzerine düşünceleri teori ile sınırı kalan ve bu açıdan Sokrates tarafından sert bir dille eleştirilen Sofistlerin tersine, insani erdemleri belirlemek ve

---

⁹⁰ Arslan, Ahmet (2008) **İlkçağ Felsefe Tarihi**, Cilt 1: “Helenistik Dönem Felsefesi: Epikuroşçular, Stoacılar, Septikler”. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss: 25-29.

⁹¹ A.g.e., s: 38.

⁹² A.g.e., s:40.

⁹³ Uzun, Erkan & Güçlü, Abdülbaki (2003) **Felsefe Sözlüğü**, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, s: 1316

⁹⁴ Versenyi, Lazslo, **Sokratik Hümanizm**, s:75.

insanı geliřtirmek için uğrařan Sokrates pratik yařama uygulanabilir bilgiler aramaktadır. řirin içinden rasyonel kavrayıř ile felsefeye tařıdıđı dűřünceleri de Sokratik hűmanizmi oluřturmaktadır.

“Sokrates bir yandan da insanın gerçek bir lűsűnű alarak, onu tűm kusurlarıyla ve eksiklikleriyle kabul edip, olumladı ve aynı anda yeni bir insanlık ideali ortaya koydu. Bununla birlikte, bu rtűk idealin açık ve belirgin kılınması, řiirsel kavrayıř ve ilhamla beslenen grűřűn rasyonel kavrayıř ve dűřűnceye dayandırılması gerekiyordu. Hűmanizm řirin toprađından skűlmeli ve felsefenin toprađında yeniden ekilmeliydi. Sokrates'in misyonu iřte bu oldu.”⁹⁵

İnsan olmayı insani yetkinlik yani erdemleri açısından inceleyen Sokrates, bilgiyi deđil onun yařama uygulanma biçimini önemsemiřtir. *“Sokrates'in amacı bilmek deđil, eylemektir.”⁹⁶* İnsana faydalı olan, erdem ve mutluluđu için gerekli olan bilgi, insan dođasının ve eređinin bilgisidir. Dűřűnce sisteminin merkezine insanı alan Sokrates, insan dođasının bűtűnlűđűnű arařtırarak kendi yöntemini oluřturmuřtur. Her tűrlű erdemi tanımlamaya gitmesinin yanı sıra, erdemleri insan açısından ele alarak erdem için evrensel bir tanım ortaya koyma gerekliliđini Sokratik yöntemi ile göstermiřtir. İnsanın davranıřlarının ktűlűđű “iyi-ktű” bilgisinin eksikliđinden kaynaklanmaktadır. Bu bilgiye eriřildiđi zaman -tűm insanların aynı “iyi-ktű” bilgisine sahip olduklarında- hiçbir insanın ktű davranmayacađı grűřűndedir. İnsan için iyi olan řey ise ona yararlı olan, insan tarafından eksikliđi duyulan řeydir. Bunu da *eudaimona*⁹⁷ –mutluluk, iyi olma- haline ulařtıđında bulacaktır. İnsanın amacı da ihtiyaçlarını karřılamak, dođasını gerçekleřtirmek ve bunun dođal bir sonucu olarak *eudaimona* durumuna eriřmektir.

Sokrates'e göre bir řeyin gűzelliđi onun faydalı olup olmamasına göre karar verilebilir. Görevini yaptđı için göz, kahramanlık göstererek bir insanın savařta lűmű gűzeldir. Sanat eserleri için de insana zevk veren műzik, ykű, sűslemeler, resimler

⁹⁵ Versenyi, L., **Sokratik Hűmanizm**, s:79.

⁹⁶ Arslan, Ahmet (2008) **İlkçağ Felsefe Tarihi**, Cilt 2: Sofistlerden Platon'a, İstanbul :İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s:129.

⁹⁷ Uzun, E. & Gűlű, A., **Felsefe Szlűđű**, s: 521.

Eudaimonia: Sokrates ncesi dinsel bir nitelik taşıyan ve iyi bir alnyazısına sahip olma olarak grűlen *eudaimonianın* daha sonra insanın yaşamında iyiyi elde etmesi ile mutluluğu kazanması ve dış koşullara göre kendini mutlu kılması olarak anlamını değiştir. Stoacılar mutluluğa ancak doğayla uyum içinde yaşanırsa ulaşılabileceğini belirtirken *eudaimonianın* tek başına bir erek değil uyumlu yaşamanın sonucu olduğunu ileri sűrerler. Platon ise adil olma ve iyi yaşama sonucunda elde edilecek en yűksek iyi olarak tanımlar. Aristoteles'e göre de mutluluk insanın en son ve en yűksek ereğidir.

veya heykelleri güzel olarak görür. Sokrates için bir şeyin güzel olabilmesi için insana bir faydası olması veya zevk vermesi gerekir. Faydalı olmayan veya zevk vermeyen bir şey ise kötüdür. Ancak bu fayda da ölçülü bir şekilde olmalı; sanatkâr ve zanaatkârlar da ölçülü ve orantılı olanı göstermelidir.⁹⁸ Platon'un Devlet adlı eserinin üçüncü kitabında Sokrates şöyle söyler:

“Bu nitelikler [ölçülülük, uyumluluk] resimde ve benzeri bütün sanatlarda vardır, dokumacılıkta, nakışçılıkta, mimarlıkta, ev eşyası yapan bütün sanatlarda, hatta hayvanların ve bitkilerin bütün doğan yapısında da vardır, çünkü hepsinde güzellik ya da çirkinlik vardır. Çirkinlik, kötü ritim, uyumsuzluk, kötü söz ve kötü huyun kardeşleridir; karşıt niteliklerse ölçülü ve iyi huyun kardeşleri, taklitleridir.”⁹⁹

Ayrıca bir insanın sanat hakkında konuşabilmesi için o işi öğrenmiş olması gerekir. Ancak Sokrates onların kendi alanlarında usta olduklarından diğer konularda da her şeyi bildiklerini düşündüklerini söyler.¹⁰⁰

Siyasette ise sanatta olduğu gibi bir usta veya eğitmen olmaya gerek yoktur. Her meslekten ve herhangi bir ekonomik konumdan bir kişi siyasetle –kent yönetimi ile- ilgili kendi fikirlerini beyan edebilir.¹⁰¹ Fakat ülkeyi çoğunluk kötü yönetecektir; bu nedenle, ahlaki bir uzmanlar topluluğunun yönetimde yer alması gerekmektedir. Sokrates bir kişinin ve ya bir grubun bu topluluğu elinde bulundurmasına karşı çıkar ve bilge kişiler için bir ilke belirlenmesi gerektiğini düşünür. Bu da belli başlı siyasi konularda bilgi sahibi olma – yani haklı ve haksız bilme- ve gerçek iynin yanında olmadır.¹⁰²

Sokrates, “Kendini bil” ve “İyi toplumdaki iyi birey” gibi Hümanist ilkeleri açıklamıştır. Kendisi Tanrıya (Tanrılara) inanmakta ve ölümsüzlük umudunu taşımaktadır ancak bunun yanı sıra dini ilkelere bağımsız olarak işlevsel olabilecek bir ahlaki sistem oluşturmaya çalışmıştır. Platon'un Sokratik diyaloglarında doğüstü güçlerden ve demokratik olmayan akımların dışında bir ahlak felsefesi düsturları ile karşılaşılabilir.¹⁰³ Bunun yanı sıra Euthyphron diyalogunda “bir şey Tanrı emrettiği için mi ahlakidir yoksa ahlaki olduğu için mi Tanrı emreder” ikilemini ele alınırken

⁹⁸ Demiralp, Didem (2008) “Sokrates Etiği ve Sanat”, **AÜİFD XLIX**, Sayı: 2, s. 237-243, ss: 240-241.

⁹⁹ Platon. (2007). *Devlet*. Palme Yayıncılık. Ankara. s:122.

¹⁰⁰ Demiralp, A.g.e., s: 241.

¹⁰¹ A.g.e., s: 241

¹⁰² Kamtekar, Rachana (2006) “The Politics of Plato's Socrates”, **A Companion to Socrates**, Derleyen: Ahbel-Rappe and Kamtekar, United Kingdom: Blackwell Publishing, ss: 3-14.

¹⁰³ Lamont, C., **The Philosophy of Humanism**, s: 35.

ortaya çıkan sonuç her iki durumun da Tanrı'nın istediği ve sevdiği şeyler bilgisine ulaşmayı gerektirmesidir. Tanrı'nın aklına ise akıl yoluyla ulaşılabilir. Yani mantıklı olan, akla yatkın olan şey ile insan bir sonuca ulaşabilir. Aynı diyalogda geçen dini hikâyeler hakkında Sokrates'in kayıtsız olduğu anlaşılır. Sokrates “*Tanrıların söylediği şeyleri kabul etmem çok zor.*” der. Tanrılara inanmanın zor olduğunu söylemez. Burada vahiy için de bir ahlaki ölçüt önermektedir. Sokrates'e göre Tanrı'nın emrettiği şeyler ahlaki olmalıdır.¹⁰⁴

Sokrates'in görüşlerinin günümüze kadar gelmesinin sebebi Platon'dur. Özellikle diyaloglar ile aktardığı ve Sokrates'in yöntemini kullandığı yazıları Sokrates'in insan hakkındaki bilgilerini aktarmıştır. Ortaçağ boyunca antik Yunan felsefesinin yeniden ortaya çıkması ile Platon'un eserleri önemli yer edinmiştir. Ancak onun insan hakkındaki görüşleri öğretmeni Sokrates'ten farklıdır.

2.1.3. Platon

Antik Yunan felsefe tarihinde insanın doğuştan farklı olduğunu belirten ve insanları sınıflara çok katı bir biçimde ayıran düşünür Platon, her ne kadar tüm araştırmaların ilk başlangıcı olarak ele alınması gerekse de bu araştırmada *insan* anlayışı nedeniyle yer almayacaktır. Çünkü ona göre, “*insanların bazılarının hamuru altından, bazılarınıninki gümüşten, bazılarınıninki ise tunç ve demirdendir.*”¹⁰⁵ Platon'un bu şekilde sınıflandırdığı *insan*, hümanizmin ana ilkesi ile yani insanların eşitliği ve değerliliği ilkeleri ile ters düşmektedir. Ancak Rönesans döneminde önem verilen ve yeniden keşfedilen Platon ve diyalogları Sokratik yöntemden bahsetmesi ve onun insana bakış açısını gündeme getirmesi ile önemlidir.

Platon'un eserleri en çok Rönesans döneminde çevrilse dahi daha sonradan ele alınacağı gibi görüşleri Hristiyanlığa benzetilerek dini kesimler tarafından kullanılmıştır. Çünkü idealar dünyasına ulaşmaya çalışan ve evreni bir taklit olarak ele

---

¹⁰⁴ Hardwig, John (2007, Eylül) “Socrates' Conception of Piety: Teaching the Euthyphro”, **Teaching Philosophy**, 30:3. s. 259-268, ss: 263-264.

¹⁰⁵ Ünder, Hasan (1993) “Platon'un Devlet'inde Eğitim ve İnsan Doğası”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt 26, Sayı 1, s. 185- 201, s: 186.

alan Platon, dinin ön gördüğü tanrı katını ideal hale getirmiş, kavga eden tanrılardan mükemmel idea dünyasına ulaşmıştır.¹⁰⁶

Ortaçağ düşüncesi incelenirken ve karşılaştırmalar bölümünde hümanizmin vücut bulduğu alanlarda iki dönemin anlayışındaki benzer ve farklılıklarda daha ayrıntılı ele alınan Platon'un idealar dünyasına değinmek gerekmektedir. Platon'un ideası ne madde gibi somut ne de negatif bir varlıktır. Değişmez olandan meydana gelen ve sabit olan idealar evrendeki somut veya soyut her türlü şeyin ilk örneği olarak tanımlanır. Her bir idea ayrı olmasına rağmen bir olması ve bir varlık olması yönü ile ortak özellikler göstermektedir.¹⁰⁷ Bu düşüncesini ise mağara alegorisi ile tanımlayan Platon insanın yalnızca gölgelere bakarak varlıklardan haberdar olduğunu ancak asıl olanın görülemediğini belirtir. Mağara duvarına yansıyanlardan başka bir bilgiye ulaşma imkânı bulunamayan insanlar birbirlerini de göremediklerinden kendilerini bile yalnızca gölgeden ibaret birer varlık olarak düşüneceklerdir. Gerçeklik onlar için yansıyanlardır. Mağaradan çıkmayı başarabildiğinde ise acı çekerek gerçeğe ulaşacaktır.¹⁰⁸

Platon, Sokrates'in öğrencisi olmasına rağmen onun öğretisini her yönü ile benimsememiş ondan farklı bir düşünce sistemi geliştirmiştir. İnsanı merkeze koyan Sokrates'in tersine Platon merkeze güçlüyü ve bilge olanı koyar. Sınıfsal bir ayırım yaparak toplumu tabakalara bölen ve gücü elinde bulundurmanın alt tabakada bulunanlara yerlerini benimsemeleri için yalan söylemesi gerektiğini savunan Platon, bilginin kesinliğine inanırken insana her zaman şüphe ile yaklaşır. Adaleti sağlamanın yolunu birey olarak değil de devletin devamlılığını sağlamak olarak görür bu da toplumdaki sınıflar arasındaki ayırımın kesin olarak belirlenmesi ve bu sınıfların birbirleri ile karışmaması ile olmaktadır. En son ve en önemli olarak belirtilmesi gereken şey ise Platon'un düşünce sisteminde insanın yalnızca yetenekleri bakımından sınıflara ayrılmaması doğuştan farklı olan insanların doğası gereği iyi ve kötü olarak ele alınmasıdır.¹⁰⁹ Hümanist bir bakış açısından değerlendirildiğinde Platon'un insanı

---

¹⁰⁶ Yeşilyaprak, Fatih (2004) **Aziz Augustinus ve Asli Günah Anlayışı**, Yüksek lisans tezi. Felsefe ve Din Bilimleri (Dinler Tarihi) Ana Bilim Dalı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: Ankara Üniversitesi, s 82.

¹⁰⁷ Ülken, Hilmi Ziya (2000) **Genel Felsefe Dersleri**, İstanbul: Ülken Yayınları, s:123.

¹⁰⁸ Platon, **Devlet**, ss: 257-261.

¹⁰⁹ Demirci, Fatih (2008) "İki Siyasal Eğitim Modeli: Sokrates ve Platon'un Eğitim ve İnsan Anlayışları (Sokratik ve Platonik Eğitim)", **38. ICANAS Uluslararası Asya ve K. Afrika Çalışmaları Kongresi**

ele alışı, doğuştan iyi veya kötü insan tanımı, hatta insanın sınıflar arası geçiş yapabilmesi için eğitim almaya bile hakkı olmayışı ile Platon Antik Yunan düşüncesinde insanı geri plana itmiş, Sokrates'in yüceltmeye çalıştığı insanı merkeze alan ve bilgiye şüpheyle yaklaşan öğretisini yok saymıştır. Elbette düşünce tarihinin gelişiminde Platon'un yeri inkâr edilemez ancak hümanist düşüncüyü ele alan bu çalışmada bahsedilen Antik çağın yeniden doğuşu Platon'a geri dönüşü değil Platon öncesi düşünce sistemine dönüşü gerektirmektedir.

2.1.4. Aristoteles

Hümanizmin Antik Yunan düşünce sistemine önem vermesi ve o dönemin yapısının öğrenilmesini amaçlamasının sebebi ise Antik Yunan düşünürü Aristoteles'tir. Ancak onun asıl eserlerinin önemini açıklamak amacındadırlar. Çünkü Aristoteles Ortaçağ boyunca takip edilen ve düşünceleri Hristiyan düşünce sistemine benzetilmeye çalışılan İlkçağ düşünürüdür. Yeniden keşfedilen Antik Yunan eserleri bu sebeple gerçek Aristoteles'in fikirleridir.¹¹⁰ Ortaçağda eleştirel yaklaşım olmayan Hristiyan dini o çağa hükmetmiş ve düşüncelerini kabul ettirmeye çalışmıştır. Bu açıdan bakıldığında yani eleştirel yaklaşım olmayan bu dönem, doğa filozofları öncesindeki geleneksel mitolojik yaklaşıma benzetilebilir. Orada da ortaya çıkan akıl kontrolü ele alarak eleştirel yaklaşımı getirmiş, dogmatik fikirlerin düşünmeden kabul edilmemesi gerektiğini göstermiştir. Aristoteles düşünceleri Hristiyan ilkelerine dayanak olarak kullanılmak istenmiş ve bunlar üzerinde değişiklikler yapılmıştır. Ancak Aristoteles'in asıl yazılarına bakıldığında hümanizm ile de örtüşen düşüncelerinin olduğu ortadır.

Aristoteles'in insan anlayışı incelenirken farklı yorumlarla karşılaşılmaktadır. Bu durumun temel sebebi dönemin özelliklerinin ele alınmamasıdır. Kimi kaynakların köleci bir insan anlayışını ortaya sürdüğünü açıklamasının da altında bu yatmaktadır. Ancak asıl bilinmesi gereken ve Aristoteles'i ayrıntılı bir şekilde incelediğinde ortaya çıkan düşüncesi köle anlayışından çok daha farklıdır. Aristoteles için insan üzerine felsefe yapmak, insanı insan yapan, benzerlerinden ayıran özelliklerini merkeze

---

Bildiriler Kitabı-Felsefe, 10-15 Eylül 2007, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, s. 103-119, ss: 103-119.

¹¹⁰ Abbagnano, N., "Hümanizm", s:766.

almaktır. Birey yani politik olarak insana değil de tür olarak insana yönelmeyi gerekli kılar.

Aristoteles'in eudaimonia anlayışı "iyi" olma durumu yani iyilikle alakalıdır. Bir varlık için en üst düzeyi iyilik olarak açıklayan Aristoteles insan için "iyi" olma durumuna erdemini doğurduğu mutluluk karşılığını görmektedir.¹¹¹ İnsanın varlıksal yapısı gereği de yükümlü olduğu şey yani insanın işi eylem yaşamıdır ve bu da erdemli yaşamı ortaya çıkarır. Logos'u kullanarak erdemli yaşama ulaşan insan mutluluğa da ulaşmış demektir. Erdemler insan varlığından kopuk idealar değildirler, hatta tam tersine her bir insan etik erdemlerin olası taşıyıcısıdır. Etik erdemler Aristoteles'e göre insanı mutlu edecektir.¹¹² Mutluluğa ulaşmak isteyen bir insan bu yolun akıldan geçtiğini unutmamalıdır. Etik değerleri kendi yaşamında uygulayabilen insanlar mutluluğa ulaşabilirler. Olanaklar varlığı olarak insan bu mutluluğu kendi ellerinde tutmaktadır. Aristoteles'in Eudemos'a Etik'inde "*Mutluluk, tam erdeme uygun tam bir yaşama etkinliği*" olarak tanımlanır.¹¹³

İnsanı mutluluğa ulaştıracak şey ise Aristoteles için siyasettir. Siyaset yolu ile insanlar kendi iyiliklerine ulaşabilmelerine yardımcı olarak araçları öğrenecektir. Yaradılışı sebebi ile toplum hayatı (sosyal bir hayvan olan) insan için bir gerekliliktir. Bu toplum hayatı içinde insanın mutluluğunu sağlamak da devletin yani siyaset yöneticilerinin görevidir.¹¹⁴ "*Yönetenin amacı tanrı gibi iyi olmak değil, eşit iyiyi ve eşit görevi sağlamaktır.*"¹¹⁵ Yine de bu eşitlik herkes için geçerli değildir. Çünkü Aristoteles yurttaş olanların devlet işlerine kabul edilebileceğini söyler ve herkesin yurttaş olamayacağını yalnızca özgür insanların yurttaş olabileceğini söyler. Yani kölelik sistemini ortadan kaldırmamıştır ve onları özgür ve yurttaş olarak görmez. Köleyi akıldan yoksun olarak gören Aristoteles kadının ise akla sahip olduğunu ancak

---

¹¹¹ Yetkin, Çetin, **Siyasi Düşünceler Tarihi**, Cilt I, , s:99.

¹¹² Ketenci, Taşkırner & Topuz, Metin (2013) "Aristoteles ve Augustinus'un İnsan Anlayışları Üzerine", **Kaygı**, Sayı:20, s:1-18, ss: 6-8

¹¹³ Aristoteles (1999) **Eudemos'a Etik**, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, s: 45.

¹¹⁴ Fendoğlu, Hasan T (1993) "Aristoteles'in Devlet Felsefesi ve Önceki Anayasa Hukukumuz", **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sayı:6, s. 129-155, ss: 134- 136.

¹¹⁵ Aristoteles. **Eudemos'a Etik**, s: 201.

yönetebilmek için ise erkeğe ihtiyacı olduğunu belirtir. Çocuğun akli ise henüz gelişmemiştir.¹¹⁶

Aristoteles zanaatkâr için yalnızca el işçisi anlamına gelen farklı bir kelime kullanır: cheirotechnon.¹¹⁷ Çünkü Aristoteles iyinin ve güzelin doğru gibi olmasını düşünmektedir. Doğru, bizim fikirlerimizin gerçeklik ile uygunluğuyken, güzel de sanatsal eserlerin gerçek ile uygunluğudur. Yani Aristoteles'e göre sanat gerçeği yansıtmalı ve gerçeğin bir taklidi olmalıdır.¹¹⁸ Taklidi ise yalnızca bir şeylerin kopyalanması olarak görmez Aristoteles'e göre taklit bir şeyi yaratma veya yansıtmaktır. Doğada verilen bir şeyi alıp dönüştürmeyi gerektirir.¹¹⁹

Aristoteles'in düşünce sisteminde dinin yeri ve önemine bakıldığında ise karşımıza çıkan en dikkat çekici nokta evrendeki kutsal eylem algısının herhangi bir ahlaki çıkarım taşımamasıdır. Evrenin düzeni ile ahlaki düzeni birleştirmek için bir eğilimi olmamıştır. İlk Hareket Ettirici olarak Tanrı evreni hareket ettirmelidir ancak buna rağmen onun eylemi varlığının etkili bir nedeni değil çekim gücünün eylemidir. Bunun sonucunda da Tanrı mükemmel ve kendi halindedir ki yalnızca sevebilir ve insanın en yüksek yeteneği yani bilme yeteneği ile arzu edilebilir. Bu sevgi ilişkisi Aristoteles'e göre tek yönlüdür. İlk hareket ettirici insanların duygularına karşılık vermez çünkü o kendi mükemmelliğinin yansımada kaybolmuştur. Aristoteles'in evreni bilgi ve duygu ile donanmıştır. İlk Hareket Ettirici için olan sevgi ve arzu ile hareket ettirilir. Bu da gösterir ki Aristoteles'in felsefesi dinden tamamen kopmuş değildir.¹²⁰ Akla önem vermesi tamamen dini yok saydığını göstermemektedir. Mistisizm ile birleşmiş dinin yerine dini akla ve doğal yasalara dayandırmaya çalışmıştır.

“Aristoteles şöyle diyor: Tabiat bütünüyle akla bağlıdır fakat onun derecesine ulaşmaktan acizdir. Bizzat düşüncenin varlığı bu mükemmel akli (akl-ı kâmil) ispat ettiğinde onu Tanrı diye isimlendirmiştir. Akıl öteden beri gelen dine sirt çevirdiğinde,

¹¹⁶ Martinez, Javier (2013) “Slavery and Citizenship in Aristotle’s Politics”, **Filozofia** 68. No: 2, s: 124-131, s:126.

¹¹⁷ Sennett, Richard (2008) **The Craftsman**, New Haven, London: Yale University Press, s: 23.

¹¹⁸ Marshall, John S. (1953, Aralık) “Art and Aesthetic in Aristotle”. **The Journal of Aesthetics and Art Criticism**. Cilt: 12. Sayı: 2, s. 228-231, s: 228.

¹¹⁹ Simpson, Peter, **Aristotle on Poetry and Imitation**, Erişim:

<http://www.aristotelophile.com/Books/Articles/AristotleOnPoetryAndLimitation.pdf> 25 Temmuz 2016, s: 2.

¹²⁰ Sinnige, Theo Gerard (1973) **Cosmic Religion in Aristotle**, Canada: Fountain Court Books, ss: 18-21.

bu bizzat tabiatı bilmek üzerine daha sağlam, daha doğru bir din oluşturmak içindir.”¹²¹

Aristoteles bilginin temelini geometride bulmuş ve geometriyi esas alarak doğa bilimlerinde de kesin ve güvenilir bilgiye ulaşabileceğine inanmıştır. Protagoras’ın savunduğu gibi “insan her şeyin ölçüsü” olsaydı böyle bir bilgi de kesin veya güvenilir olmazdı. Çünkü Aristoteles’e göre kesin bilgi değişmeyen ve mutlak olmalıdır. Kesin bilgiye de matematikle bilimle ulaşılacağı için felsefeyi de mantık üzerine oturtmuştur. İnsanı ele alırken de bilgiye ulaşma yetisine sahip olması ile değerlendirerek deneysel yetenekleri kullanarak tümel yargılara varma yeteneğinin insanı diğer varlıklardan ayıran bir özellik olarak belirtmiştir.¹²²

Kesin ve güvenilir bilgiyi bulabilmek için gerekli dört neden kuramını ileri sürmüştür. Bu dört neden şunlardır:

- 1) Maddi Neden
- 2) Hareket Ettiren Neden
- 3) Formel Neden
- 4) Ereksel Neden

Bu dört neden kuramını, neden ilkesine dayandırmıştır. Aristoteles bir şeyin nedenini ortaya çıkaracağı için en temel bilginin de böylelikle elde edilebileceğini belirtmiştir.¹²³

Aristoteles, insanın doğası gereği ahlaki doğruyu herhangi bir doğüstü güç olmaksızın bulabileceğini savunur. Etik anlayışı da insanın mutluluğunu vurgulamaktadır. Yunan felsefe tarihinin en büyük düşünürleri olan Sokrates, Platon ve Aristoteles her ne kadar hümanist olarak adlandırılmazsa da hümanizmin doğuşu ve gelişiminde önemli rol oynadıkları yadsınamaz. Doğüstü güçlere ve tanrılara inanan ve bu yönde araştırmalarını sürdüren düşünürler, sofistler ve araştırmacıların tersine bu üç büyük filozof sorularını insanda ve doğada bulmuşlardır. Yaşadıkları

---

¹²¹ Muhammed, Ali Abdülmu’ti (2014) “Tarihsel Açıdan Din Felsefe İlişkisi”, **K7AÜİFD**, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 187-194, s: 188

¹²²Topdemir, Hüseyin Gazi (2000/2) “Aristoteles’in Bilim Anlayışı”, **Felsefe Dünyası**, Sayı: 32, s. 23-36, s: 24.

¹²³ Leunissen, Mariska (2010) **Explanation and Teleology in Aristotle’s Science and Nature**, New York: Cambridge University Press, ss: 11-12.

dönemde farklı bakış açıları geliştirmeleri ise Ortaçağda ortaya çıkacak olan hümanist akımının çağının düşüncelerinin tam tersi yönünde bir yön çizmeleri açısından da benzerlikler gösterecektir.

Doğüstünü ve mucizeyi reddeden Hümanizm felsefesi Batı'da çok öncelere Antik Yunan'ın düşünürü Aristoteles'e dayanmaktadır. Felsefe Tarihinin ilk en önemli doğa bilimcisi olarak da bilinen Aristoteles mantık yasalarını açıklayarak ve sistematik hale getirerek sebep ilkeleri belirtmekle kalmamış aynı zamanda doğa bilimlerini de düzenli bir sisteme oturtarak bilimin kurucusu olmuştur.¹²⁴

2.2. İlkçağdan Modern Döneme Doğru

İlkçağ ve modern dönem arasındaki dönemi düşünce yapısı açısından ikiye ayırmak mümkündür: Helenistik dönem ve Ortaçağ. Helenistik dönemde ilkçağın etkileri görülmeye devam edilirken Ortaçağ, karanlık dönem ya da hümanizm açısından kayıp yıllar olarak adlandırılabilir.

2.2.1. Helenistik dönem

339'da Yunan ordularının Makedon Kralı'nın bozgununa uğramasının sonucunda girilen yeni döneme Helenistik dönem denilmesinin asıl sebebi kültürel alanda önemli değişim ve gelişimlerin gerçekleşmesidir. Bu dönemde Yunan kültürü içe kapalı olmaktan çıkıp dış dünya ile de ilişki içine girmiştir. Doğu Akdeniz devletleri ile kurulan ilk ilişkilerle birlikte doğu kültürleri ile Yunan kültürü kaynaşmıştır. III. Aleksandros'un başlattığı kabul edilen Helenistik Çağ'da Yunanlıların kendileri dışındaki insanları barbar olarak görme anlayışları değişmiş, üstün oldukları varsayımı geçerliliğini kaybetmiştir. İnsanın her yerde aynı ve eşit olduğu anlayışı bu dönemde etkili olmuştur.¹²⁵

Çeşitli kültürler ve ülkeler arasındaki sınırların ortadan kalktığı Helenistik dönemde filozoflar insanın en iyi nasıl yaşayıp nasıl öleceği sorusunu sormuş böylece etik felsefenin önemli noktası haline gelmiştir. Bunun nedeni, bireyin amacına ulaştığı, iyi bir yaşam sürdüğü, kendisini her bakımdan evinde gibi hissettiği kent devletinin yıkılması, kent devletinin yerini alan imparatorlukla birlikte, bilinen dünyanın

¹²⁴ Lamont, C., **The Philosophy of Humanism**, s: 36.

¹²⁵ Ağaogulları, M. A., **Kent Devletinden İmparatorluğa**, ss. 387-388.

sınırlarının genişlemesi ve bireylerin kaçınılmaz bir biçimde dünyaya topluma ve kendilerine yabancılaşması, yalnız ve başıboş kalmasıdır.

Böylesi bir toplum düzeninde, felsefeden beklenebilecek tek şey, ilgisini birey üzerinde yoğunlaştırması, bireyin felsefeden beklediği yol göstericilik görevini yerine getirmesidir. Bu dönemde, felsefenin herkesçe kabul görmüş amacı, insanı mutlu bir yaşama ulaştırmak, bireye güven ve bilgelik kazandırarak, onun yaşadığı yabancılaşma ve yolunu kaybetmişlik duygusunu aşmasını sağlamaktır. İşte bundan dolayı, Helenistik dönemin en büyük ve en önemli iki sistemi olan Epikürosçulukla Stoacılık kişisel bir ahlâk üzerinde yoğunlaşmışlar, siyasi ya da toplumsal düzenle ilgili problemlere pek az önem vermişlerdir. Bir tinsel bağımsızlık ve kendi kendine yetme idealini ön plana çıkartan iki akımın da ahlâkı, fiziklerinin katkısız materyalizmini yansıtacak şekilde doğalcı ve ‘bu dünyacı’, yani içinde yaşadığımız dünyayla, bu dünyadaki yaşam ve değeri temele alan bir ahlâk anlayışıdır

Bu dönemde yer alan dört büyük felsefe okulu sırasıyla, Akademi, Peripatetik okul, Epikürosçu ve Stoacı okuldur. Bu dört okuldan, hazcı ahlâkı ve Tanrı'nın evrene müdahalesini reddeden varlık görüşüyle Epiküros felsefesi, daha ağır basan ve döneme çok büyük ölçüde damgasını vuran felsefe olmuştur. Amaçlı bir evren anlayışıyla en yüksek insani iyi olarak, aklın doğru ve yerinde faaliyetine duyulan inanç ise, en güçlü ifadesini Stoacılarda bulmuştur. Stoacıların görüşlerinde somutlaşan bu amaçlı evren görüşü, son çözümlemede Sokrates'ten miras alınan bir görüş olarak Epiküros'un varlık görüşüyle karşıtlık içindedir.

Bu dönemde ortaya çıkan başka bir felsefe okulu da, dogmatik oldukları gerekçesiyle tüm felsefelere ve özellikle de Stoacı felsefeye gösterilen tepkiyle seçkinleşen, kuşkuculuk olmuştur. Nihayet dönemin sonlarına doğru, Poseidoinos Panaetios ve Antiokhos, Stoa felsefesini Platon ve Aristotelesçi öğretilerle birleştirmeye çalışmıştır.

“Helenistik dönemde ortaya çıkan bu yeni felsefi okullarda birçok noktada esaslı bir değişimin ortaya çıktığını görmekteyiz. İlk olarak onlar Platon ve Aristotelesçi felsefenin teoriye, entelektüel bilgiye, bilime gösterdiği büyük ilgiye karşı çıkarak felsefenin esas işlevinin ve değerinin pratikte; insanın pratikle ilgili sorunlarını ele almasında yattığı görüşünü benimsemişlerdir. İkinci olarak onlar yine Platoncu ve Aristotelesçi sistemlerin ortak bir özelliği olan insanın ahlaki hayatını toplumsal-

siyasal hayatı içinde anlama ve değerlendirme yönündeki genel eğilime karşı çıkararak birey insanla ilgi sorunlara ağırlık vermeyi doğru bulmuşlardır."¹²⁶

2.2.1.1. Stoacılık

Stoa felsefesi, dünyayı idealar dünyasının bir uzantısı olarak gören ve insanı değişmeye ve yok olmaya mahkûm ederek yok sayan platonik felsefeye karşı çıkar ve her bilginin temelinde duyuşal izlenimlerin olduğunu belirtir. Doğru bilgiye ulaşabilmek için de deney yönteminin kullanılması gerektiğini açıklar. Deney yönteminin kullanılmasının ana sebebi de akıl ve bilgi ile doğruya ulaşılabilmesidir. Akla ve bilgiye önem vermesinin yanı sıra duygulara da önem veren Stoa felsefesi dış dünya ile algı arasında karşılıklı etkileşimin sürekli olduğunu ileri sürmüştür.¹²⁷

Antik Çağ'ın en etkili felsefe sistemlerinden biri olan Stoacılık insanları sınıfsal bölümlere ayırmaya karşı çıkmış, her bireyin birbiri ile eşit olduğunu belirtmiştir.¹²⁸ Ancak bu evrensel eşitlik soyut düzeyde kalmaktadır. Çünkü somut hale getirildiğinde kadere boyun eğmeyi savunan Stoacı düşünürler sınıf ayrımını bu anlayış ile meşrulaştırmaktadır. Stoa düşüncesine göre "insan efendiyse efendi, köleyse köle kalmalı ve öyle davranmalıdır."¹²⁹

Stoa felsefesi insanın bağımsızlığını, mutluluğunu ve yetkinliğini hedefler. İnsanın mutluluğunun temelleri de yine insanın içindedir. İnsan doğayı takip ederek düzene ve dinginliğe ulaşabilir. Bu da içindeki bilgelik, cesaret, adalet ve ölçülülük erdemleri ile özdeşleşmesi ile mümkündür. Stoa Okulu mutluluğa bireyci bir anlam yükler. Bireyin kendi kendine yeterli duruma gelmesi ile birey mutlu olacaktır. Mutluluk erdemi de erdemli yaşamla birlikte gelecektir. Yani Stoa Okulu mutlu bir yaşamın akla uygun bir yaşam olduğu üzerinde durmaktadır.¹³⁰

Stoa felsefesinde, dünyayı aklımız ile kavradığımız için evrenin de bir akılı olduğu olgusu vardır. Yani doğayı akıl ile donatır. Evrensel ilkeleri ortaya çıkaran da Tanrı'dır. Tanrı düşüncesi felsefe sistemlerinin merkezindedir. İnsanın akla sahip

¹²⁶ Arslan, A., **İlkçağ Felsefesi Tarihi**, Cilt 1, s: 10.

¹²⁷ Akalın, Kürşat Haldun (2015) "Stoa Felsefesinde Tanrının Doğası ve İnsanın Uyum", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, s. 99-100, ss. 99-100.

¹²⁸ Arslan, Murat (2001) "Helenistik Döneme Damgasını Vuran Yaratıcı Felsefe Sistemleri: Epikurosçuluk ve Stoacılık –I" **Arkeoloji ve Sanat**, s. 19-28, s: 22.

¹²⁹ Ağaoğulları, M. A., **Kent Devletinden İmparatorluğa**, s: 434.

¹³⁰ A.g.e., s: 424.

olduğunu ve kavrama yetisini kabul etmesi hümanist açıdan bakıldığında insanı odak olarak alıyormuş gibi görünse de Stoacı düşünürler insanın şikayet etmemesini ve evreni iyi-kötü her şekilde kabul etmesi gerektiğini ileri sürer. İnsan dünyanın gidişatını sessizce kabul etmelidir.

Stoa felsefesinin en ünlü filozoflarından Epiktetos razı oluş içinde yaşaması gereken insanın kendisine verilenle yetinmeyi bilmesini yoksa insanın mutsuzluğa sürükleneceğini belirtir. Helenistik dönemde irrasyonel olarak kabul edilen Tanrı'nın evrene biçin veren ve onu yönlendiren güç olması ve kader olgusu Stoa felsefesinin özünü oluşturmaktadır. Bu nedenle insan aklına verdiği öneme rağmen insanın özgür iradesinin bu felsefe sisteminin neresinde olduğu sorusuna yanıt yoktur. Aslında Stoacı düşünürlerin belirttiği akıl, doğaya uygun olanın bulunması, dünyanın gidişatına ayak uydurma yani Tanrı'yı kabullenmedir.

2.2.1.2. Epikuros Okulu

Epikuros insanın hayatını iyi yaşamasının pratik problemiyle ilgilenmiş ve doğacılıktan uzaklaşarak ampirizme doğru yönelmiştir. Hakikatin iki temel ölçütünü (1) problemleri belirleme yöntemi olarak ön kavramlar ve (2) gözlemlenemeyenleri çıkarsama yolu olarak algı ve duygu olarak belirtmiştir. Burada bilginin kaynağı ve nasıl elde edildiğinin de önemli olduğunu görülmektedir. Epikuros'a göre bilgi iki türdür: İnsanın görebildiği şeyler ve gözlemleyemediği şeyler.¹³¹

Ön kavramlar aslında duyuşal izlenimlere dayanmaktadır ve bu *yanılmaz* olan duyuşal izlenimler deneyi meydana getirip kavramları oluşturmaktadır. Yanılmazlık kavramında duyuşal nesne ile direk teması ile birlikte akıl yürütmenin olmadığı bir bilgi ediniminden bahsetmektedir. Epikuros duyuşalın, bu nedenle, *kendiliğinden doğru* olduğunu belirtir.¹³² İkinci kısımda ise insanın algıları ve duyuşlarına yer veren Epikuros duyuşların insanın iç dünyasıyla ilgili olduğunu belirtir. “*Dış dünyada bulunan nesnelere hakkında bize bilgi veren şeylerin duyuşlar olmasına karşılık kendi*

¹³¹ Asmis, Elizabeth (2009) “Epicurean Empiricism” **The Cambridge Companion to Epicureanism**, Derleyen: James Warren, Cambridge: Cambridge University Press, s: 84

¹³² Arslan, Ahmet (2008) **İlkçağ Felsefe Tarihi** Cilt 4: Helenistik Dönem Felsefesi Epikurusçular, Stoacılar Septikler, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, ss: 52-54.

*doğamız hakkında bize bilgi veren şeyler duygularımızdır.*¹³³ Duyguların en önemli olanı ise haz ve acı duygularıdır.

Epikuros bu bakış açısıyla birlikte insanlar hakkında önemli olacak farklılıklar ortaya çıkarmıştır. İnsan yaşamında ölçülülüğü yakalamanın iyi bir yaşamı getireceğini belirten Epikuros düşünmenin mutluluk için gerekli olmadığını söylemiştir.¹³⁴ Epikuros felsefesi de hazcı ahlakı geliştirerek insan mutluluğunun temeline haz ve acıyı yerleştirir. Çünkü bütün canlılar acıdan kaçıp hazzı ulaşma çabasındadır. Ruhsal hazzın yaşanabilmesi için de ilk olarak beden haz içinde olması gerekmektedir, yani bedensel haz temel olandır ancak ruhsal haz ise daha çok öneme sahiptir. Bu haz anlayışı ölçülü yaşamaya engel değildir ve erdemli ve akli başında yaşamayı savunur. Hazların seçimi ve düzenlenmesi akıl ile yapılmalıdır. Epikurosçu düşüncede de mutluluk erdemle bir olarak görülür ancak Stoacı düşünceden farklı olarak burada haz da mutluluk için zorunludur.

Epikurosçu haz anlayışında doğaya uygun yaşamak vardır. Yani hazzı yakalamak isteyen insan ölçülülük ilkesini aşmamalıdır. Felsefeye bakış açıları ise mutlu bir yaşama ulaşmak için pratik faaliyet sunması yönündedir. Epikurosçular *“dünyayı değiştirmek değil ondan kopup kendi kabuklarına çekilmek istiyorlardı. Ömürlerini birbirlerine, mutluluğu ise yaşanan hayatta aramaya adanmış fakat dünyanın geri kalan kısmından kopmuş kapalı bir çevre oluşturur.”*¹³⁵

2.2.1.3. Kuşkuculuk (Septisizm)

Septisizm, her tür bilgiyi ve savını kuşkuyla karşılar, bunların çıkış noktalarını ve kesinliklerini irdeler, bilginin mutlaklığına karşı çıkar ve hiçbir şeyin “kesin” olarak bilinmeyeceğini, bilirse de bunun doğru olup olmadığı bilinmeyeceği için doğru bilgiye ve “mutlak” a ulaşmanın mümkün olmayacağını savunur. Septisizm görüşü, dogmatizme tamamen zıt bir görüş olarak doğmuş ve varlığını sürdürmüştür.

¹³³ Arslan, A., **İlkçağ Felsefe Tarihi**, Cilt 4, s: 52.

¹³⁴ Blackson, Thomas A, **Epicureanism** Erişim: http://tomblackson.com/Blackson_Epicurus.pdf 31 Temmuz 2016, s: 3.

¹³⁵ Arslan, M., “Helenistik Döneme Damgasını Vuran Yaratıcı Felsefe Sistemleri: Epikurosçuluk ve Stoacılık –I”, s: 22.

Kuşkucu görüşe göre gerçekten güzel ya da çirkin olan hiçbir şey yoktur. Herhangi bir şeyi güzel ya da çirkin bulan insanın kendi seçimidir. Gerçek bilgi olmadığından bilge kişi, her şeyde yargıdan kaçınmalıdır. Bu düşüncelerini sözlü dersleri ve yaşamıyla açıklayan Pyrrhon'un öğretisi, yazılı olarak, Timon (320-230) tarafından yayılmıştır. Timon, ustasının öğretisini üç önermede formüle etmiştir:

- 1- Nesnelere gerçek yapısı kavranılmaz.
- 2- Öyleyse nesnelere karşı tutumumuz yargıdan kaçınma olmalıdır,
- 3- Ancak bu tutumlardır ki ruhsal dinginliğe kavuşabiliriz.

Pyrrhoncular için gerçek mutluluk budur.¹³⁶

2.2.2. Ortaçağ

Doğu ve Batı'da Ortaçağ felsefesi denildiği zaman dört ayrı geleneğin yani Hristiyan, İslam, Yahudi ve Bizans felsefesinin içinde yer aldığı tarihsel dönem akla gelmektedir. Dört farklı gelenek içermesine rağmen Ortaçağda ortak özellikler vardır. Bunların başında Antik Yunan'dan itibaren devam eden insan mutluluğunun elde edilmesi için çalışılmasının ve insanın önemi ve günlük yaşamının yerine ahiret hayatındaki mutluluk yer almaktadır. İnsanın kendi çabası ve akli ile mutlu ve iyi olma yollarını bulabileceği inancının yerini teoloji almıştır.¹³⁷

Ortaçağ düşünürleri önemli olan şeyin insanın doğüstü varlık alanıyla, aşkın ve mutlak olarak yetkin varlıkla olan ilişkisi olduğunu öne sürmüştür. Bu da Ortaçağ felsefesinin önemini ve ilgi alanını Yunan felsefesinden farklı bir yere taşımıştır. Antik Yunan'dan itibaren gelişen felsefi düşünce sistemlerinde ya insan ya da insanın pratik yaşamları ele alınırken artık Ortaçağ'da insani eylem Tanrı'nın emirlerine uygun düşüp düşmemesine göre değerlendirilmeye başlanmıştır. İnsanın biricikliği ve önemi de değişmiştir. Artık özellikle Hristiyan düşüncesinde Adem ve Havva'nın cennetten kovulmasından dolayı insanın doğar doğmaz ilk günahla hayata başladığı inancı ile

¹³⁶ Hançerlioğlu, Orhan (2007) **Düşünce Tarihi**, İstanbul: Eriş Yayınları, s: 91.

¹³⁷ Kaynak, Gamze (2011) "Ortaçağ Neyin Ortasıdır?", **Farabi e-Dergi**, Yıl: 1, Sayı: 1, Aralık, s. 20-26 ss: 20-23.

insan günahkâr varlık olmuştur. Hayatı boyunca da bu ilk günahı sırtında taşıyacak olan insanın amacı Tanrı'nın emirlerine uygun yaşamak olmalıdır.¹³⁸

Ortaçağ felsefesi ve İlkçağ felsefesi arasında önemli bir farklılık vardır. İlkçağ felsefesinin dini açıklama ve mitolojiyi reddederek insanı sisteminin merkezine yerleştirirken Ortaçağ felsefesi tamamen dine ve dinin dogmatik ilkelerine bağlı bir sistem haline gelmiştir. Ancak bu zıt yönlere gidişe rağmen iki çağ arasında da tam bir kopuş olmamış, Ortaçağ felsefesinin sistemleri Antik Yunan öğretileri ile birleştirilmeye de çalışılmıştır. Kavram, kategori ve terminoloji aşamasında Antik Yunan filozoflarının geliştirdiği sisteme dayalı bir felsefe geliştiren Ortaçağ düşünürleri Platon, Plotinos ve Aristoteles'in düşüncelerini alarak inancı temellendirmeye çalışmışlardır.

Ortaçağda karşımıza çıkan en önemli düşünürlerden olan Augustinus (354-430) Hristiyanlığı Platon felsefesi ile sentez haline getirmiştir. Platonik argümanı kullanarak Tanrı'nın varlığına ulaşmıştır. Platon'un "İyi İdeası" Augustinus için Tanrı'dır. Kötü ise Tanrı'dan uzaklaşmadır. "*Var olan her şey iyidir. Kötü ise töz değildir. Çünkü töz olsaydı iyi olurdu. Bütün varlıklar iyi olarak yaratılmış olduğundan, başka bir töz yoktur. Her varlık iyi olduğundan var olan her şey iyidir. Çünkü Tanrı her şeyi iyi olarak yaratmıştır.*"¹³⁹

Plotinus'un eseri ile Platon'u tanıyan Augustinus Platon'u felsefesinin özüne yerleştirir ve tüm düşünürlerin Platon'a önem vermesi gerektiğini düşünür. Platon'un yöntemini kullanarak felsefe ve bilimi tanrı bilim ile uzlaştırmaya çalışmıştır. Onun için Hristiyan öğretisi temeldir ancak o akli da düşünce sisteminin bir parçası haline getirmiştir. Augustinus'a göre aklın görevi kabul edilenleri anlaşılır kılmaktır.¹⁴⁰

Platon'un Hristiyan düşüncesinde yer aldığı bu kısmının yanı sıra Augustinus insanın ilk günahı taşıdığı ve aklın dinsel meseleleri ele alırken sınırlı kaldığı düşüncesini de savunuyordu. Ona göre insanın Tanrı'yı eleştirme hakkı yoktur. Adem

¹³⁸ Yeşilyaprak, F., **Aziz Augustinus ve Asli Günah Anlayışı**, ss:10-15.

¹³⁹ Aktaran: Yeşilyaprak, F., **Aziz Augustinus ve Asli Günah Anlayışı**, s: 46.

¹⁴⁰ Arslan, Ahmet (2011) **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul: Say Yayınları, s: 49.

cennetten kovularak günah işlemiştir ve bu da miras yoluyla her insanda yer alacaktır. Bu doktrini Augustinus Asli Günah olarak Hristiyan literatürüne yerleştirmiştir.¹⁴¹

Platon'un düşünce yapısında yer alması sebebiyle Antik Yunan felsefesinin yeniden ortaya çıkmasına yardımcı olan Augustinus Hümanizm açısından yalnızca burada bir önem taşımaktadır. Augustinus'un savunduğu bu iki düşünce, asli günah ve aklın sınırlılığı, onu tamamen farklı bir yere de yerleştirmektedir. Yine de Rönesans hümanizmin yani insanı merkeze alan hümanizmin ortaya çıkabilmesi için ilk önce Antik Yunan düşüncesinin yeniden doğması gerekmektedir. Augustinus Platon'un felsefesini kendi düşüncesi ile yoğurarak Antik Yunan'ın Ortaçağ felsefesinde yer almasında önem kazanmıştır.

*"Hem Augustinus hem de Platon, öncesiz sonsuz, ne düne ve ne de bugüne ait olan, nereden geldikleri de bilinmeyen, hiçbir insansal güç tarafından yaratılmayan, bir kökeni olmayan, yaratılışa kadar giden ve yazılı olmayan gerçek adalet yasaları düşüncesi üzerinde dururlar. Bu anlamda Hristiyan düşüncesinin gerçekleştirdiği başarı, bir tür başkalaşımdı. Yani, Grek 'logos'undan Hristiyan 'logos'una geçiş olayı yaşanmıştır."*¹⁴²

Ortaçağda belirli bir dönemden sonra, antikiteye geri dönüşün başlaması ile birlikte, Hristiyan inançlarının felsefi bir temele oturtma çalışmaları başlamış ve bu dönem de skolastik felsefe olarak adlandırılmıştır. Skolastik felsefe genel olarak akıl ile inancın bağdaştırıldığı felsefi çalışmalar içermektedir. Bu dönemde yeni bir şey üretilmemiş, temellendirme veya çürütme amaçlı felsefi etkinlik yürütülmüştür.

Skolastik felsefe Grek felsefesine geri dönüşü içermesine rağmen temellendirme ve çürütme çalışmaları için gerekli olan mantık, Aristoteles mantığında bulunduğundan düşünürlerde Aristotelesçi bir eğilim görülmektedir. Skolastiğin erken dönemlerinde Platon'un izleri görülür ancak daha sonrasında İslam felsefesinin Batı'da gücünü artırması ile birlikte Aristoteles düşüncesi etkisini göstermiştir.

Skolastik Felsefesi tarihindeki en önemli düşünürlerden biri Thomas Aquinas'tır. Aquinas daha önce incelediğimiz Augustinus'un tersine felsefi düşüncesinin temeline Aristoteles'i yerleştirmiş ve Hristiyan dogmaları ile Aristoteles'in fikirlerini uzlaştırmaya çalışmıştır. Thomas Aquinas'ı incelediğimizde

¹⁴¹ Yeşilyaprak, F., **Aziz Augustinus ve Asli Günah Anlayışı**, s: 82.

¹⁴² Evkuran, Mehmet (2003) "Ortaçağ Paradigması ve Siyasal Düşüncenin Evrimi" **Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt II, Sayı: 4, s. 37-58, s:43.

her öğretisini açıklarken Aristoteles'i temel aldığını görebiliriz. Tanrı kanıtlamaları da büyük ölçüde Aristoteles'in Metafizik'ine dayanır:¹⁴³

1. Aristoteles metafiziğinden alınan “**hareket kanıtı**”
2. Aristoteles metafiziğinden alınan “**etken neden kanıtı**”
3. “**Zorunluluk ve olanaklılık**” ayırımına dayanan kanıtlama
4. Aristoteles'in Metafizik'inin II. Kitabından alınan “**derecelendirmeye ve karşılaştırmaya dayanan kanıtlama**”
5. Aristoteles Fizik'inin II. Kitabı ile İbn Rüşd'ten alınan “**amaç kanıtı**”

Thomas Aquinas'ın amacı kutsal kitapta yer alan ve insan aklının sınırlarını aşan özellikler Tanrı ile ilgili bilgilerin mantıklı olduğunu göstermekti ve bu amacı gerçekleştirmek için de Aristoteles'in yöntemini benimsemiştir.¹⁴⁴ Aquinas da Augustinus gibi insanın Adem'in ilk günahını miras alarak doğduğunu savunmaktadır. Ancak bunu açıklaması Augustinus'tan farklıdır.

“Aquinas, aslı günahı açıklamak için anlatılan bu olayı tersinden okuyarak sonuçtan nedene ulaşmaya çalışır. Bütün insanlar, hatta yeni doğan bebekler bile öldüğüne göre, hepsi Âdem'in işlediği günahı işlemiş olmalıdır. Dolayısıyla, bütün insanlar aslı günahla bu dünyaya gelmektedir. Fakat bu, dünyaya gelen insanların bizzat işlediği bir günah değildir. Zira iradelerini kullanamadıkları için, bebek ve çocukların günah işlemeleri söz konusu olamaz. O halde, dünyaya gelenlerin sahip oldukları günah, onlara daha öncesinden, insanlığın menşinden geçmiş olmalıdır.”¹⁴⁵

Kadına bakış açısı söz konusu olduğunda Augustinus ve Thomas Aquinas aynı görüşe sahiptir. Dini dogmada yer alan kadının erkeğin kaburgasından yaratıldığı ve bunun erkekte hiçbir azalmaya sebebiyet vermediği görüşünü benimseyen iki düşünür de kadını ikinci plana iter. Akıl ve muhakeme yetisinin de yalnızca erkekte olduğunu ileri süren bu iki düşünür kadını zihinsel işlevden yoksun olarak görürler.¹⁴⁶

¹⁴³ Göksel, Nil, (2012) **Thomas Aquinas'ta İnsanın Tanrı Karşısındaki Yeri**, Erişim: <https://agraphadogmata.wordpress.com/2012/08/28/thomas-aquinasta-insanin-tanri-karsisindaki-yeri/> 11 Temmuz 2016.

¹⁴⁴ Başdemir, Hasan Yücel (2003) “Thomas Aquinas'ta Tanrı Tasavvuru”, **Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: II, Sayı: 3, s. 103-122, s.107.

¹⁴⁵ Tarakçı, Muhammet (2006) “St. Thomas Aquinas'a Göre Asli Günah”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 1, s. 307-318, s: 311.

¹⁴⁶ Akyol, Faruk (1996) “Ortaçağdan, Kadından”, **Kadın Araştırmaları Dergisi**, Sayı 4, s. 13-22, ss:14-22.

Tarihin karanlık dönemi olarak anılan bu dönem aslında kilisenin himayesi altına girmiş Batı dünyası için daha çok geçerli bir tanımdır. Batı’da Hristiyan öğretilerine odaklanılmış, yeni bir şey üretmek yerine, bu öğretilerin felsefi temeller üzerine oturtulmasına ve karşı çıkanların görüşlerini çürütme üzerinde durulmuştur. Bunların yanı sıra masum insanlar sorgulanmış ve ruhsal ve psikolojik olarak çökmüş bir devir haline gelmiştir. Ancak İslam dünyasında genişlemeler olmuş ve önemli filozoflar bu dönemde eserler vermiştir. Ve bu filozoflarla tanışan Batı dünyası da daha sonrasında kendini Ortaçağın kapalı düşünce sisteminden dışarıya atacak ve gelişmeler ve ilim için çalışmalarda bulunacaktır.¹⁴⁷

Skolastik düşüncede insan, Tanrı’nın kaderini belirlediği, kaderini kabul etmesi ve ona boyun eğmesi gereken bir kul olarak tanımlanmaktaydı. Aydınlanma çağına geçerken insan tanımı değişime uğramaya başladı. İnsan artık Tanrı’nın mutlak idaresinden çıkmış tarihini özgürce inşa edebilen bir özne olmuştur. Toplum ve iktidar karşısında insan skolastik dönemde pasif ve etkisizken, Aydınlanma çağında bireyselliğini koruyabilen aktif bir role sahiptir.¹⁴⁸

Ortaçağ’da özellikle Platon ve Aristoteles’in yeniden gündeme gelmesi ile de Yunanca ve Latince oldukça popüler hale geldi. Dante, Petrarch gibi aydınlar Latin ve Yunan kültürüne ilgi duymuş ve o dilleri öğrenerek Hristiyan mistisizmini bu eserlerle harmanlamışlardır. İtalya’da hümanizm adına çalışmalar daha yoğunken Batı’da hümanizmin yayılması daha geç olmuştur. Başlangıçta Hristiyanlıktan beslenen batı hümanizmi Ortaçağ skolastik düşüncesinin reddi ile antik kaynakların aslına dönmüş ve en ünlü hümanist düşünürler de bu dönemde ortaya çıkmıştır.¹⁴⁹

2.3. Ortaçağdan Hümanizme Doğru

Augustinus ile başlayıp Giordano Bruno’nun yakılışı ile bitirilen Ortaçağ döneminde kilisenin düşünce sistemi insanların da düşüncelerini etkilemiş, yapılan felsefi çalışmalar da kilise üzerinde ve Hristiyan öğretileri üzerinde yoğunlaşmıştır. Daha çok bu öğretilerin felsefi sistemler kullanılarak akla uygun hale getirilmeye çalışıldığı görülmektedir. İnsanların kendi düşüncelerini ifade edemediği, Tanrı’nın

¹⁴⁷ Kaynak, G., “Ortaçağ Neyin Ortasıdır?”, s: 25.

¹⁴⁸ Evkuran, M., “Ortaçağ Paradigması ve Siyasal Düşüncenin Evrimi”, ss: 46-47.

¹⁴⁹ Kadioğlu, M., “Hümanizm”, s: 158.

belirlediği kadere karşı çıkılmadığı ve insanların da buna boyun eğmesi gerektiğinin kabul edildiği bu dönem, bu nedenle, karanlık dönem olarak anılmaktadır.¹⁵⁰

Ancak Skolastiğin son döneminde Roger Bacon, Duns Scotus ve Ockhamlı William gibi düşünürler ile akıl ve bilim dinden ayrı bir önem kazanmaya başlamıştır. Bilim ve felsefe ile dinin, akılla imanın birbiri ile ilişkili olduğu zamanlar olsa bile aynı şey olmadıkları ve yerlerine kullanılamayacağını belirtildiği bir dönemdir.¹⁵¹ Scotus ve Ockhamlı William Aquinas'a karşıt görüşler belirseler de ikisi de farklı yönlerdedir. Scotus realist bir görüşe sahipken William daha çok nominalisttir. Scotus'a göre doğa da bir varlığa sahiptir ve bireyler bu nedenle ikili bir varlık vardır: doğanın ve kendi varlığı. William'a göre ise kavramlar akılda, bireysel varlıklar ise aklın dışında yer alır. Akılda yer alan tümel kavramlar mantıksal bir çerçevede değerlendirildiğinde açıklanabilir. Zorunlu olmadıkça açıklamalar ile varlıklarda artış olmamalıdır.¹⁵²

Batı'nın kendi içine kapanmasına rağmen İslam dünyası en aydınlık günlerini yaşamaktadır. İslam felsefesi ile tanışan Batı da Aristoteles'i yeniden tanımış ve onun eserleri ile birlikte skolastik bir düşünce oluşturmuştur. Bu skolastik dönemde Aristoteles'in ve diğer Yunan ve Latin kültürünün eserleri yalnızca dinin temellendirilmesi için kullanılmıştır. Yeni bir felsefi sistemin oluşmadığı Ortaçağ aklın önemini yadsımazken insanın özgür iradesini yok saymakta, onu bir birey olarak ele almamaktadır. Yunan ve Latin eserlerinin üzerinde odaklanma da bilginin geliştirilmesi ve özellikle modern bilimin gelişimi önünde engel olmuştur.¹⁵³

Kendi yazgısını kendisi belirleyen insanın yeniden keşfi ise Rönesans dönemine denk gelmiştir.¹⁵⁴ Rönesans yalnızca sanat alanında gelişmelerin yaşandığı bir dönem değil aynı zamanda doğrunun ve aklın keşfedildiği, yaşamın ön plana çıktığı

---

¹⁵⁰ Kaynak G.. "Ortaçağ Neyin Ortasıdır?", s: 22.

¹⁵¹ Taşkın, Ali & Becermen Metin (2013) **Felsefe Tarihi II Rönesans, Yeniçağ ve XIX. Yüzyıl Felsefesi Tarihi**, Ankara: Sentez Yayıncılık, s: 17.

¹⁵² Gracia, Jorge J. E. (2002) "Philosophy in the Middle Ages: An Introduction", **A Companion to Philosophy in the Middle Ages**, Derleyen: Jorge J. E. Garcia – Timothy B. Noone, United Kingdom: Blackwell Publishing, s: 9.

¹⁵³ Lamont, C., **The Philosophy of Humanism**, s: 22.

¹⁵⁴ De Santillana, Giorgino (2006) **Serüven Çağı Filozofları**, Çev: İbrahim Yıldız & Aydın Gelmez, Ankara: Adapa Yayınları, s: 3.

bir çağdır.¹⁵⁵ Düşünce sisteminin merkezine insanın yeniden gelmesi ile birlikte insanın geri plana itildiği, yaşamın ve varoluşun öneminin olmadığı ve asıl önemli olanın Tanrı'nın belirlediği kadere boyun eğmek olduğu Ortaçağ bitmiştir. Rönesans dönemi de en önemli hümanist düşünürlerin yer aldığı dönemdir. Modern hümanizmin doğuşu böylelikle gerçekleşecektir.

---

¹⁵⁵ McClinton, Brian (2006, Mart) "Humanism in the Renaissance", **Humani**, No: 97, s. 10-16, s: 10.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RÖNESANS'TA HÜMANİZM

3.1. Rönesans'ın Genel Özellikleri

Ortaçağın bitişiyle birlikte ilk önce İtalya'da başlayan Rönesans dönemi kısa ama bilimsel ve düşünsel olarak oldukça yoğun eserlerin çıktığı bir dönemdir. Amerika'nın keşfedildiği, matbaanın icat edildiği, birçok bilim ve teknik gelişmenin gerçekleştiği bu dönem hızlı bir geçiş çağıdır.¹⁵⁶ Rönesans döneminin hangi tarihler arasında yer aldığı aslında birçok kişi tarafından farklı şekilde değerlendirilmiştir. Sanat tarihçileri bu dönemi 13. yüzyılda Giotto ve Cimabue ile başlatıp 16. yüzyıl sonlarında Michelangelo ve birçok Venedik ressamlarının eserleri ile bitirmektedir. Bilim adamları ise Rönesans döneminin yükselişini 16. ve 17. yüzyılda önemli şiir ve tiyatro eserler veren Spenser, Shakespeare ve Milton gibi yazarlarda görmektedir.¹⁵⁷

Rönesans, “yeniden doğuş” anlamına gelen Fransızca bir kelimedir. Bu kelime dönemin içinde değil de 19. yüzyıldan itibaren antikite kültürüne duyulan hayranlığı ve insanı tanımlayan bir dönemi nitelendirmektedir. 16. yüzyılda ise “rinascita” (yeniden doğuş) kelimesi klasik kültüre dönüşü simgelemektedir. Giorgio Vasari, bu kavram ile 14. ve 16. yüzyılları arasında İtalyan görsel sanatlarındaki gelişmeleri kastetmektedir.¹⁵⁸ Vasari rinascita kelimesini yalnızca Antik Yunan ve Roma kültürlerine geri dönüşü simgelediği için değil ayrıca dönemi karanlık Ortaçağ geçmişinden ayırmak için de kullanmıştır.¹⁵⁹ Voltaire bu kavramı İtalya'nın görkemli zamanı olarak ele almış ve dönemin düşünen bir insanı ele alan bir dönem olduğunu belirtmiştir. Georg Voigt ise bu dönemin bireyselliğin ve onun hakları yönünden değerlendirmiştir.¹⁶⁰

Rönesans kelimesini ilk olarak kullanan ise Fransız tarihçi Jules Michelet'tir. Rönesans'ı “*dünyanın keşfi ve insanın keşfi*” olarak nitelendiren Michelet, Rönesans'ın insan ve dünya üzerindeki yeri ile ilgili modern bir görüşün ortaya çıktığı

¹⁵⁶ De Santillana, G., **Serüven Çağı Filozofları**, ss: 1-10.

¹⁵⁷ Brotton, Jerry (2006) **Rönesans**, Çev: Hakan Gür, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, ss: 17-18.

¹⁵⁸ McClinton, B., “Humanism in the Renaissance”, s: 10.

¹⁵⁹ Johnson, Greadline A. (2005) **Rönesans Sanatı**, Çev: Fisun Demir, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, s: 15.

¹⁶⁰ McClinton, B., “Humanism in the Renaissance”, s: 10.

bir tarihsel dönemi tanımladığını belirten ilk düşünürdür. Michelet bu dönemi 16. yüzyılda Columbus'un dünyayı keşfinden Galileo'nun gökyüzünü keşfine kadar götürür. Ona göre Rönesans'ta “*insan kendini yeniden bulmuştur.*” Akıl, gerçek, güzellik, sanat gibi büyük erdemleri üstün tutan Rönesans ilerlemeci ve demokratik bir süreci temsil eder. Michelet, Rönesans'ı yalnızca bir dönem olarak ele almamaktadır, onun aynı zamanda belirli bir ruh hali ve tutumu da simgelediğini belirtmektedir. Rönesans ruhu ile özgürlük ve akıl benimsenmiş, siyasal ve dinsel tiranlık reddedilmiş, insan onuru yüceltilmiştir. Ancak İtalya'da başladığı görüşlerinin tersine, Fransa'yı Rönesans'ın doğum yeri olarak görmektedir. Ona göre dönemin İtalya'sının siyasi yaşamı Rönesans ruhuna aykırıdır.¹⁶¹ Michelet'in “Rönesans”ı Vasari'nin “*rinascita*”ından çok daha geniş bir anlama sahiptir. Yalnızca sanat tarihinde bir dönem olarak görmemiş, evrensel bir insan tarihi düşünerek gerçeğin ve aklın keşfedildiği bir dönem olarak tanımlamıştır. Michelet'in döneme vurgusu akli ve insan ruhunu kapsamaktadır.¹⁶²

İsviçreli akademisyen olan Jacob Burckhardt ise 1860'ta yazdığı ve konu hakkında yazılmış en önemli eser olarak görülen “*The Civilization of the Renaissance in Italy*”de Michelet'in görüşlerini geliştirmiştir.¹⁶³ Rönesansı 15. yüzyıl İtalyan olgusu olarak betimlemiştir. O dönem İtalya'sında siyasal yaşamın modern bireyselliği yansıttığını açıklamıştır. Rönesans'ın genel özelliği olan klasik değerlerin canlanması, yapılan coğrafi keşifler ve dine karşı duruş insanı manevi bir birey haline getirmiştir. Burckhardt ayrıca Rönesans'ı “modern dünyanın doğum yeri” olarak da görmektedir. Burckhardt'ın Rönesans hakkındaki görüşleri Rönesans tanımını günümüzde kullanılan haline getirmiştir.¹⁶⁴ Burckhardt'a göre İtalya'da merkezi kontrolün olmayışı güvensiz bir ortam yaratmış bu da insanın ve özgür ruhları cesaretlendirmiştir. Ortaçağ'da daha çok ırk, millet, aile veya bir partinin bir üyesi olarak kendini gören insan Rönesans'ta din ve aldatmanın geri plana itilmesi ile bir birey olmuş, düşüncenin öznesi haline gelmiştir.¹⁶⁵ 1873'te de Walter Pater, siyasal, bilimsel ve ekonomik yönden yok saysa bile, Rönesans'ta yücelen sanat için sanat

---

¹⁶¹ Brotton, J, **Rönesans**, ss: 18-20.

¹⁶² McClinton, B, “Humanism in the Renaissance”, s: 10.

¹⁶³ A.g.e., s: 10.

¹⁶⁴ Brotton, A.g.e., ss: 20-22

¹⁶⁵ McClinton, A.g.e., s: 10.

anlayışını gündeme getirmiştir. 1919'da ise Johan Huizinga bu görüşlerin tam tersi bir açıklama yapmıştır. Rönesans kelimesini kullansa bile tanımlamaları yanlış olarak görmüş, Rönesans'ın aslında Ortaçağın sönmekte olan ruhu olduğunu belirtmiştir. Günümüz anlamında kullanımının kalıcı hale gelmesi ise Paul Oscar Kristeller, Hans Baron ve Erwin Panofsky gibi Alman bilim adamlarının Birleşik Devletlere sığınmasından sonra yazdıkları yazılar ile olmuştur. Totaliter rejimlerin güç kazandığı 20. yüzyılda insana önem veren felsefi düşüncelerin yok olduğunu düşünen bu bilim adamları Rönesans hakkındaki yazıları ile bu dönemi yüceltmişlerdir.¹⁶⁶

Rönesans döneminde yenileşme ve bilimsel hareketler ile birlikte Hristiyanlık ve kilise gücünü yitirmeye başlamıştır. Sanat, felsefe ve bilim böylece dinin egemenliğinden çıkmış ve aklın yoluna girmiştir.¹⁶⁷ Bu dönemde filozoflar dünyayı anlamaya ve insanın önemini ortaya koymaya çalışırken, bilim adamları da bu düşünceleri pratik çözümler haline getiren aletler icat etmişlerdir. Bu gelişmeler ile birlikte de insan dünyaya egemen olma düşüncesine sahip olmuştur.¹⁶⁸

3.1.1. Sanat

Rönesans döneminde sanatı incelerken edebiyatçılar ile sanatçılar arasında bir ayrım yapmak gerekmektedir. Çünkü edebiyatçılar –binginler, hatipler, şairler, filozoflar, tarihçiler- antikitenin edebi yaklaşımından etkilenirken, sanatçılar Antik dönemin sanat eserlerine görsel olarak yaklaşmışlardır. Edebiyatçılar geçmişin kalıntılarını esin kaynağı ve bir rehber olarak görmüş, onlara insanın içindeki kendine inancını doğrulayan kaynaklar olarak yaklaşmıştır. Diğer yandan sanatçılar ise güzelliğin standartlarını ve kendi çizimlerini zenginleştirmenin yollarını antikitede bulmuştur. Rönesans döneminin hümanizm olarak adlandırılmasının sebebi de edebiyatçıların eserleridir. Ancak aynı dönemde yer almaları ve birbirlerini etkilemeleri sebebiyle sanatçıları da onlardan kesin bir çizgi ile ayırmak imkânsızdır. Hem hümanistler (edebiyatçılar) hem de sanatçılarda aynı düşünceler ve tutumlara rastlamak mümkündür. Bunun dışında sanatçıların hümanizm anlayışının tamamen

¹⁶⁶ Brotton, J., **Rönesans**, ss: 22-30.

¹⁶⁷ Taşkın, A & Becermen M, **Felsefe Tarihi II Rönesans, Yeniçağ ve XIX. Yüzyıl Felsefesi Tarihi**, ss: 16-17.

¹⁶⁸ Brotton, J., **Rönesans**, s: 16.

dışında olarak kendilerini ifade ettikleri zamanlar da olmuştur.¹⁶⁹ Burada ele alınan sanat daha çok resim ve heykel üzerine olmuştur. Çünkü edebi kısmı hümanizm olarak direkt ele alınabileceği için hümanizm anlayışı bölümünde daha ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

İnsan aklının yansıtıldığı Rönesans sanatı ile birlikte modern insan ve bireysellik ortaya çıkmıştır. Yapılan resim veya heykellerde genel özellik gerçekliğe uygun bir şekilde yapılmış olmasıdır. İnsan figürleri fiziki özellikleri ve duyguyu yansıtması ile insanın daha da öne çıkmasını sağlamıştır. İster insan ister insan görüntüsünde tanrı heykelleri olsun göze güzel görülebilecek bir ideal insan arayışı ile yapılmıştır. Rönesans sanatçılarının önemli bir öznesi olan Davud da buna bir örnek olarak verilmiştir. Heykellerde Davud gençliği ve dinamizmi verecek şekilde yontulmuştur. Fiziksel gücü ile değil de aklı ve kendine inancı ile dev Goliath'ı yenen Davud insanın yüceliğini göstermektedir.¹⁷⁰

Rönesans döneminde hümanizmin etkisi mimari yapılarda da yansıtılmıştır. İnsanın her şeyin ölçüsü olduğu görüşü bu mimari eserlerde karşımıza çıkmaktadır. İnsan figürlerinin bir binanın parçası olarak kullanılması yaygınlaşmış ve bu figürler mükemmel bir şekilde orantılanmıştır. Michelangelo da mimari bir yapının birimlerinin insanın birimlerine bağlı olduğunu bu nedenle anatomi bilgisinin mimar için de zorunlu olduğu kuralını açıklamıştır.¹⁷¹

Kilise duvarlarına ve camlarına yapılan resimler ise Rönesans döneminde hemen son bulmamıştır elbette. Devam eden bu resmetmenin yanı sıra resim de önemli değişiklikler olmuştur. Daha önce yalnızca önemli birkaç prens veya kralın portresinin yapılmasına rağmen Rönesans döneminde portre resimlerin önem kazandığı görülmektedir. Yalnızca portrelerde değil diğer resimlerde de sanat hamisinin portresinin resmin içine bir şekilde yerleştirildiği görülebilir. Bu hem sanat hamisinin isteği üzerine yapılmış hem de onun ekonomik ve toplumsal yerini yüceltmek için kullanılmıştır. Özellikle ressamın kendi portresi kendisine olan

---

¹⁶⁹ Myers, Bernard S. (1959) **The Encyclopedia of World Art**, Vol. 7: Greek Art-Indian Art, New York: McGraw-Hill Book Co, ss: 721-722

¹⁷⁰ Şenyapılı, Ö., **Rönesans**, ss: 22-31.

¹⁷¹ Myers, A.g.e., s: 726.

saygısını ve insana verdiği önemi artırmaktadır.¹⁷² Anatomi bilgisinin artması ile birlikte ayrıntılı biçimde çizilen bu resimler insanın “fiziksel ve ruhsal niteliklerine duyulan ilgiyi” göstermektedir.¹⁷³

*“Yoksul kadınlar ve erkekler Burckhardt’ın Rönesans’ın temel niteliklerinden biri olarak tanımladığı, bireyi öne çıkaran, giderek artan ilginin hala kesinkes dışında bırakılmış olsalar da kendiliğe ve kişinin kendi imgesini daha geniş dünyaya yansıtma yönelik vurgu, çok daha geniş bir ölçekte ve daha önce hiç olmadığı kadar ortaya çıkmaya başlamıştır.”*¹⁷⁴

Daha önce de belirttiğimiz gibi resim sanat hamisinin isteği üzerine şekillenmekte, resim onun “önceliklerine, inançlarına ve ilgi alanlarına dayanmaktadır”. Resmi isteyen kişinin veya kurumun kişisel, toplumsal veya siyasi hedefleri resim üzerinde önemli bir rol oynamaktadır.¹⁷⁵ Çünkü “resim, artık, bireysel varlığı ve gücü duyurmanın, sergilemenin araçlarından biridir”.¹⁷⁶

Rönesans sanatının temel işlevlerinden biri de metin veya sözle olabileceğinden daha akılda kalıcı ve canlı bir şekilde bilgi aktarmaktır.¹⁷⁷ Arka planda yer alan doğa görüntüleri bilgi amaçlı ve simgesel olarak kullanılmaktadır. Örneğin, Pisanello’nun *Genç Bir Kadın Portresi*’nde arka planda yer alan kelebek ve çiçekler ressamın doğaya olan ilgisini de göstermektedir.¹⁷⁸ Bunların yanı sıra hümanizmin temel konuları olarak ele alınan 7 temel sanat da Rönesans sanatının temelini oluşturmaktadır:

- ❖ Triviu (3 temel sanat): dilbilgisi, mantık ve retorik
- ❖ Quadrivium (4 temel sanat): aritmetik, müzik, geometri ve astronomi

Bu temel sanatlar Rönesans sanatının içinde yer alarak sanat hamisinin ve ressamın düşüncelerini yansıtan bilgileri bizlere sunmaktadır. Bu temel sanatları içeren resimlere baktığımızda onların hümanist düşüncelere sahip olduğunu da çıkarmak mümkündür.¹⁷⁹ Sanatın dünyayla alakalı sorunlarla daha fazla ilgilenmesinin yanı sıra

¹⁷² Şenyapılı, Ö., **Rönesans**, s: 31.

¹⁷³ Johnson, G. A., **Rönesans Sanatı**, s: 83.

¹⁷⁴ A.g.e., s: 84.

¹⁷⁵ A.g.e.,: 62.

¹⁷⁶ Şenyapılı, A.g.e., s: 34.

¹⁷⁷ Johnson, A.g.e., s: 61

¹⁷⁸ Şenyapılı, A.g.e., ss: 37-44.

¹⁷⁹ Brotton, J., **Rönesans**, ss: 9-10.

sanatçıların statüsünde de büyük bir değişiklik olmuştur. Daha önce el işçisi olarak görülen sanatçılar Rönesans'ın sonlarında eşsiz yetenekleri ile birlikte deha olarak adlandırılmışlardır. Ressamlar kendilerine özgü tarzları ile tanınmaya başlanmış, bunun yanı sıra bilgi ve hayal gücü ile de ödüller kazanmaya başlamışlardır.¹⁸⁰ Bu da Rönesans'ın insana verdiği değerın bir sonucudur.

3.1.2. Din

Rönesans dönemi sanat ve edebiyat ışığında yeniden doğuşun merkezi olmuştur. Bu dönemde insan kendini kilisenin etkisinden sıyırmaya başlamış ve kendi gücü ve varlığının üzerinde yoğunlaşmıştır. Rönesans insanı artık kendi hayatının başına geçmeye başlamış, onları daha etkili bir yaşama götürenin kendi içlerindeki entelektüel kazanımları ve kültürel bilgileri olduğunu anlamıştır. İtalya'da Tanrı için kurulan özel yapılar olan *bahçeler* artık Tanrı'yı merkeze almaktan çıkmış insan odaklı olarak inşa edilmeye başlanmıştır. Daha önceden bağışlarla ayakta duran ve yalnızca dini inançların yerine getirildiği bir yer olan bu bahçeler artık insanın her ihtiyacını karşılayabileceği ve bitki, hayvan ve ilaç üretimlerinin de olduğu bir yer haline gelerek bu ürünlerin satışı bahçenin devamlılığını sağlamıştır. İnsanın gücü ile birlikte dinin etkisinin azaldığı görülmüştür.¹⁸¹

Rasyonalizm ve hümanizm, Ortaçağın sorgulamaksızın Tanrı'ya itaat etme düşüncesinin yerine, insanı kendi için düşünmeye yöneltmiştir. Yaşama yeni bir bakış açısı gelmiş, insan kendine güvenmeye başlamıştır. Böylece insan Ortaçağın yozlaşan kilisesine karşı gelme cesaretini kendinde bulabilmiştir. Rönesans döneminin bilginlerinden Lorenzo Valla, Roma Katolik Kilisesi'nin kurucu belgelerinden olan *Donatio* üzerinde çalışırken bu belgenin aslında sahte olduğunu kanıtlamıştır. Bölgesel güçlerin papalığa verildiğini belirten bu fermanın asılsız olduğunun anlaşılması da tarihsel tutarsızlıkları, mantıksal çelişkileri ortaya çıkarmıştır. Valla'nın bu incelemesinde yer verdiği "Böylesine büyük suçların ve böylesine büyük ve çelişkili kötülüklerin nedeni olduğunu anladığımızda, papalık kurumunu artık nasıl

¹⁸⁰ Wilson, Janet & Withee, Diana & Friedman, Brenda Van Hansema (1991) **The Inquiring Eye European Renaissance Art**, Washington DC: National Gallery of Art, ss: 7-14.

¹⁸¹ Waller, Grace Anne, **Religion and Humanism in the Italian Renaissance: Church and Political Gardens**, Erişim: <http://www.belmont.edu/burs/pdf/Art%20History-Waller.pdf> 1 Ekim 2017, s: 1-8.

savunabiliriz?” sorusu Rönesans döneminin kilise ve dine olan bakış açısındaki değişiklikleri çok açık bir şekilde dile getirmektedir.¹⁸²

Kilisenin karşı karşıya kaldığı bu başkaldırı ve çekişmeler ise reformasyon yaşamasına neden olmuştur. Martin Luther’in önderliğinde yapılan bu reformasyon Hristiyanlığın günümüzdeki halini almasına temel oluşturmuştur. Luther de Valla’nın incelemesine benzer bir şekilde kilisenin gücünü eleştirmiştir: “Serveti bugün en varlıklı olanlarından bile daha büyük olan papa neden Aziz Petrus gibi bir kiliseyi kendi parasıyla yapmıyor da yoksul insanların parasıyla yapıyor?”¹⁸³ Kilisenin yeniden inşasında daha işlenmemiş günahlara karşılık olarak satılan belgeler çıkarılmaya başlayınca ve insanlar bu belgelerden gerçekten kurtuluş amaçlı alınca Luther’in yazıları da hem kiliseyi hem de kiliseye sorgusuz sualsiz inananları hedef almaya devam etmekteydi: “...yani, mutsuz ruhlar inanıyorlar ki, eğer günah affetme belgelerini satın aldılarsa kurtuluşlarından emin olabilirler.”¹⁸⁴ Luther, insanın Tanrı ile iletişim kurabilmesi için aracı kullanması gerektiğine inanmıyordu. Papayı ve rahipleri reddederek aracısız bir inanç yaşamayı savunan Luther kilisenin Ortaçağda kazandığı gücünün sarsılmasına ve bir yenilenme geçirmesine sebep olmuştur.¹⁸⁵

Luther gibi kilisenin karşısında olan Calvin ve Pucci de Hristiyanlığı akıl açısından kabul edilebilir kılma çabası taşımaktaydılar. Kilisenin dogmatik yapısını, ilk günah anlayışını ve ilahi kefarete düşüncesini eleştirmişlerdir. Augustinus ve daha sonrasındaki düşünürlerin oluşturdukları yapıyı yıkarak aklın yalnızca kendi kuralları çerçevesinde kullanılabilmesi düşüncesini ileri sürmüşlerdir. Aklı kullanarak değiştirilmiş din karşısında insanın yaşantısını da yok eden bu düşüncelere karşı çıkmışlardır. Bunların sonucunda da kilise reformasyona gitmek zorunda kalmış, günümüz haline doğru evrilmeye başlamıştır.¹⁸⁶

3.1.3. Bilim

Birey kendi zihnini, bedenini ve çevresini araştırırken bilim ile karşılıklı bir etkileşim içindedir. Rönesans döneminde yapılan bilimsel çalışmaların temelinde ise

---

¹⁸² Brotton, J., **Rönesans**, ss: 83-84.

¹⁸³ A.g.e., s 97.

¹⁸⁴ A.g.e., s: 97.

¹⁸⁵ A.g.e., ss: 97-100.

¹⁸⁶ De Santillana, G., **Serüven Çağı Filozofları**, ss: 23-25

daha çok pratik gereksinimlerin yer aldığı görülmektedir. Özellikle savaş alanında ortaya çıkan barut, silah gibi savaş aletleri de buna örnek olarak gösterilebilir. İnsanın pratik gereksinimlere yönelmesi ise kendi potansiyelini görmesi ve kendini incelemesi ile başlamıştır. Kendini keşfeden insan bilime ilgi duymuş, bilim de insanın kendini daha ayrıntılı bir biçimde ele almasına olanak sağlamıştır. Makro kozmostan mikro kozmosa geçiş sürecinin bir parçası olan Rönesans dönemi ile birlikte insan et ve kemiğin karmaşık yapılarından ibaret olmakla beraber evrende de bir kum tanesi kadar olduğunu anlamaya başlamıştır. Hem bireyi merkeze alan bakış açısı gelişirken hem de insan kendisinin evrendeki yerini de sorgulamaya başlamıştır. İlk önce üzerinde yaşadığı gezegeni incelemeye koyulan insan coğrafi keşifler ile dünyanın ne kadar az bir kısmının bilindiğini ortaya çıkarmış, daha sonra da astronomi ile birlikte evrenin uzam kavramında değişiklikler ortaya çıkmıştır. Ancak Rönesans döneminde düşüncenin yayılması ve bilimin hızla gelişmeye başlamasının en önemli nedeni matbaanın bulunmasıdır. Hümanist düşünce, ideolojisini matbaa ile yaymaya başlamıştır.¹⁸⁷

“15. yüzyılda bilim, felsefe ve büyü arasında hiçbir ayırım yoktu. Bunların üçü de ‘doğal felsefe’ adı altında geçiyordu. Doğal felsefenin gelişmesinde en büyük rolü klasik yazarların keşfedilmesi özellikle Aristoteles ile Platon’un eserleri oynadı. ... Hümanist bilginler Aristoteles’ten yeni çevirileri ve yorumları yayımlamaya başlarken aynı zamanda çok sayıda ihmal edilmiş klasik yazarı ve felsefi perspektifi gün ışığına çıkardılar. En önemli gelişme, Aristoteles’in öğretmeni Platon’un eserlerinin keşfedilmesi ve çevrilmesiydi.”¹⁸⁸

3.1.4. Siyaset

Rönesans’ta devlet, siyaset ve hukuk alanlarında gelişmeler Niccolo Macchiavelli, Jean Bodin, Hugo Grotius, Alman Johannes Althusius, Thomas More, Tommaso Campanella ile başlamıştır. Macchiavelli’nin Prens adlı eseri Ortaçağdan sonra gelen Rönesans düşüncesini anlatan siyaset görüşünü yansıtmaktadır. Devletin ulusal bir güce dayanması gerektiğinden bahsettiği bu yapıtta Macchiavelli, kilisenin otoritesinin elinden alınmasını ve dinin aslında devlete bağlı bir yapı olduğunu belirtmektedir. Vatandaşın yegâne amacının devletin devamını sağlamak ve gücünü artırmak olduğundan bahseder. En önemlisi ise Antik Çağ’ın erdemli ve bilge yöneticilerini inceleyerek onları örnek olarak benimsemek gerekmektedir. Jean Bodin

¹⁸⁷ Brotton, J., **Rönesans**, ss: 135-144.

¹⁸⁸ A.g.e., ss: 152-153.

de Devletin Altı Kitabı adlı eserinde insanın yalnızca Tanrı'ya karşı sorumlu olup başkasına olmadığından bahseder. Hâkimiyetin bölünemediği ve başkasına devredilemediği bu devletin amacı toplumun huzurunu sağlamaktır. Savaş ve Barış Hukuku Üzerine'de Grotius insan aklının öneminden bahsederek insan aklını doğal hukukun temeline yerleştirir. Doğal hukuk ise Stoa felsefesinden gelen pozitif hukukun üstünde yer almaktadır. Althusius ise halk egemenliğini devletin temeline yerleştirir ve halkı yüceltir. Demokratik devlet anlayışı birçok kişi tarafından benimsenmeye başlamıştır. Thomas More da Ütopya'sında sosyalist devlet anlayışını benimseyen bir ideal devleti yansıtmıştır.¹⁸⁹

Ele alınan bu eserlerden de anlaşıldığı gibi devletin başında bulunan kişinin artık sınırsız bir güce sahip olmadığı, vatandaşa hizmet etmesi gereken bir görevli olduğu Rönesans döneminde anlaşılmaya başlamıştır. Hâkimiyetin sahibi olan halk devletin başına geçirdikleri kişilere yetki vermekte ancak bunun sınırını da elinde bulundurmaktadır.

2.4. Rönesans'ta Hümanizm

“Hümanist” veya “Hümanizm” kavramları daha önce de bahsedildiği gibi tarih boyunca birçok farklı anlamlara sahip olmuş, bazen dar bir görüş açısı içinde değerlendirilirken bazen de çok geniş bir anlam yüklenmiştir. Hümanizm, ideolojik bir boyut olduğundan daha sonralarda, 19. yüzyılda, ortaya çıkmasına rağmen hümanist dendiğinde akla gelen Rönesans düşünürleri olmaktadır. Ancak Hümanizmin çıkış ve etkilendiği düşünürler de tabii ki Rönesans düşünürleridir. Hümanizm ve hümanist 21. yüzyılda iyi bir yaşam, insanın doğası ve insanın evren içindeki yerini anlatan teist olmayan bir bakış açısını tanımlamaktadır. Rönesans'ta bazı düşünürler insanın potansiyelini fark etmek ile dini bir inanca sahip olmak arasında bir çatışma görmese de modern hümanizmin temel ilkelerini benimseyen birçok Rönesans düşünürü de vardır.¹⁹⁰

15. yüzyılda İtalya'da Antik Yunan ve Latin yazınları ve sosyal bilimlerle uğraşanlar için Cicero'nun *humanitas* kavramından türetilen “umanista” kelimesi

¹⁸⁹ Kılıçoğlu, İsmail (1990) “Rönesans”, **Sosyal Bilimler Ansiklopedisi**, Erişim: <http://www.vesiletunnecat.com/vesiletun/arsiv-kitap-oku/muhtelif/sosyalbilimler/> 28 Kasım 2017.

¹⁹⁰ McClinton, B., “Humanism in the Renaissance”, s: 11.

kullanılmıştır. Amaçları entelektüel, erdemli ve medeni bir insan yaratmak olan bu kişiler dolayısı ile *hümanizm* - kavram olarak her ne kadar dönem içinde kullanılmış olmasa da -Rönesans idealini ortaya koymaktadır. Rönesans hümanistleri Latin ve Yunan eserleri temelinde gramer, hitabet, şiir, tarih ve ahlak felsefesi ile uğraşmışlardır. Dini ve yaşamdan sonra bir hayat ile ilgilenmeyen hümanistler dünyevi etkinlikler üzerinde çalışmış bu değerleri de yüceltmişlerdir.¹⁹¹ Rönesans düşüncesinin tamamını ise Thomas Campanella'nın şu sözleri içinde bulmamız mümkündür:

“Bütün canlı varlıklar, canlı varlıkların en büyüğü olan dünyanın içerisinde, bir hayvanın karnındaki kurtlar gibi yer alır, biz de yer alırız. Ne ki, bu büyük hayvanın ne olduğunu, onun kökenini ve gelişim çizgisini, hayatını ve ölümünü sadece insan bilir. Dolayısıyla insan orada yalnızca bir kurt olarak değil, fakat büyük şeylerin müsebbibi ve mimari olarak, bunlara kafa yoran biri olarak bulunmaktadır. (...) ve biz, insanın, Dünya ve Güneş'e adınılarını uydurmadığını, onların ötesini amaçlayıp arzuladığını ve doğadaki herhangi bir şeyden daha yüksek sonuçlar yarattığını görüyoruz. Bu sebepten, insan düşündüğü zaman Güneş'in çok uzağına ve ötesine hatta gökkürenin ötesine geçer; birçok dünyayı düşünür ve daima onların sonsuzluğunu..”¹⁹²

Rönesans Hümanizmini anlatırken bazen hümanizmin babası bazen de kurucusu olarak görülen **Francesco Petrarch** (1304–1374) ile başlamak gerekmektedir. Kendisinin de başlarda içinde bulunduğu Ortaçağ dönemini, ilk kez Petrarch Karanlık Çağ olarak adlandırmıştır. Karanlık bir çağ olarak görülen Klasik Antikite ise kültürel başarılar nedeniyle onun için aydınlık bir dönemdir. Antik Yunan ve Latin eserleri ile kendi çağını kıyaslayan Petrarch klasik eserlerin asıllarına ulaşabilmek için Avrupa'yı da dolaşmıştır.¹⁹³

Rönesans döneminde daha çok başkaları için çalışan sanatçıların aksine kendi özgün çalışmaları üzerine yoğunlaşmış, kütüphanede kitapları araştırırken Antik Latin ve Yunan eserlerinin el yazmalarını keşfetmiştir. Bu keşfi hümanizm açısından oldukça önemlidir. Çünkü klasik eserleri araştıran diğer hümanist düşünürler el yazmalarına değil de Ortaçağda yazılan kopyalarına ulaşmışlardır. Dönemin matbaa ile kitap basımında ileri geçmesi de düşünüldüğünde eserlerin yayılmasını ve üzerinde çalışılmasını kolaylaştıran kişi Petrarch olmuştur.¹⁹⁴ Cicero'nun “*Pro Archia*” adlı eserine de bu sayede ulaşılmıştır. Bu eserde Cicero *de studiis humanitatis* konusunu

¹⁹¹ McClinton, Brian, “Humanism in the Renaissance”, s: 11.

¹⁹² De Santillana, G., **Serüven Çağı Filozofları**,s: 16.

¹⁹³ McClinton, A.g.e., ss: 11-12.

¹⁹⁴ Myers, Bernard S., **The Encyclopedia of World Art**, ss: 710-711.

tartışmıştır. Eğitimli bir insanın yaşamın felsefi yanı ile pratik yanını bütünleştirebileceğini savunan Cicero hümanizm açısından bu nedenle oldukça önem taşımaktadır.¹⁹⁵ Cicero'nun bahsettiği *de studiis humanitatis* hümanizmin eğitimli bir bireyin sahip olması gerektiğini düşündüğü yedi sanatın temelini oluşturmaktadır. “*Petrarch'ın hümanizminin şablonu buydu: bireysel gerçekliğin felsefi arayışıyla, ikna gücünün retorikle birleştirilmesi. Kusursuz dengeyi elde edebilmek için uygar bireyin studia humanitatis disiplinlerinde, yani dilbilgisi, retorik, şiir, tarih ve ahlak felsefesi alanlarında çok yoğun eğitimden geçmesi gerekmektedir.*”¹⁹⁶ Petrarch herhangi bir düşünce ile bağlantısı bulunmamasına rağmen onun Cicero ve diğer klasik eserler üzerine çalışmaları onu hümanizm açısından çok önemli bir konuma yerleştirmiştir.

Klasik eserleri doğru anlamının önemi üzerinde duran Petrarch antik estetik, ahlak ve politik değerleri çağının değerleri ile kıyaslamıştır. Erdemli olmanın Ortaçağ düşüncesinin özellikle Augustinus'un savunduğu gibi yalnızca ahlaki bir yön ya da Hıristiyanlığa ait bir kavram olarak görmemektedir. Erdemli olmak insanın yaşadığı zamana izini bırakabilmesini gerektirmektedir. Erdemli insan başarıları ile ister askeri ister politik alanda mücadele edebilmeli, insanı bir bütün olarak analiz edebilmelidir. Bunun için de klasik ideallerin, edebiyatın ve sanatın yeniden öğrenilmesi, insanın eğitiminin yenilenmesi gerekmektedir.

Petrarch kendisini daha iyi bir insan yapabilecek sanatları çalışmak istemiştir. Klasik özgün sanatlar da insan üzerinde çalıştığından en yüksek erdemin klasik eserlerle elde edilebileceğini düşünmektedir.¹⁹⁷ Ancak Antik Yunan ile Latin eserleri de karşılaştıran Petrarch Aristoteles'in iyi bir yaşamın nasıl olması gerektiğini anlattığını kabul etmesine rağmen onun böyle bir yaşam için insanları motive etmede eksik olduğunu düşünmektedir. Erdemli bir insan olmak için insanları yönlendirecek şeyin Klasik Latin eserlerinde özellikle Cicero ve Seneca'da olduğunu savunmaktadır.¹⁹⁸

Antik eserleri incelemeleri ve çağı ile karşılaştırmaları açısından Rönesans hümanistleri olarak adlandırılan birçok düşünür gibi Petrarch da dini bir yöne sahiptir.

---

¹⁹⁵ Brotton, J., **Rönesans**, s: 60.

¹⁹⁶ A.g.e., s: 61.

¹⁹⁷ Pavur, C., “Classical Humanism Has Everything to Do with Justice”, s: 16.

¹⁹⁸ Myers, B. S., **The Encyclopedia of World Art**, ss: 712-714.

Ancak onun düşüncesinde bu iki yön –dünyevi ve manevi yön– ayrı olarak yer almakta, dünya ve insan üzerine araştırmalarının ise daha baskın olduğu görülebilmektedir. *Secretum Meum* (İç Dünya)’da Petrarch kendi görüşünü şu şekilde açıklamıştır: “Tanrı gibi olmayı veya sonsuzluğa ulaşmayı veya cennet ve cehennemi kucaklamayı düşünmüyorum. İnsanların sahip olduğu güzellikler bana yeter. İçimi rahatlatan şeylerin hepsi bunlar. Fani (ben), fani nimetleri ister.”¹⁹⁹

Hümanizm tarihinde Petrarch kadar anılmasa da onun kadar hümanizmin gelişmesine ve ilerlemesine katkıda bulunan bir diğer kişi de **Giovanni Boccaccio** (1313-1375)’dur. Eserlerinde İtalya’yı anlatan Boccaccio, orta ve yüksek sınıfa mensup kişilerin yaşantılarını ve eğitimsizliklerini seküler bir bakış açısıyla anlatmıştır. Bu eserler sayesinde insani değerlerin ve hümanist aktivitelerin kabulünü ve klasik eserlerdeki düşüncelerin hümanizm açısından önemli hale gelmesini kolaylaştırmıştır.²⁰⁰

Antik Yunan ve Latin eserlerin keşfedilmesinde ve hümanizmin temellerinin atılmasında önemli bir rol oynayan bir diğer isim de **Coluccio Salutati** (1331-1406)’dir. Yetenekli bir yazar ve hatip olan Salutati maaşının çoğunu antik eserleri biriktirmeye harcamış ve kütüphanesinde zamanın standartlarının baya üstünde bir miktar olan 8000 kitaptan oluşan bir koleksiyon biriktirmiştir. En önemli katkısı ise Cicero’nun kayıp mektuplarını keşfetmiş olmasıdır. Bunun ile birlikte pagan edebiyatı ile kilise yönetimi teolojik tartışmalarda birleştirmesi Roma Katolik Kilisesine bakış açısını derinden sarsmıştır ve bununla seküler edebiyatın çalışmalarına katkı sağladığı söylenebilir.²⁰¹ Özgün sanatların öğretimini savunan Salutati buna karşı olan eleştirilere de cevap vermiştir. Hümanizmin temeli sayılan bu sanatların aslında çocuklar için uygun olmadığını, yetişkinlerin belirli durumlarda öğrenebileceğini savunan Giovanni Dominici’nin yazısına cevap olarak bu sanatların değerli olmalarının yanında aslında her Hıristiyan için birer zorunluluk olması gerektiğini belirtmiştir. *Triviumun* bir sonuç değil başka şeylerin öğrenilebilmesi için bir metot,

---

¹⁹⁹ Alatlı, Alev (2014) **Batıya Yön Veren Metinler**, Cilt 2: Rönesans/Protestan Reformu/Erken Modern Dönem/Bilim Çağı, İstanbul: Alfa Yayıncılık, s: 428.

²⁰⁰ Myers, B. S., **The Encyclopedia of World Art**, s: 714.

²⁰¹ McClinton, Brian, “Humanism in the Renaissance”, s: 12

bir yöntem olduğunu savunmuş ve gramer, mantık ve hitabetin eğitimin ilk sıralarına alınması gerektiğini belirtmiştir.²⁰²

Tarihi Antik çağ, Ortaçağ ve Modern olarak dönemlere ayıran **Leonardo Bruni** (1370-1444) bu üç dönemin özellikleri hakkında yazan ilk tarihçi olmuştur. Eseri *History of the Florentine People* ise ilk modern tarih kitabıdır. Her ne kadar dönemlerin tarihleri günümüz tarihçilerinin belirlediği tarihler olmasa da bu üç dönemi ayırması ve kullandığı “modern” terimi de beşeri bir ayırım olarak görülebilir. Petrarch gibi Ortaçağın karanlık döneminin bittiğini ve insanlığın aydınlığa kavuşmaya başladığını savunmuştur. *Studia humanitatis* terimini ise teoloji ve metafizik aleyhinde çalışmalar veren beşeri bir çalışma olarak kullanan ilk kişidir.²⁰³ Bruni *studia humanitatis*’e göre oluşturulan bir programın tamamen Yunan şairlerini, tarihçilerini ve düşünürlerini içermesi gerektiğini belirtir. Metafizik, matematik ve doğa felsefesini ise programın dışında bırakır. Bu terimi ve ona dayanarak oluşturulacak programı geliştiren isim ise **Petrus Paulus Vergerius** (1370-1445) olmuştur. Vergerius’a göre insanlık özgün sanatlara göre tanımlanmıştır ve bilgi ve erdemi bulma ve ona göre yaşama arayışındadır. Programın içeriğinde antik tarih, ahlak felsefesi ve hitabet vardır. Bruni de Vergerius da *studa humanitatis* insanın ahlaki gelişimi ve kendini gerçekleştirme için bir yöntem olarak görmüştür.²⁰⁴

Hümanizmin eğitim alanındaki çalışmalara Rönesans döneminde birçok kişi katkı sağlamıştır. Ancak **Lorenzo Valla** (1407-1457) ve **Rudolf Agricola** (1443-1485) daha ayrıntılı çalışmalarda bulunmuşlardır. Valla ve Agricola, Aristoteles’in skolastik mantığını hümanist diyalektik²⁰⁵ dönüşümünü başlatmıştır. Lorenzo Valla Aristoteles’in on kategorisinden yalnızca üçünü kabul etmektedir: cevher, etki ve nicelik. Diğer kategorilerin ise bu üçüne indirgenebileceğini savunmaktadır. Örneğin, renk ve şekil aslında şeyin niceliği olarak ele alınabilir. Bunun için de dilbilimsel bakış açısını kullanmaktadır. Aristoteles’in mantığını daha geniş bir kanıtlama biçimi altına sınıflandırarak da söz bilimsel hale getirir. Lorenzo Valla, bunun dışında, Latin dilini

---

²⁰² Salutati, Coluccio (1965) “From a Letter in Defense of Liberal Arts”, **The Italian Renaissance**, Derleyen: Werner L. Gundersheimer, New Jersey: Prentice-Hall Inc, ss: 13-24.

²⁰³ McClinton, Brian, “Humanism in the Renaissance”, s: 12.

²⁰⁴ Marin, Lavinia (2014, Eylül) **Criticising Humanities Today**, Yüksek Lisans Tezi.

²⁰⁵ Hümanist diyalektik klasik parçaların tartışmalı analizi ile muhakeme yapılması ve daha sonra kendi söylemi içinde ikna edici bir yöntem amacı ile kullanılmaktadır.

gramatik, sözdizimsel ve biçimsel olarak incelemesi ile hümanist programa en etkili açıklamaları kazandırmıştır. Valla'ya göre zihinsel aktiviteler, bunların içinde hukuk, felsefe, teoloji de yer alır, dilbilimsel bir temele sahiptir ve kelimelerin kullanımını yanlış anlayan ve kullanan bir kişinin karışık düşüncelere ve yanlış teorilere kapılacağını belirtmektedir. Lorenzo Valla, diğer hümanist düşünürler gibi, öğrenilmesi gerekenin Latin dili olduğunu söyler ve Latin dilinin gelişimini yok sayarak yalnızca klasik Latin dilini gerçek sayar. İkinci yüzyıldan sonra Latin dilinde gerçekleşen değişimleri reddederek Cicero ve Quintilian arasındaki zamanda konuşulan Latin diline odaklanır. Klasik Latin, ifade ve iletişimin zamansız bir aracıdır ve değerler ve görüşler en iyi klasik Latin ile ifade edilebilir.²⁰⁶

Hümanist eğitim programları Rönesans döneminde bu şekilde ortaya çıkmış ve gelişmeye başlamıştır. Ayrı kolejler ve üniversitelerle hümanist eğitimin amacı yalnızca entelektüel bireyler yetiştirmek değildir. Bireyin bir bütün olarak görülmesine önem veren bakış açısıyla hem fiziksel hem de ahlaki gelişimin yapılanması hümanist eğitimin başlıca prensiplerindedir. Bunun yanı sıra Rönesans döneminde hümanist felsefenin gelişme yönüne de bakmak gerekmektedir. Ortaçağın skolastik düşünce sistemine karşı çıkararak başlayan bu akım Kilise otoritesine karşı savaşın düşünsel gerekçe boyutunu oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra Platon'un eserlerinin ve onun sayesinde Sokrates'in yeniden gündeme gelmesi ile birlikte septisizm de Rönesans Döneminin önemli düşüncelerinden biri haline gelmiştir. İnsanların yalnızca gerçeğin suretine ulaşabileceği görüşü ile artık iyi olan insan daha da önem kazanmıştır. Kilisenin sarsılması septik düşünce ile derinden olmuş insanları bir arada tutan yasaların Tanrı tarafından değil insanın içinden geldiği savunulmuştur.²⁰⁷ Aklın ve insanın önemi Ortaçağda Aristoteles'in aklı yönünde değildir Rönesans döneminde. Bir şeyin kesin olarak bilinemeyeceği, duyularımız ile elde ettiğimiz bilgilerin de yanlış olabileceği şüphelerini Rönesans düşünürleri Hristiyan dinine çevirmiştir. Lorenzo Valla dini şüpheciliğin öncüsüdür ancak yalnız değildir. **Pietro Pomponazzi** (1462-1525) de şüpheci yaklaşıma sahiptir. Ancak Pomponazzi açıklama olmaksızın bir şeyleri kabul edenler ile yabancı veya şüpheli herhangi bir şeyi direk reddeden

---

²⁰⁶ Nauta, Lodi, **Lorenzo Valla and the Rise of Humanist Dialectic**, Erişim: <http://www.rug.nl/staff/l.w.nauta/valla-cambridge.pdf.pdf> 15 Ağustos 2016, ss: 193-204

²⁰⁷ De Santillana, G., **Serüven Çağı Filozofları**, s: 5.

kişileri aynı sınıfa koyarak iki grubun da hataya düştüğünü belirtir. İki durumda da en makul açıklamanın bulunması gerektiğini savunur. En basit açıklama ilkesini benimsemiştir ve bu yöntem ile her şeyin doğaya uyumlu olduğunun görülebileceğini söyler.²⁰⁸ **Giordano Bruno** (1548-1600) ise tüm dogma fikirleri reddeden septik bir düşünce yapısına sahiptir. Valla ve diğer Rönesans düşünürleri Hristiyanlığı aklın kabul edebileceği sınırlar içine koymak için hümanizmi bir yol olarak görürken, Bruno kilisenin tam karşısında yer almıştır.²⁰⁹ Felsefe ile uğraşan bir insanın her şeyden şüphe etmesi gerektiği savunusu ile birlikte, leh ve aleyhte olan her şeyi dinlemeden bir sonuca varılmamasını, çoğunluk ya da toplumda bir statüsü olan birisi söylediği için herhangi bir şeyin kabul edilemeyeceğini belirtir. Kişinin gerçeklere dayalı mantıklı bir sonuca ulaşmasının şart olduğunu açıklar. Ancak kilise otoritesine karşıt olan görüşleri onun yakılarak öldürülmesine sebep olmuştur. İtalya’da Rönesans dönemi de Bruno’nun ölümü ile bitirilir.²¹⁰ Kuzey Avrupa ülkelerinde çoktan etkini göstermeye başlayan Rönesans ve hümanizm bazı ülkelerde ise çok daha sonralarda tanınmıştır.

1450 öncesinde İtalya’da gelişmeye başlayan sanat ve fikri hareketler diğer ülkelere yansımamıştı. Daha sonrasında Rönesans düşüncesinin yayılması ile birlikte genel olarak İtalya’nın dışında gerçekleşen Rönesans hareketine ise Kuzey Rönesansı denmeye başlandı. Aslında İngiltere, Almanya veya Fransa’da gerçekleşen bu hareketler bazı farklılıklar gösterse de çoğu yazar ve hümanist İtalyan Rönesansından direkt etkilenmiştir.

Avrupa’nın en önemli Rönesans hümanistlerinden birisi **Desiderius Erasmus** (1466-1536)’tur. İnsancı akımının en büyük temsilcisi olarak da kabul edilen Erasmus kilisenin egemen gücüne karşıdır ancak hümanist olmasının dini inancını engellemeyeceği görüşündedir. Erasmus Hristiyan olgusunu antik Yunan’ın yalınlığı ile birleştirmek istemektedir. Onun için önemli olan içsel dindarlık ve ahlaklıdır.²¹¹ “Erasmus, geleneksel düşünce içerisinde, usçuluğu Ortaçağ’daki anlamından kurtarıp

---

²⁰⁸ Douglas, Andrew Halliday (2004) **The Philosophy and Psychology of Pietro Pomponazzi**, Montana: Kessinger Publishing, ss: 277-279.

²⁰⁹ De Santillana, G., **Serüven Çağı Filozofları**, s: 23.

²¹⁰ McClinton, Brian, “Humanism in the Renaissance”, ss: 13-14.

²¹¹ Alatlı, Alev, **Batiya Yön Veren Metinler**, . s: 424.

modern anlamına kavuşturan adamdır.”²¹² Yani usu kilisenin teolojik amacından kurtarmış, “insanın bir hizmetçisi” olarak kullanmamıştır. Erasmus’un düşünce sisteminin temelinde ise eğitim yer almaktadır. Güzel sanatlar ve bilim anlayışının çatısında birleşen bir eğitime önem vermektedir. Antik paganlar ve Hristiyan ahlak hükümlerini özdeşleştiren eserler de vermiştir. *Konuşmalar* adlı eserinden alınan bu kısım da bunu göstermektedir.²¹³

“Dine uygun ve iyi tavırlara sebep olan şeylere adi dememek gerekir. Elbette ilk sırada Kutsal Kitap’ın otoritesi vardır ama bazen antik yazarların, hatta sapkınların, hayır, hatta o şairlerin söylediği veya yazdığı öyle temiz, öyle kutsal ve ilahi şeylere rastlıyorum ki, bunları yazarken ilahi bir ilham geldiğini, hatta Mesih’in ruhunun bizim tahmin ettiğimizden daha fazla yayıldığını ve bizim listelerimizdekilerden daha fazla aziz olduğunu düşünmeden edemiyorum.”

Erasmus’un yanı sıra dinin zorlama ile olmayacağını savunan ve akla dayalı mutlu bir devleti kaleme alan **Thomas More** (1478-1535) bu dönemin bir diğer önemli isimlerindedir. Antik düşünceye ve Platon’a geri dönüşün önem kazandığı bir zamanda yazdığı *Ütopya* adlı eseri de Platon’un devletiyle benzer özellikler göstermektedir. İki bölümden oluşan, birinci bölümünde Avrupa’yı ve kendi yarattığı dünyayı karşılaştırırken ikinci bölümde olması gerektiğini düşündüğü dünyayı anlatan bu eser sınıflandırıcı bir toplum sunmaktadır. *“More’un ideal olarak sunduğu Ütopya’da herkese yer yoktur. Orada bulunanlar belli özelliklere sahip olmalıdır.”*²¹⁴

Rönesans döneminin önemli düşünürlerinden biri olan **Francis Bacon** (1561 – 1626) ise eseri *Novum Organum*’da insan bilgisinin yeni bir sentezini belirterek Ortaçağın karanlık düşüncesinden daha geniş bir bakış açısına yol göstermiştir. Bu yol doğaüstünden doğaya, vahiy ve mucizeden bilim ve akla dönüşü göstermektedir. Bireyleri skolastik düşünceden ayrılmaya yönelterek insanın geliştirilebileceği bir alan olduğunu düşündüğü için bilimin peşinde olunması gerektiğini belirtmiştir.²¹⁵

²¹² De Santillana, G., **Serüven Çağı Filozofları**, s:21.

²¹³ Alatl, Alev, **Batıya Yön Veren Metinler**, s: 460.

²¹⁴ Aktaş, Gıyasettin. s: 140.

²¹⁵ Lamont, C., **The Philosophy of Humanism**, s:44.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANTİK ÇAĞ HÜMANİZMİ İLE RÖNESANS HÜMANİZMİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Hümanizmin ana prensibi olan “İnsan her şeyin ölçüsüdür.” akımının içinde zamansal farklılıklar yaşasa da yerini korumuştur. İnsana bakış açısı ya da insanın öneminin neden kaynaklandığı sorusu bu farklılığın temelini oluşturmaktadır. Rönesans döneminde hümanizm görüşünün ortaya çıkışı yalnızca ideolojik bir görüş olması yönüyle değil felsefe tarihi içinde Antik Yunan eserlerinin yeniden okunması ve değerinin anlaşılması açısından da önem arz etmektedir. Hümanizme göre eğitim de Antik Yunan eserleri ile yapılması gerektiğine göre Rönesans Hümanizminin Antik Çağ hümanizminden oldukça etkilendiği veya yalnızca isim değişikliğine uğramış olduğu düşünülebilir. Tabi ki Rönesans hümanizminde birçok Antik Çağ etkisi vardır. Oysaki küçük farklılıklar da olsa bu iki hümanizm anlayışı birbirilerinden ayrılmaktadırlar. Ayrıca modern hümanizme doğru gidildiğinde Antik Çağ hümanizminden oldukça uzaklaşıldığı bile görülebilir. Bu nedenle ele alınması gereken genel hatlar değil, Rönesans ve Antik Çağ hümanizminin ayrıntılarıdır.

4.1. Rönesans'ta Antik Çağa Geri Dönüş

Yeniden doğuş olan Rönesans, Antik Çağı taklit etmez, geliştirir ve her alanda en yükseğe ulaşmaya çalışır. Merak eden ve araştıran insan, Orta Çağın tek yönlü bakış açısından kurtulmanın yolunu Yunan-Roma kültüründe bulmuştur. Geleneğe dönerek “klasik temaları klasik motiflerle yeniden birleştiren” Rönesans insanı, dünyanın ruhunu araştırmaya başlamıştır. Yetkin bir insana ulaşma hedefi ile antik eserler yeniden çözümlenir.²¹⁶ Bu süreç Antik Çağa hayranlıkla beslenir, klasik sanatın ve politikanın özümsemesini sağlar ancak yeni boyutlar katarak gelişimi ile Rönesans'ı oluşturur.

Orta Çağda Hristiyan öğretileri ile çalışmalar yapılırken Antik Yunan veya Roma edebiyatına ilgi duyulmamaktaydı. Petrarch'ın antik eserlerin el yazmalarını kütüphanesinde toplaması ile başlayan Antik eserlere dönüş Orta Çağın dogmatik

²¹⁶ Gürler, Binnur (2006) “Klasik Gelenek III Antik Çağın Giriştiği Çabanın Uzatılması ya da Rönesans”, **Anadolu Üniversitesi Sanat ve Kültür Dergisi**, Sayı:17, Erişim: <https://earsiv.anadolu.edu.tr/xmlui/handle/11421/1281> 8 Aralık 2018.

bakış açısına ferah bir pencere sağlamıştır. Özgür ruhlu insan da bu kaçıışı genişletmiş ve Rönesans döneminde sanat, bilim ve diğer alanlarda Yunan ve Roma gelenekleri etkisini göstermeye başlamıştır. Rönesans Hümanizminin bakış açısı ile açılan okullarda yetkin bir insan için eğitimler verilmiş, bunun için ise Latin ve Yunan eserlerini okuyup bu dillerde etkin olma ön plana çıkmıştır. Kendileri için düşünebilecek seviyeye gelen “tam insan” kendi değerlerini, ahlak kurallarını ve ilgilerini kendi başına belirler. Klasik kaynaklara yönelen Rönesans insanı, skolastik düşüncenin yok etmeye uğraştığı akli ve bilgiyi aydınlığa kavuşturmuştur.²¹⁷

Hümanizm terimi ilk ortaya çıkışında Rönesans döneminde kurulan hümanist düşünceye bağlı okullarındaki Latin ve Yunan düşünürlerin eserleri üzerinde yapılan çalışmaları nitelendirmek için kullanılmıştır. Ahlak felsefesi, tarih, edebiyat, retorik ve dil bilgisi gibi çalışmaları içeren bu eğitim programları zaman içerisinde diğer konuları da kapsamına almıştır. En son olarak da hümanizm bir bakış açısını, insan deneyiminin önemini vurgulayan bir yaklaşımı belirtmek amacı ile kullanılmaya başlamıştır. Klasik Hümanizm ifadesi bu iki durumu da birleştirmektedir: gelenek, uygulama ve değerler ile klasik içeriklerin eğitimsel kullanımı yoluyla belirli bir zihniyet, duyarlılık ve tasavvur geliştirmeyi hedefler. Burada önemli olan ise zamana ve mekâna en uygun olan yöntem ile klasik geçmişin en önemli erdemlerini başarıyla alıp ilerletmek amacı taşımasıdır. Bu nedenle klasik eserler incelenmeye alınmış ve okullarda okutulması gereken kitapların başında yer almıştır.²¹⁸ Amaç Antik Yunana geri dönüş değil, o dönemde önem verilen değerlerin yeniden aynı önemi kazanmasına yardımcı olmak ve insanların bu erdemlerle donatılarak daha iyi insanlara evrilmesine yardımcı olmaktır.

14. yüzyılda hümanizmin doğuşu bir edebiyat ve klasik söylemin bir meslek olarak yeniden doğuş anlamındaydı - ortaya çıktığı hukuk mesleğinin himayesini tanıyan yeniden doğuş, güçlü faydacı ve anti klasik karakteri eleştirdi ve reddetti. İtalya'nın sözde "ilk hümanistleri" arasında, 13. yüzyılın sonlarında ve 14. yüzyılın ilk çeyreğinde faal olan 1260 doğumlu nesiller vardı. İtibarı ve hayatta kalmaları, mektup, ahlak diyalogu, Latince şiir, Seneca üzerine modellenen trajediler gibi hepsi antik

²¹⁷ Hankins, James (1990) **Plato in the Italian Renaissance 1**, Holanda: Brill, s. 280.

²¹⁸ Pavur, C., “Classical Humanism Has Everything to Do with Justice”, s: 4.

çağın taklidi olan girişimlerle klasik yazarlara ilgiyi ortaya çıkardı. 1321'de Dante ile şiir mektupları değiştiren ve kitabesini yazan Paduan çemberindeki Giovanni del Virgilio, Bologna Üniversitesi'ndeki Latin şiirinde ders vermek üzere atandı. Bu insanlar ve onlar gibi diğerleri gerçek hümanist değilken, onların din adamları değil sıradan kişiler olmaları ve önemli yerleşik çevrelerin ve Padua'daki Carraras ve Napoli'deki Angevinler gibi yönetici ailelerin ilgisini ve desteğini harekete geçirmeleri açısından önem taşıyor. Klasik Latin şiirinin, tarihinin ve ahlakının araştırılması ve taklit edilmesi için yeni gelişen durum, Roma Hukukunu yorumlama ve uygulama girişimlerinin doğası gereği teşvik edilmiş olabilir. Aynı zamanda, bazı dinsel çevrelerde klasik çalışmalara yenilenmiş bir ilgi vardı. Kütüphanesi, 9. yüzyıl klasik el yazmalarının mükemmel bir koleksiyonuna sahip olan Verona'daki katedral bölümü, çeşitli akademisyenlerin faaliyetlerine ortam oluşturdu.²¹⁹

Trecento'nun ilk çeyreğinde göze çarpan rakam, Historia emperyalizmini oluşturmada bozuk klasik metinleri eleştirel bir biçimde kullanan Giovanni Mansionario'ydu ve en dikkat çekici eseri daha önce tek olarak karıştırılmış olan Pliny'ler'in ikisinin varlığı ve farklılıkları gösterildiği Adnotatio de duobus Pliniis idi. 1309'da Avignon'a taşınan papalık mahkemesi ise, klasik çalışmaları canlandırmak için en önemli dini merkezdi. İlgisi çekilenlerin arasında bazı İtalyan din adamları da yer almıştır. Cicero'ya ilgisi olan Petrarch da 1312'de Avignon'a yerleşmiş, Avignon din adamları arasında klasikleri ilgi duyan birçok arkadaş ve hami ile ilişki kurmuştur. Hümanizmin gelişmesinde bu Fransız-İtalyan ilişkisinin daha önemli bir özelliği ise 12. ve 13. yüzyıl hümanist çalışmaların -özellikle klasik yazarların kütüphane koleksiyonlarına erişme yolu ile Fransız geleneği ile olan bağıdır. Petrarch, karanlık çağlarda, Avrupa tarihini 5. yüzyıldan kendi zamanlarına, Roma İmparatorluğunun Alman-Hıristiyan haleflerine aktarılması değil, bir zamanlar büyük bir kibilizasyon çökmesi ve çöküşü olarak gören kavramı ortaya çıkardı. Roma tarihinin erdemini ve dolayısıyla şanını yeniden ele geçirmek kendi çağının göreviydi. Bu değer yargısında, antik dönem romantizmi ve Ortaçağ tarihinin düz gerçeklerinin çarpıtılması ne olursa olsun, klasik antikitenin doğru anlaşılmasının geri kazanılması ve antik estetik, ahlaki ve politik değerlere uygun olarak günümüzün yeniden şekillendirilmesi yoluyla elde

---

²¹⁹ Myers, B. S., **The Encyclopedia of World Art**, s: 10-15.

edilen Rönesans olarak kendi çağlarının hümanist kavramları olarak algılanmalıdır. Petrarch göre, erdem yalnızca ahlak değildir ve artık Augustine ve Ortaçağ'da görüldüğü gibi lütfun Hıristiyan durumu değildir; bunun yerine, ister askeri veya siyasi, ister edebi veya dindarlığı olsun başarılarıyla mücadele etmesi ve kendi zamanında bir iz bırakması için bireyin kararının toplamıdır.²²⁰

Rönesans döneminin önde gelen entelektüel özelliği, bireyselciliğin yeniden doğuşu, Yunanistan ve Roma'nın laik ve insancıl felsefesinin bir dereceye kadar iyileşmesiydi. Yunanistan ve Roma tarafından geliştirilen bireyselcilik daha sonra Roma İmparatorluğunda kilise tarafından ve orta çağ feodalizmi ile yükselen kast sistemi ile bastırılmıştı. Kiliseye göre bireycilik isyan ve günahla aynı şeyi ifade etmekteydi, bu nedenle de bireysel ifade kısıtlandı. Dahası, Kilise resmi olarak insanı ve doğayı yok saymaktaydı. Feodal rejimde tecrit edilen bireyin çok az saygınlığı vardı. Birey, pozisyonunu veya korumayı belirli bir grubun üyesi olması ile elde edebilmekteydi. Otoriteyi ve geleneği, düşünce veya eylemle olsun, değiştirmeye çalışan bir bireyin ya cesareti kırıldı ya da ezildi. 14. yüzyıldan 17. Yüzyıl arasındaki dönemdeki çalışmalar bireyselin özgür bırakılması üzerinedir. Dante'nin yazıları ve özellikle Petrarch'ın doktrinleri ve Machiavelli gibi hümanistler entelektüel özgürlük ve bireysel ifadenin erdemini gündeme getirmişlerdir. Montaigne'nin denemelerinde yaşama bireysel bakış açısı, edebiyat ve felsefe tarihinde belki de en inandırıcı ve anlamlı önermedir.²²¹

Rönesansın antik örneklerle birlikte yeniden ele aldığı konu insana dolaysız bir yoldan ulaşmaya çalışmasıdır. Rönesans dönemi filozofları insanın özü ile yaşamı arasındaki ilişkiye yoğunlaşmış, bireyin özgürlüğü, öğrenme isteği, keşif girişimi ve iyi planlanmış yaşam sürecine odaklanmıştır. Bu anlayışta “insan, bilgi konusunda derin bir merak, uygulama konusunda tutarlı bir program, haklar ve özgürlükler konusunda üstün bir bilinç ve vicdan, eylem konusunda köklü bir değerler sistemiyle donatılmış olarak tasarlanır. Bu tasarı Antik Çağ örneği ile neredeyse tamamen

---

²²⁰ A.g.e., s: 10-15.

²²¹ Kreis, John Steven, “Renaissance Humanism”, **The History Guide**, Lectures on Modern European Intellectual History, Erişim: <http://www.historyguide.org/intellect/humanism.html> 17 Eylül 2017.

örtüşmektedir.”²²² Hümanizma da bu düşünce içinde Antik Çağ kendine rehber edinmiştir. Hümanizm insanı sonsuz bilince sahip, özgürlüğün ve eylem merakı ile ilişkilendirilen eylemlerinden sorumludur. İnsan her durum ve olgu karşısında kendi aklını ölçüt olarak almalıdır.²²³

Orta Çağ Aristoteles’in düşüncelerinin araştırıldığı ve dine uygulandığı bir dönemken Rönesans dönemi ise Platon’un eserlerinin yeniden gün yüzüne çıktığı ve önem verildiği dönem olmuştur. Platon üzerine çalışmalardaki artış eserlerinin Latin çevirilerinin edebiyata kazanılması ile görülmektedir. Orta Çağ boyunca yalnızca iki diyalogu Latinceye çevrilmişken, Rönesans ile birlikte 36 diyalogu ve Devlet çevrilmiştir. Platonik canlanmanın diğer bir kanıtı ise birçok önemli kültürel figürün takip ettiği pro-platonik söylemin ortaya çıkmasıdır. Orta Çağ’da Augustine yoluyla bilinen Aristoteles’in bilimsel araştırmaları Rönesans düşünürleri tarafından eleştirilmeye başlandı. Platon’un diyaloglarına ilahiyatçı ve karşı kültür yazarı olarak ilgi arttı ve antik bilgeliğin kaynağı olarak görüldü. Platonik geleneğin yenilenmesinin üçüncü ve en önemli kanıtını ise 15. yüzyıl Hıristiyan platonizmasının ikinci bölümünde tutarlı bir felsefe okulu olarak yeniden ortaya çıkıyor. Ortaçağda günümüzde neoplatonizm ile ilişkili olan metafizik ilkeler ve manevi Dinamikler genellikle dolaylı kaynaklar yoluyla yaygınlaşmış ve Platonici görüşleri ile mutlaka ilişkilendirilmeden genel olarak etkili olmuştur. Yani Rönesans döneminde Platon, Hıristiyan geleneğinin yeniden uyum sağlamasında önemli, aslında merkezi, bir kısmını temsil etmektedir.²²⁴

Uyum arzusu ve dogmatizma duygusu, çağın en derin dürtüleri arasındaydı ve Plato her iki tarafa da cazip görünüyordu. Petrarch gibi bazı yazarlar, diyaloglarını dogmatizme karşı bir silah olarak gördü. Cusanus ve Bessarion gibi yazarlar ise Hıristiyanlığın bölünmelerini iyileştirebilecek bir birlik teorisine temel olarak Platonizm’de söylemsel sezginin üstünde neoetik sezgilerin yükselişini gördüler. Ayrıca, dini öğretisi de belli açılardan güven verici oldu. Timaeus’ta yaratılışa inanma, Phaedo ve diğer diyaloglarında ruhun ölümsüzlüğünü kanıtlama olarak görüldü. St.

---

²²² Yılmaz, Ahmet (2011) “François Rabelais’de İnsan İmgesi: Hümanizma ve Ütopya Çerçevesinde Gargantua’yı Okumak”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:28, Sayı:1, s. 223-235, s: 226.

²²³ A.g.e., ss:226-227.

²²⁴ Hankins, J., **Plato in the Italian Renaissance 1**, ss:3-15.

Augustine de Rönesans'ta Platoncuların Hristiyanlığa en yakın filozoflar olduğunu vurgulamıştır. Plato'nun diyaloglarında yaratılışın Hristiyan doktrinine benzer yönler bulunduğu ve onun ruhun ölümsüzlüğüne inandığı bir gerçektir. Ancak incelendiğinde görülecektir ki Plato aynı zamanda önceden var olmaya ve ruhların göç etmesine de inandığı görülür. Ayrıca geleneksel tanrılar inancını da sergileyen diyaloglardaki tanrılar Hristiyanlıkta şeytan olarak belirtilenlerdir. Oysa orta çağın Aristotelesçi dogmatizminden sonra Platonun özgür ve meraklı tını ile Rönesans dönemindeki Platoncular Platonun akademik kuşkucu yorumuna odaklandılar.²²⁵

2.5. Hümanizm Anlayışlarında Benzerlikler ve Farklılıklar

Hümanizmin etkileri genel olarak ele alındığında sanat, bilim, siyaset ve din alanlarında incelenebilir. Bu nedenle bu çalışmada da Antik dönem ve Rönesans hümanizmi incelenirken bu dört ana başlık altında dönemin genel hatları incelenmiştir. Bu bölümde de daha önce değinilen hümanizm etkilerinin iki dönemde nasıl değiştiği veya benzerlik gösterdiği incelenmeye çalışılmıştır.

2.5.1. Sanat

Antik çağda sanat anlayışında güzelin ne olduğuna bakıldığında daha çok faydalı olan ve toplumun yararına olan eserler güzel olarak değerlendirilmekteydi. Sokrates de bu değer yargısına sahiptir. Ancak iyi ve kötü olarak nitelendirilebilecek bir sanatın insana verdiği zevk oranında düşünüldüğü unutulmamalıdır. Bunun yanı sıra sanat eserleri incelendiğinde özellikle insan tasvirli tanrı heykelleri dikkat çekmektedir. Tanrılara insani özellikler vermek, insan biçimli tanrılar yaratmak, kızan, intikam alan ve sevincini gösteren tanrılara inanmak insanın kendini odak noktası olarak gördüğünün de birer kanıtıdır. Ancak Sokrates ve daha sonraki düşünürler sanat eserlerini bir dal olarak önemsememiş, yalnızca birer araç olarak görmüştür. Zevk veren, ölçülülüğü taşıyan, idealara ulaştıran eserler...

Aristoteles'e göre insan ruhu doğruya ulaşabilmesi için sanat, bilim, aklı başnalık, bilgelik ve usu kullanmaktadır. Dünya üzerindeki tüm varlıklar duyular aracılığı ile kavranabildiği sürece var olduğu düşüncesi Aristoteles'in sanat anlayışında belirleyici rol oynamıştır. Bir sanat eseri var ise onun güzel olup

---

²²⁵ Hankins, J., **Plato in the Italian Renaissance 1**, ss: 6-9.

olmadığından bahsedebilir yani güzellik kavramını ele alabiliriz. Platon sanat eserlerine güzel diyebilmemiz için ilk önce güzel ideasının olması gerektiğini belirtir. Ancak ona göre sanatsal faaliyetlerin bir değeri yoktur, çünkü asıl olan idealler evrenidir. Platon ve ondan sonra gelen filozoflar tarafından kabul edilen bir anlayış ise sanatın doğaya öykünme olmasıdır. Sanat doğada var olana öykünmekte, gerçeği taklit etmektedir. Bu taklit eylemi (mimesis) gerçeğe birebir benzeyen eserlerin ortaya çıkarır. Platon için dünya idealler evreninin bir kopyası olduğundan, herhangi bir sanat eseri üçüncü dereceden bir taklidi oluşturmuştur ve bu nedenle ortaya çıkan sanat eseri Platon'a göre değersizdir. Ancak Aristoteles'e göre taklit etme insanın doğasında vardır ve ilk yetilerini bile taklit ederek öğrenen bireyin sanat eserleri karşısındaki yaşantısının da bu taklit içtepisi nedeniyle olduğunu savunmaktadır. Sanatın doğanın yarım bıraktığı işi, doğanın kusursuzluğunu yaratma işini eserlerde ortaya çıkarmak, mükemmelliği bulmak için var olduğunu belirtir. İyi ahlaka sahip bireylerin yetişmesi için müziğin de zorunlu olduğunu belirten Aristoteles, müzik zihin hallerini ve belli duygu durumlarını insana yaşattığı için ahlak niteliklerinin gerçekliğini de notalar ve ritim aracılığı ile dinleyenlere aktarılabilirliğini söyler. Ahlaki niteliklere sahip olduğu için müzik farklı tepkileri meydana çıkarır ve her bir melodi insanı farklı şekillerde etkiler. Bilgi ile sanatı da kıyaslayarak bilme yetisine sahip insanın nedenleri araştırdığını ve bu sayede sanatların yaratıcısı haline gelebildiğini belirtir. Sanatçılar, bu aşamaya gelebilmiş bilge kişilerdir. Güzelliği düzen, simetri ve matematiksel biçimde anlatma yolunun ise sanatın en yüksek durumu olarak değerlendirir. Bilimi-matematiği- de sanatın bir parçası olarak ele alır. Antik çağda bu anlayış, sanat eseri oluştururken oran ve orantının büyük önem taşıdığına işaret eder. Özellikle heykel sanatında birebir taklit olan eserler güzel değerlendirmesinde daha üstlerde yer almaktadır. Edebiyatta ise, nasıl diğer sanatlarda eserler kavranabildiği derecede güzel olarak adlandırılıyorsa, öykünün de kişinin hatırlayabileceği kadar uzun olmasını belirtir. Etik ve estetik değerleri bir bütün olarak değerlendiren Aristoteles, sanatın iyiyi arzuladığını belirtir.²²⁶

Platon'a göre taklit edilen yani doğaya bir ayna tutularak yapılan sanat eserlerinin bir değeri yoktur.

---

²²⁶ Demiralp, Didem (2007) "Aristoteles'in Sanata Dair Düşünceleri", **Dini Araştırmalar**, Cilt: 10, Sayı: 30, Eylül-Aralık, s. 255-266, ss:255-266

“Zor bir iş değil, dedim. Her zaman kolayca yapılabilen bir iş. Eline ayna alıp da her yana tutarsan, çarçabuk yaparsın bunu. Güneşi, gökteki yıldızları, yeryüzünü, kendini ve öteki canlılar, ev eşyalarını, bitkileri ve şimdi sözünü ettiğimiz her şeyleri hemencecik yaratıverirsin. –Evet, ama sadece bir görünüştür bunlar, gerçek değil ki. –Güzel, tam da istenenin üstüne bastın. Çünkü bu çeşit ustaların arasında ressamı da saymak gerekir değil mi? – Elbette. – Diyeceksin ki ressamın yaptığı sedirin gerçekliği yoktur. Ama bir bakıma onun yaptığı da bir yataktır. – Öyle değil mi? [...] – Gerçekten var olanı yapmadığına göre, gerçek nesneyi değil, gerçek nesneye benzeyen, ama ondaki gerçekliği taşımayan bir nesneyi yapıyor demektir.”²²⁷

Hangi sanat dalı olursa olsun hepsi birer kopya ve aldatmacadır. Ancak Platon gerçekten idealler evreninin düşünülerek oluşturulan sanat eserinin de insanı idealara ulaştıracak bir araç olduğunu belirtir. Sanatın görüneni taklit etmemesini yalnızca idealar evrenine ulaşmak için kullanılmasını ister. Platon sanata yalnızca kendi felsefi düşüncesi açısından bakar ve sanatı diğer yönlerden ele almaz. Bu nedenle de yalnızca idealara ulaşma amacı ile sanatın kullanılması çok amaçlı işlevlerinin ve etkilerinin görülmemesine neden olmuştur. Platon’un bu bakış açısı Ortaçağ’da yeniden etkin hale gelmiştir. Fakat Platon’un ve bu görüşü benimseyen diğer düşünürlerin gözden kaçırdıkları sanat eserinin oluşumunda öne çıkan şey yalnızca taklit edilen nesne değildir, aynı zamanda idealleri, inançları ve umutlarıdır, bu da sanatı sanat yapan şeydir. İnsanın yeniden önem kazandığı Rönesans dönemi ile birlikte sanatın merkezine de insan gelmiş, her türlü insan faaliyeti önemli hale gelmiştir. Platon’un sanata olumsuz bakış açısı Rönesans ile kırılmaya başlamış, aydınlanma ve sanayileşme ile birlikte değerini yitirmiştir. Bu değişim *mimesis*in yok olduğu anlamına gelmemekte ancak sanatçının olanı yansıtmakla yetinmeyip olması gerekeni yansıttığı bir amaca doğru olduğunu belirtmektedir. Bu da Platon’un *mimesis* anlayışından Aristoteles’in düşüncesine geçişi temsil etmektedir.²²⁸

Ortaçağ’da tamamen düşünmeye kapalı ve soyut-sistemantik bir şekilde yapılan sanat güzel sanatları kapsamamaktadır. Ortaçağ gramer, retori, aritmetik, geometri, astronomi ve armoniden oluşan yeni sanatı benimsemiş, resim, heykel ve mimari sanatlarını dışarıda bırakmıştır. Resim ve heykel zanaat olarak belirtilir. Her biri ise Hristiyanlığı yüceltmek ve onu yaymak için kullanılabilen ölçüsünde önem kazanır. Rönesans ile Antik eserlerin çevrilmesi mikro kozmos düşüncesinin de etkisiyle resim, heykel ve mimari de sanat niteliği elde eder ve sanat sıkıştırıldığı kalıplardan

²²⁷ Platon, **Devlet**, s. 365.

²²⁸ Kavuran, Tamer & Dede, Bayram, “Platon ve Aristoteles’in Sanat Etiği, Estetik Kavramı ve Yansımaları”, **Sanat Dergisi**, Sayı 23, ss:53-57.

kurtulmaya başlar. Rönesans resmi, heykel sanatı ve mimarisinin temelini görsel denge, sıkı düzen ve orantı oluşturur. Perspektifin, ışık oyunlarının ve anatominin resimde kullanılmasıyla birlikte gerçeği daha çok yansıtan eserler ortaya çıkarılmıştır. Daha önceden önem verilen nesne veya kişi büyük çizilip diğerleri önem derecelerine göre küçülürken, perspektif ile resimde de heykel sanatında olduğu gibi var olanı yansıtmaktadır.²²⁹

Rönesans döneminde mimesise geri dönüş olmuştur ancak mimesis artık antik çağın kullandığı yöntemlerden farklı olarak yansıtılmakta ve sanatçıyı ve özneliği de kendinde barındırmaktadır.

“Rönesans sanatında sanatçıya estetik fenomenlerin belirleyici rolü yüklenmiştir. Özne üzerinden biçimlenen temsil algısı, Yunan heykelinin yarattığı temsil içeriğiyle dengesiz karşılıkları içermekten uzaklaşmıştır. Rönesans'ta estetik rejimin öykünmecî temsili yönünde sanat, edilgen içerikten ayırt edilerek ve antik Yunan estetik paradigmasının uzantısından ayrılarak insanı makul olarak tasvir eden mimesisle uzlaşıyor.”²³⁰

Rönesans dönemi Antik Yunan ve Roma dönemi eserlerin incelenmesinin yanı sıra bu eserlerden elde edilen bilgiler seküler hayata ve bireyin kendisine duyulan ilgi ile harmanlanarak yeni eserlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ortaçağda kilisenin amaçları doğrultusunda çalışan ve yalnızca zanaatkâr olarak görülen sanat dalları Rönesans ile birlikte bağımsız çalışmalar yapmaya, sanatını geliştirmeye başlamıştır. Elbette daha önce de bahsedildiği gibi bir hami altında çalışan ve onun isteklerini resmeden ressamlar veya heykeltıraşlar olsa da bu hamiler onların para kaynağı olduğundan gelişmelerine ve sanata farklı boyutlar katmalarına yardımcı olmuştur. Rönesans mimesisi ile birlikte sanatçı sanatın yalnızca dünyayı yansıtmadığını ortaya koyarak soyutlamaya doğru giden yola öncülük etmiştir.

Antik Çağın ideal dünya anlayışında sanat yalnızca bir araç olarak kullanılırken Rönesans döneminde sanat daha önemli hale gelmiştir. Belki de toplum için sanat anlayışından sanat için sanat anlayışına geçişin görüldüğünü söylemek sorun olmayacaktır.

²²⁹ Arda, Zuhâl & Şahin, Hikmet & Büyükkol, Semih (2013) “İlkçağdan Modernizme; Bilim, Sanat ve Felsefe Buluşmaları”, **Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi** (Journal of Research in Education and Teaching), Cilt: 2, Sayı: 3, No: 19, Ağustos, s.148-156, ss:153-155.

²³⁰ Kıyar, Neslihan & Karkın Necmi (2013) “Mimesis'in Yapıbozumsal Dönüşümleri”, **İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi**, Cilt. 3, Sayı.7, s. 93-98, s: 94.

2.5.2. Din

Latin *Religio* (kısıtlama) veya *Releg* veya *Relegere* (tekrar etme, tekrar okuma)ere (tekrar etme, tekrar okuma) kelimesinden türeyen Religion yani din, aşkın bir manevi deneyimin etrafında dönen ya da önderlik eden organize bir inanç ve uygulama sistemidir. İnsanlık tarihinde dinin herhangi bir formunun uygulanmadığı bir kültür yoktur. Antik çağlarda din mitoloji olarak bildiğimiz düzenli ritüellerden oluşmaktaydı. Mitoloji olarak adlandırdığımız antik çağ dini ile Rönesans dönemi dini hatta günümüzde var olan bütün dinler aynı temel sorulara yanıt aramaktadır: dünyanın yaratılışı, insanın dünyadaki yeri, ölümden sonra hayat vb. Her dönem ve her ulus kendi tanrı imgesini oluşturmuştur.

Rönesans döneminde Aristoteles ve Plato başta olmak üzere antik dönem düşünürlerinin eserleri çevrildiği ve etkisi hissedildiği için ele alınması gereken bu düşünürlerin din hakkında söyledikleri ile Rönesans hümanizminin dine bakış açısıdır.

Plato tanrılar imgesinin eleştirmişti, yalnızca iyiliğe sahip Tanrı düşüncesinin Yunan geleneklerinde anlatılan tanrılar düşüncesine tercih edilmesi gerektiğini savunmuştur, çünkü tanrılar insanlar gibi davranmakta, bazı ahlak dışı tavırlar sergilemekte, kavga etmekte ve kendi hırslarına yenik düşmektedirler.²³¹ Bu düşüncesinin temelinde Plato'nun dine verdiği önem yatmaktadır. Ona göre din, insanı iyilik idesine ulaştırabilecek bir yoldur, bu sebeple de tanrı(lar) ve din ahlakın savunucuları ve ölçüt belirleyicisi olmalıdır. Evrensel ruh ile bir tuttuğu Tanrı kavramı, var olan her şeyin içinde yer almaktadır. Dine uygun yaşama ve dine uygunluk kavramından diyaloglarında bahseden Platon, dindarlığın da tanrıya olan saygının gösterilmesi olarak belirtir. Bunun da tanrıdan istemek ve ona dua ve kurban sunmak yolları ile olacağından bahseder. Dinden kopmaların ve uzaklaşmaların başladığında toplumda da olumsuzlukların ve ahlak dışı davranışların olacağını söyleyerek, dinin toplumu bir arada tutması ve insanca yaşayışın devamlılığı için gerekli olduğunu savunur. Diğer bir deyişle din toplumdaki birlik ve beraberliği sağlamaktadır. Devletin başında olması gerektiğini söylediği filozofu da Tanrı'ya benzemek için uğraşan, doğru, güzel ve iyinin önemini kavrayan kişi olarak tanımlar. Yasa koyucu olmak aklı

---

²³¹ Taliaferro, Charles (2018, Spring) "**Philosophy Of Religion**", The Stanford Encyclopedia Of Philosophy, Derleyen: Edward N. Zalta, Erişim: <https://Plato.Stanford.Edu/Archives/Spr2018/Entries/Philosophy-Religion/>, 25 Eylül 2017.

kullanma, doğa ile özdeş olmayı gerektirir. Asıl hedef idealar dünyasına ulaşmak olduğu için de bu doğa idealar dünyası ile yani din ile özdeştir.²³²

“Akli başında bir insan, böyle konulmuş bu düzen karşısında ne yapmalı, ne düşünmeli, neden kaçınmalı bunu araştırmalıdır. Burada yapılacak iş Platon’a göre Tanrı’yı izlemek, onu takip edip onun yolundan gitmektir. Yani hangi eylem Tanrı’nın hoşuna gider ve ona uyar... Bizim için her şeyin ölçüsü, insan değil, daha çok Tanrı’dır.”²³³

İnsan akli Platon için önemlidir çünkü idealar evrenine ulaşacak ve onu anlayabilecek yalnızca odur. Her şeyin içinde nüfus eden Tanrı, akılda (ruhta) var olup, Tanrısal akılla bir olarak iyiye ve güzele ulaşabilecek yegâne varlıktır.

Platon gibi Aristoteles de mitolojik tanrıları, yani kavga eden, insani özelliklere sahip olup yine insana özgü tavırlar sergileyen tanrıları eleştirir ve kabul etmez. Ancak Platon’un aksine dini merkeze koymaz, Aristo, dini, insanların iradesine veya geleneğine göre geliştirme ve aynı zamanda onu göz ardı etme hakkına sahip oldukları “yanlış bir işaret” olarak tanımlayarak dinin aleyhinde olduğunu belirtir. Atalarımızın doğru bulduklarını sorgulamamız gerektiğini belirten Aristo, doğanın gizemli olduğunu ancak ilahi olmadığını söyler. Dini, atalarımızın gerici bir fikri olarak dolaylı olarak tanımlamakla beraber dinin aynı zamanda insanlığın ilerlemesi için yeniden düzenlenmesi ve gözden geçirilmesi gerektiğini de belirtir. Dini ritüelleri de toplumsal sınıflandırma ile eleştirerek fakir olanın bu ritüellerde yer almaya neden olmaya hakkı olmadığını eleştirir ve yalnızca zenginlerin adak sunma, kurban adama veya birisine bir yardımda bulunma gibi dini ritüellerde bulunabileceğinden bahseder. Bilge insanın neden tanrı tarafından onurlandırılmadığını aksine cezalandırıldığını sorgulamıştır. Aristo tanrıdan ziyade insanı kozmosun merkezine koyarak antik aydınlanma çağını da başlatmıştır.²³⁴ Aristo tanrılara adağı, kurbanı eleştirirken atalarının *tanrılar* inancını eleştirmiş ancak yaratılıştaki ilk başlangıç noktasını incelerken tanrıyı da evrenin merkezine, oluşumun en önüne koymuştur. Aristo’nun tanrı anlayışı Platon’un tanrı anlayışına benzemekle birlikte Platon’un görüşüne bir alternatif olarak ortaya çıkmıştır. İlk hareket ettirici olarak tanımladığı tanrı, zamana mekâna tabi olmayan

²³² Erdem, Hüsamettin (2004) “Platon’un Din Anlayışı”, **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 18, s. 7-15, ss:7-10.

²³³ A.g.e., s: 11.

²³⁴ Makolkin, Anna (2015) “Aristotle’s View on Religion and his Idea of Secularism”, **E-LOGOS – Electronic Journal for Philosophy**, Vol: 22(2), s. 71–79, ss: 72-75.

mükemmel bir formda salt akıldır. Hareket eden her şeyin bir hareket ettiricisinin bulunduğu konusunda Platon ile aynı görüşü paylaşan Aristo buna karşılık geriye doğru gidildiğinde ilk hareket ettiricinin hareketsiz olması gerektiğini belirtir.²³⁵

Ortaçağ boyunca baskın olan skolastik düşünce ise Antik Yunan öğretilerin değiştirilerek din kisvesi altında insanlara sunulmasından başka bir şey değildir. Aristo ve Platon'un görüşleri dine uydurularak ve ona uymayan kısımları da atlanarak insanlara aktarılmıştır. Rönesans döneminde ise bu yanlış anlamalar ve büyük düşünürlerin gerçek öğretileri insanlar tarafından görülmüş ve aklın ve düşüncenin kısacası insanın önemi yeniden gündeme gelmiştir. İnsanın kozmosun merkezine konması aslında dini sınırlamalardan kurtulması anlamına gelmektedir. Rönesans dönemi de bu sınırlamaları kaldırmayı hedeflemiştir. Rönesans düşüncesi Antik Yunan ve Latin edebiyatı ile insan sevgisini harmanlayarak yeni bir işleve sokar.²³⁶

Ortaçağın skolastik ve kiliseye bağımlı düşünce yapısını değiştirmenin yanı sıra Rönesans düşünürleri antik düşüncenin yeniden doğuşunun dini ve ahlaki reformlar oluştururken kullanılması gerektiğine de inanıyorlardı. İnanç ve ahlaki yapılar ile ilgili kararlar kişinin irade ve vicdanı yolu ile verilmesi gerektiği düşüncesi gelişmiştir.²³⁷

Tanrılar inancından Platon ve Aristoteles'in bir ilk başlangıç arayışı içinde ele aldıkları tek-tanrı anlayışına geçiş Antik dönemde büyük etkiler bırakmıştır. Hristiyanlığın ortaya çıkışı ile Antik düşünce ile beslenmesi ve Platon ve Aristoteles'in düşüncelerinin dine eşdeğer hale getirilmeye çalışması hem öğretilerin eksik ve yanlış anlaşılmasına hem de skolastik düşüncenin altında bir kilise dini inancına geçilmiştir. Rönesans ile birlikte eserlerin asıllarının elde edilmesi ve çevrilmesi bu düşünürlerin gerçek fikirlerini ortaya çıkarmış, Rönesans düşünürleri de antikite öğrenimi ile insanın sınırlı düşünceden özgürleşmesi gerektiğini savunmuştur. Din her ne kadar hümanizmin günümüz anlayışında olduğu gibi yok sayılmasa da kiliseye başkaldırıları nedeni ile insan aklı ve insan sevgisi önem kazanmış ve din, hümanist okullarında ele

---

²³⁵ Menn, Stephen (1992, March) "Aristotle and Plato on Good as Nous and as Good", *The Review of Metaphysics*, Vol. 45, No. 3, s. 543-573, ss:543-546.

²³⁶ Boyacıoğlu, Fuat & Çelik, Kemal (2013) "İki Bin Yıl Süren Düş: Aydınlanma", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/10, Ankara-Turkey, Güz, s. 165-173, ss:168-169.

²³⁷ A.g.e., ss: 171-172.

alınan bir değer olmamıştır. Dinin reddi ile insanın yeniden kendi olabileceği düşüncesi benimsenmiştir.²³⁸

2.5.3. Siyaset

“Demokrasi geç kalmış bir Eski Yunan çocuğudur.”²³⁹

Antik Çağda, mülkiyetin ve mülk sahiplerinin çoğunluğu oluşturan ve üretimin devamlılığını sağlayan kölelerden korunması amacı ile ortaya çıkan site devletleri Polis olarak adlandırılmıştır. Demokratik bir yönetim şekline sahip olan Polis devletlerde temsil ve oy hakları yalnızca azınlık olan bu özgür mülk sahiplerine tanınmıştır. Eşitliği ve özgürlüğün önemini savunan bu yönetim şekli bu ayrıcalıkları kölelere sağlamamaktadır. Bu hakka sahip olan kişileri yurttaş olarak adlandırdığı için de yurttaşlar için eşitlik ve özgürlük vardır ifadesi kullanılabilir. Fakat gerçek bir özgürlük ve sınıflar arası eşitlikten söz etmek kesinlikle mümkün değildir. Sınıfsal bir devlet olan antik çağ Polis’i köle olarak adlandırdıkları ve hiçbir hakka sahip olmayan sınıfı sömürmektedir. Üretimin takas yolu ile ticarete taşınması ile de zengin yurttaş ile fakir köle arasındaki fark daha da artmış ve sınıflar arasında çatışmalar başlamıştır. Bu çatışmaları fark eden ve kendi ideal devletini anlatan Platon, sisteminde hiçbir yurttaş arasında gelir farkının olmaması gerektiğini savunmuştur. Platon’un devleti de sosyal bir devlet olmasına rağmen sınıflı bir yapıya sahiptir. Buna rağmen herkesin görevi ve ödevi belirlendiğinden ve doğru herkesin içinden geldiği için doğru olduğundan eşit ve ekonomik farklılıkların yaşanmadığı bir sistemi savunur. Aristo ise bu çalkantılı dönemde özel mülkiyeti savunmuştur. İnsanın kendine ait olan bir şeyi genele ait olandan daha iyi koruyabileceğini söyleyerek mülkiyetin bireylerde kalması gerektiğini belirtir. Politika adlı eserinde çeşitli yönetim biçimlerini inceleyen Aristo en iyi yönetim biçiminin Polis devletinde olduğunu belirtir. *“Yönetim yoksulların çıkarı için varlıksızların eline geçerse”* veya *“toplumun çoğu varlıklı ve yönetim bunların elinde ise”* ortaya çıkan her iki yönetim biçimini demokrasi olarak adlandırır.²⁴⁰

²³⁸ Elders, L. J., “Humanism: Its Roots and Development, s: 4.

²³⁹ Boyacıoğlu & Çelik, “İki Bin Yıl Süren Düş: Aydınlatma”, s: 171.

²⁴⁰ Köktürk, Abdullah (2011) “Modern Öncesi Devletin Yönetim Anlayışı”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Sayı: 13, s. 73-97, ss: 75-77.

Platon insanın iyiye ve adaletli olana yönelmesi için kuralları ve eğitimi gerekli görür. Ve insan doğası onun hangi işte ve toplumun hangi sınıfında yer alacağını belirleyecektir.²⁴¹ İnsanın doğuştan farklı olduğunu savunması ve sınıfsal yapılara bu nedenle yerleştirilmeleri Platon'un insan ve devlet anlayışını ortaya koymaktadır. Aristoteles insan aklını ön plana koymakla birlikte devletin ve yönetimin özgür yurttaşlara ait olması yine onun eşit olmayan bir devlet yapısını benimsediğini göstermektedir.

İnsan yalnızca bir ırkın, devletin, ailenin veya bir kuruluşun parçası olduğu için kendisini bir şeye ait hissederken, hatta insan olarak varlığını kanıtlayabilirken Rönesans dönemi ile birlikte insan bir birey olarak değer kazandı ve kendini insan olduğu için değerli görmeye başladı. Ancak bu dönem bir geçiş dönemi olduğu için de insan direkt kendini Ortaçağ görüşlerinden soyutlayamamış, geleneksel bakış açısını her ne kadar değiştirmiş olarak görse de devam ettirmiştir. Çoğu Rönesans sanatçısı Hristiyanlığa da bağlı olduğu için insanın değerini kavramak ile din inançlarına devam etmekte bir sakınca görmemiştir. Bu da sanat dalında veya insana bakış açısında Rönesans döneminde Ortaçağdan direkt kopuşun mümkün olmadığını ancak insana verilen değer artması ile geçişin sağlandığını göstermektedir.

İnsanı bir birey olarak gören ve her şeyin ölçütü olarak kabul eden hümanizm anlayışının yaygınlaşması ile birlikte de insan her yerde haklarını genişletmeye başlamış, merkeze alınan insan eşit olduğunu görmüştür. Devlet nazarında da her vatandaşın eşit olması gerektiği görüşü bu dönemde temellenmiştir. Ancak aydınlanma dönemi ve sonrasında bu düşünce hümanizmin odak noktası olmuştur.

Antik Çağda insan bilinmeyen ve incelenmesi gereken bir varlık olarak önem kazanmış ve insan felsefi çalışmaların merkezine oturmuştur ancak devletin yapısına ve felsefi eserlerde ideal devletin ele alınışına bakıldığında sınıfsal farklılıklar hala sürdürülmekte, insan bir kuruluşa veya gruba ait olduğu için bazı haklara sahip olabilmektedir. Örneğin Platon'un ideal devletinde ekonomik bir eşitlik olsa da sınıfsal farklılıklar ve görev dağılımı görülmektedir. Rönesans döneminde ise bu durum değişmiş insanın, insan olduğu için vatandaşlık haklarına sahip olması gerektiği

---

²⁴¹ Senemoğlu, Olkan (2016, Güz) "Antik Yunan Siyasal Düşünüşünde İnsan Doğası ve Toplum Anlayışı: Platon ve Aristoteles", **İnsan&İnsan**, Yıl: 3, Sayı: 10, s. 42-63, ss:44-47.

belirtilmiş ve yüceltilmiştir. Rönesans döneminde ideal devlet biçiminde polis düzenine ulaşmak gerektiği savunulsa da bu sınıfsal farklılıkları da içine alarak belirtilmemiştir. Köleliğin kesinlikle olmadığı, her bir bireyin özgür vatandaşlar olduğu ve toplum için önemli olan her türlü konuda tüm bireylerin söz hakkına sahip olabildiği bir sistemin oluşturulması gerektiği savunulmuştur. Rönesans düşünürleri Polis'in köle düzenini yok sayarak geri dönüşü istemiştir. Demokrasi kavramı da Antik Çağın ele alınan bu kısmından ele alınmış ve Rönesans ile birlikte gelişmiştir. Ancak çalışmanın birinci bölümünde siyaset başlığı altında ele alınan hümanizmin savunduğu demokrasinin ne olduğunu da unutmamak gerekmektedir.²⁴²

2.5.4. Bilim

Antik çağda düşünürler dünyayı anlamaya çalışırken bazı ilkeler oluşturmuş bu da belirli ideolojilerin oluşmasını sağlamıştır. Tartışma yöntemi ile gerçeğe ve doğruya ulaşma metodu bilimin temelleri oluşmadan kullanılmaya başlanmıştır. Böylelikle doğruyu bulma amacı ile deney olgusu da ortaya çıkmıştır. Bilimin amacı doğayı, dünyayı anlama ve onunla uyumlu olarak yaşamaktır. Bu dönemde felsefe ile bilimi birbirinden ayırmak mümkün değildir çünkü çoğu düşünür aynı zamanda da bilim insanıdır. Ortaçağa kadar hatta Ortaçağda da ilkçağa ait bu teknikler kullanılmış ancak bilim Rönesans döneminde düz mantıktan kurtulma çabasına girmiştir. Aristoteles'in bilimini benimseyen uzun yıllardan sonra bu düşünceye karşı çıkan bilim insanları kendi fikirlerini savunarak bilimin gelişmesine ve farklı bir çizgide devam etmesine yardımcı olmuştur. Aristoteles'in her şeyin amacı olduğu ve bu amaç gerçekleştirildiğinde dinginliğe ulaşacağı görüşü bu döneme kadar hakim olan anlayışken artık eleştirilmeye başlanmıştır.

Aristotelesçi bilim anlayışının çökmesi Bacon'un ampirik yöntemi ile başlamıştır. Doğa ile uyum içinde yaşamak doğaya egemen olarak onu denetleyecek bilgi sahibi olmayı bilimin amacı olarak belirten Bacon'dan sonra Descartes ve Newton gibi bilim insanlarının düşünceleri de bilim anlayışına kökten bir değişiklik getirmiştir. Bilimsel bilginin kesinliğine inanmayı öne süren Descartes ve mekanik dünya görüşünü benimseyen Newton ile birlikte bilim yeni bir hal almıştır. Mekanik dünya görüşü, evreni her şeyi önceden belirlenmiş bir makine olarak tanımlar. Bu da

---

²⁴² Bakınız: s: 18-20.

ilahi yaratıcıyı dışta bırakarak evrenin genel yasalarının olması gibi toplumun da genel yasalarının olduğunun savunulmasını getirmiş ve doğa yasaları ortaya atılmıştır.²⁴³ İlk çağda doğayı açıklamaya çalışan düşünürlerin tanrıyı da bir şekilde açıklamalarına eklemelerine karşılık Rönesans döneminde aklın hâkimiyet kurduğu bilim dünyasında tanrı artık bilimsel açıklamalarda yer almamakta hatta reddine varılmaktadır. İlahi bir ilk hareket ettirici veya idealar dünyası bilim için geçerli açıklamalar olmaktan çıkmıştır. Kanıtlanamayan veya ilahi olarak adlandırılan her şey bilimin dışında yer almaya başlamıştır. Tüm bunlara rağmen Antik Çağa dönüş Aristoteles'in yüceltilmesi ile uzun yıllar ihmal edilen Pythagor'un güneş merkezli sistem görüşünü ve Archimedes ve Hippocrates gibi düşünürlerin yeniden gündeme gelerek Rönesans bilim insanlarının doğayı matematiksel açıklama ihtiyacı duymalarına neden olmuştur. Hümanizm bilim ile kendisini gösteren ve geliştiren bir düşünce biçimidir ve bu alanda ilkçağdan Ortaçağa tüm doğa kanunları veya bilimsel düşünme tekniklerinin çöktüğü ve yerine yeni kanunların geçtiği görülmektedir.

Rönesans döneminde sanat bilimden daha önemli bir konumda yer almış ancak bilimsel gelişmeler de büyük değişiklikler göstermiştir. Hümanizm bu dönemde insanın merkeze alındığı sanat ve siyasi düşünce olarak öne çıksa da bilimdeki her gelişme hümanizmi etkilemiş ve onun günümüzdeki halini almasına yardımcı olmuştur.

---

²⁴³ Yaylı, H. (2006) "Mekanik Düşünceden Ekolojik Düşünceye: Yeni Bir İnsan-Doğa İlişkisi Tasarımının Doğuşu", **Sosyoloji Konferansları Dergisi**, Sayı: 34, s.69-73, s.69-73.

SONUÇ

Mitolojik ve benzeri farklı türlerden inançlara sahip olunan, çok tanrıya adak adanıp kurbanlar sunulan ilk çağ döneminde düşünürler çevresini araştırırken insanı çerçevenin dışında bırakmış, dini inançlarını da ilkelerin içinde ele almıştır. Sofist düşünürler ile birlikte insan yaşamını anlamak için çaba sarf edilmeye başlanmış, kesin bilgi ve doğru olanın bilinme ihtiyacı daha çok hissedilmiştir. İlk sofist Protagoras'ın "İnsan her şeyin ölçüsüdür." ilkesi de düşünce tarihinde birçok taşın yer değiştirmesine sebep olan ilk önermelerdendir. İnsan doğasını ve insan türünü ölçü olarak ele alarak makro kozmostan mikro kozmosa geçen düşünce sisteminin geliştirildiği bir döneme ön ayak olmuştur. Bu çalışmada ele aldığımız hümanizm anlayışı da bu önermenin içinde ve tam bu dönemde filizlenmeye başlamıştır.

Hümanist bakış açısı insani özellikleri öneme almayan ve bir kâinat kozmolojisi yaratan batıl antropomorfizmine karşın insanı merkeze alarak insani bir evren oluşturmaya çalışır. İlk ve en önemli hümanist olarak görülen Protagoras'ın "İnsan her şeyin ölçüsüdür." kıstası da, döneminde cesaret isteyen bir söylemdir. Sahtecilikle suçlanan Protagoras'ın eserleri yakılıp elinde olanları da topladılar.²⁴⁴ Döneminin diğer düşünürleri de doğa üzerine araştırmalar yerine Protagoras gibi insan üzerine çalışmaya başladılar. Doğayı tanrılaştıran antik dönem insanların içinden doğa yani tanrı yerine insana odaklanan sofist dönemi başladı. Sofistler ile birlikte düşünce tarzı değişmiş, bilim ve insan daha önemli konuma gelmiştir. Bu da hümanizmin temeli sayılmıştır.

Rönesans'ın başlangıcında Avrupalı akademisyenler Yunanlıların ve Romalıların klasik yazıları keşfederek içeriklerinin farkına vardılar. Birçok akademisyen bu yazıları ve felsefeleri mevcut Avrupa edebiyatından üstün olarak gördüler. Hayat görüşlerini klasikler içinde harmanladılar. Klasik yazılar, dünyadaki yaşamın, insanların yaşamları boyunca değer taşıdığını ileri sürmekteydi. Bundan önce, çoğu insan, bu dünyada gündelik yaşamdan endişe etmekten ziyade, hayatın ilerleyişine hatta ölüm sonrasına hazırlanmanın daha önemli olduğuna inanıyordu. Eski metinlerle ilgili çalışmalar ve diğer kültürlerle ilişkiler, insanların büyük şeyler yapma potansiyeline sahip olduğuna inanmalarına neden oldu. Böylelikle Rönesans

---

²⁴⁴ Lamont, Corliss, **The Philosophy of Humanism**, ss:33-34.

hümanizmi, Orta Çağ dünyasının dünya görüşüne meydan okudu. Hümanistler hala dini inançlarını sürdürseler ve ölümden sonraki yaşama inanmış olsalar da, dünya üzerindeki yaşamlarının zengin ve gerçekleşmiş olduğunu hissetmeye de başladılar. Bunu gerçekleştirebilenler de kendilerini sanat ve felsefe içinde buldular. İnsanlar hayatın olanaklarını görmeye başlayarak sanat, felsefe ve devlete karşı yeni yaklaşımlar edinmesine yol açtı. Bu yeni yaklaşımlar da hümanizm felsefesinin temellerini atmıştır. Hümanizm insan (human) ile ilgilidir. İnsana, değerlerine, yeteneklerine, birey olmasına ve genel olarak insan toplumuna odaklanmıştır.

Hümanizmin ilk olarak Rönesans döneminde ele alınması ve kelime anlamının da yeniden doğuş olması ile iki dönem hümanizmasının aynı olduğunu düşünmek kesinlikle yanlış olacaktır. Rönesans düşünürleri Antik Yunan ve Roma eserlerini incelemiş, okullarında kullanmış ve bu düşünceler ile kendi sistemlerini geliştirmiş olsalar bile amaçları tamamen bir geri dönüş değildir. Antikitenin önem verdiği ancak yıllar içinde unutulmuş değerlerin farkına varılması ile Rönesans düşünürleri bu değerlerin yeniden kazanılmasını ve insanın daha iyi bir insan haline gelmesini istemişlerdir. Bu amaç yolunda da hümanizm hiçbir insanı daha yüksekte veya aşağıda görmemektedir.

Özellikle sanat alanında en büyük etkilerini gösteren Antik Çağ genel olarak ele alındığında hümanizm ilkelerinin oluştuğu, Rönesans döneminde yeniden başlatılan düşünce sistemine sahiptir. Ancak iki dönemin hümanizm anlayışını karşılaştırırken karşımıza çıkan hümanizmin vücut bulduğu alanları bu dönemler içinde değerlendirdiğimizde bazı farklılıklar görülmüştür. Hümanizmin vücut bulduğu alanlar olarak ele aldığımız sanat, din, siyaset ve bilim, Rönesans döneminde elbette Antik Çağ düşünürlerinin eserlerinden etkilenmiş ancak bu etkiler aynı doğrultuda gerçekleşmemiştir.

İlk olarak belirtilen sanat Antik çağda çoğu düşünür ve burada incelenen Platon ve Aristoteles tarafından doğanın bir taklidi olarak ele alınmış, sanatçının düşünceleri ve sanata yansıttıkları değerlendirmeye dahi alınmamıştır. Aynı şekilde sanatın yalnızca amaca ulaştırıyorsa – ya ideaları yansıtıyor ya da olanın yanında olması gerekeni de gösteriyorsa – gerekli bir dal olması görüşü bu dönemde baskın görüşler arasındadır. Ancak Sokrates öncesi dönemde yapılan eserler yani insan tasviri taşıyan

tanrılar veya edebiyat alanında tanrıların insani duygular ile harekete geçtiği eserler insanın çevresinde olan biteni anlamlandırmak için yine kendisini ölçüt olarak belirlediği anlaşılmaktadır. Rönesans döneminde de karşımıza çıkan taklit (mimesis) fikri değişmiş, sanatın evreni aynen yansıtması gerektiği fikrinden soyut olarak sanatçının fikirlerine ulaşılmaya başlanmıştır. Bu dönemde resim heykel gibi alanlarla uğraşanlar zanaatkâr değil sanatçı olmaya hak kazanmıştır. Görüldüğü gibi sanat antik dönemin bu düşünce yapısından da etkilenmiş, Rönesans dönemi aynı zamanda sanatı Ortaçağın baskıcı tutumlarından bir kaçış olarak kullanmıştır. Sanatı toplum için yapan, bir amaca hizmet etmesi için araç olarak kullanan dönemlerden sonra Rönesans döneminde oluşan gelişmeler sanatı özel olarak değerlendirilmesi gerektiği sanat için sanatın yapıldığı bir seviyeye çıkarmıştır.

Rönesans dönemi din alanında özellikle - bu çalışmada da belirttiğimiz- “İnsan her şeyin ölçüsüdür” ilkesini de temel alarak kendi döneminin anlayışını oluşturmaya başlamıştır. İnsanı merkeze alan, dini diğer alanlardan uzaklaştırarak laik bir düzeni savunan Rönesans hümanizmi her ne kadar bir geçiş çağı olduğundan dinsel olandan tam olarak kurtulmasa da öğretilerde ve okullarında yalnızca insana odaklanarak bilimin ve sanatın gelişmesini amaçlamış, hatta bazı Rönesans düşünürleri de dini tamamen saf dışı bırakmıştır. Antik Çağdaki eserler sayesinde din baskısından kurtulma yolu bulunmasına rağmen ilkçağ düşünürleri yaratıcıya ulaşmak ve insanın bu evren içindeki yerini anlamak için düşünce sistemlerini oluşturduğundan tanrı veya farklı kavramlar olarak ele alınmaktadır. Ancak Rönesans dönemine gelindiğinde tam tersi yönünde tanrının veya ilahi bir elin etkisi olmadan doğruya ulaşma çabası içine girilmiştir.

Siyaset alanında ise, Antik Çağın devlet sistemi olan Polis içinde devletin işlerinde vatandaşların bire bir oy kullanması ve düşüncelerini belirtebilmesi nedeni ile Rönesans döneminde bu düzene ulaşılacak istenmiştir. Entelektüel ve ahlaki erdemle iyi bir vatandaş ve iyi bir yönetici olma düşüncesi en büyük uygarlık olarak gördükleri Roma’ya dönüşü başlatmıştır. Yeni kurumlar değildir önemli olan yeni insanlardır Rönesans düşüncesinde. Bu da eski çağ insanının erdemleri ile sağlanacaktır.²⁴⁵ Antik çağın öne çıkan en önemli özelliği, işte bu şehir devletinin

---

²⁴⁵ Alatlı, Alev, **Batiya Yön Veren Metinler**, 420.

refahına ve şerefine adanmışlıktır. Bu, dünyada insani başarıyı insan hayatının merkezine almak anlamında gerçek ancak sınırlı bir hümanizm anlayışıdır. Çoğunluğun oyu ile sağlanan birlik sayesinde gerçek bir eşitlik sağlanamasa da hukuk önünde düzen sağlanmış olacaktır. Bu sebeple de demokrasi en ideal yönetim şekli olarak görülmeye başlanmıştır. Ancak burada şunu da eklemek gerekir ki çoğunluğun oyu ile alınan kararlar eğer belirli kesim çok kişi ise ne kadar geçerli olacak veya ne kadar doğru bir karar alınacaktır? Elbette her yönetim şeklinde olduğu gibi eksiklikler veya karşı çıkılan noktalar vardır. Bu nedenle hümanist düşünürler kendi ideal demokrasi biçimini tanımlar. Uygulanabilirliği tartışılabilir olan bu yönetim şeklinde herkes antik çağın özgür vatandaşları olarak görülür. Ayrıca yalnızca kendi devletinde değil her devlet için eşit ve özgür haklara sahip olması gerektiği görüşü yani evrensel demokrasi inancı da benimsenir.

Her iki dönemdeki bilimsel gelişmeler ve bilime yaklaşım incelendiğinde ortaya çıkan Antik Çağdaki bir yandan evreni ilahi açıklamalarına karşılık diğer yandan matematiksel olarak doğa açıklama çalışmaları karşısında Rönesans döneminde materyalist, mekanik dünya anlayışıdır. Bu da gösterir ki bilim hiçbir şekilde ilahi açıklamalara dayanan eski yöntemleri kabul etmemekte kesin ve doğru bilgiyi somut ve bilimsel bilgide aramaktadır, bu da bazı bilim insanlarının matematiği dilini kullanarak açıkladığı evren görüşleri ile olmuştur. Rönesans döneminde dinin dogmatik, bağnaz fikirlerinin egemenliği yok edildiği oranda bilim ortaya çıktığından her iki alanda da Antik Çağdan farklılıklar göstermesi kaçınılmazdır. Ancak Antik Çağın sonlarına doğru çok tanrılı, mitolojik dini inanıştan tek tanrıya geçiş ile Ortaçağın Hıristiyan dogmatizminden özgür insan düşüncesine geçişin gelişim olarak belirli bir seyir izlediği söylenebilir. Ortaçağda bilime, sanata veya başka alanlara uygulanan baskılar sonucu gelişemeyen düşünceler özgürlüğüne kavuşunca gelişim evrelerine devam etmiştir.

Hümanizmin ilkelerinden birisi akla yatkınlıktır. Bu mantık arayışı, dünya düzeninin rasyonaliteye dayalı olması ve insan hayatının akli ölçüt olarak düzenlenmesi gerektiği anlayışına dayanmaktadır. Evrenin mantık ile yönetildiği fikri bilimin yükselmesi ve insanın doğa üzerinde egemenliğini kurmasından kaynaklanmaktadır. Ancak Antik çağın önemli düşünürü Platon irrasyonel hataların

yönettiği dünya görüŖünü ele alırken Aristoteles de bu kanaati paylaşmıŖtır. Ancak hümanizmin temel savunusu doğanın bir mantık düzeni olduğu ve her Ŗeyin ve her sürecin bir açıklamaya sahip olduğudur. Ŗans, gözlemlenen kozmik dünyanın sebebi değildir ve bir parçası olamaz.

KAYNAKÇA

Abbagnano, Nicola (1992) “Hümanizm”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Çev: Nesrin Kale, Cilt: 25, Sayı: 2, s.763-770.

Ağaoğulları, Mehmet Ali (2009) **Kent Devletinden İmparatorluğa**, 6. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

Ağaoğulları, Mehmet Ali & Köker, Levent (2011) **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, 7. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.

Akalın, Kürşat Haldun (2015) “Stoa Felsefesinde Tanrının Doğası ve İnsanın Uyum”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, s. 99-100.

Akkaya, Şükrü (1947) “Hümanizm’in Çıkışı ve Yayılışı”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt:5 Sayı:2, Ankara: AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, s.199-222.

Akyol, Faruk (1996) “Ortaçağdan, Kadından”, **Kadın Araştırmaları Dergisi**, Sayı 4, s. 13-22.

Alatlı, Alev (2014) **Batıya Yön Veren Metinler**, Cilt 2: Rönesans/Protestan Reformu/Erken Modern Dönem/Bilim Çağı, İstanbul: Alfa Yayıncılık.

Aloni, Nimrod (2011) “Humanistic Education: From Theory to Practice”, **Education and Humanism. Moral Development and Citizenship Education**: Derleyen: Veugelers W, SensePublishers.

Arda, Zuhâl & Şahin, Hikmet & Büyükkol, Semih (2013) “İlkçağdan Modernizme; Bilim, Sanat ve Felsefe Buluşmaları”, **Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi** (Journal of Research in Education and Teaching), Cilt: 2, Sayı: 3, No: 19, Ağustos, s.148-156.

Aristoteles (1999) **Eudemos’a Etik**, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Arslan, Ahmet (2011) **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul: Say Yayınları.

Arslan, Ahmet (2008) **İlkçağ Felsefe Tarihi**, Cilt 1: “Helenistik Dönem Felsefesi: Epikuroşçular, Stoacılar, Septikler”. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Arslan, Ahmet (2008) **İlkçağ Felsefe Tarihi**, Cilt 2: Sofistlerden Platon’a, İstanbul :İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Arslan, Ahmet (2008) **İlkçağ Felsefe Tarihi** Cilt 4: Helenistik Dönem Felsefesi Epikurusçular, Stoacılar Septikler, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.

Arslan, D. Ali (2003/2) “Eşitsizliğin Teorik Temelleri: Elit Teorisi”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, s: 115-135.

Arslan, Murat (2001) “Helenistik Döneme Damgasını Vuran Yaratıcı Felsefe Sistemleri: Epikuroşçuluk ve Stoacılık –I” **Arkeoloji ve Sanat**, s. 19-28.

Ashwood, Nigel (2009) **Özgür Toplum İlkeleri**, Çev. Can Madenci, Ankara: Liberte Yayınları.

Asmis, Elizabeth (2009) “Epicurean Empiricism” **The Cambridge Companion to Epicureanism**, Derleyen: James Warren, Cambridge: Cambridge University Press.

Badamchi, Devrim Kabasakal (2016) “Immanuel Kant’ın Jean Jacques Rousseau’dan Çıkarsadıkları: Eğitim Üzerine”, **Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**. Sayı: 21, s.161-180.

Baldwin, Thomas (2007) “Humanism Debate”, **The Oxford Handbook of Continental Philosophy**, Derleyen: M. Rosen and B. Leiter, Oxford: Oxford University Press.

Başdemir, Hasan Yücel (2003) “Thomas Aquinas’ta Tanrı Tasavvuru”, **Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: II, Sayı: 3, s. 103-122.

Blackson, Thomas A, **Epicureanism** Erişim:

http://tomblackson.com/Blackson_Epicurus.pdf 31 Temmuz 2016.

Bowra, C. M. (1994) **The Greek Experience**, London: The World Publishing Company.

Boyacıoğlu, Fuat & Çelik, Kemal (2013) “İki Bin Yıl Süren Düş: Aydınlanma”, **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 8/10, Ankara-Turkey, Güz, s. 165-173.

Brotton, Jerry (2006) **Rönesans**, Çev: Hakan Gür, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Chadwick, R. & Gordijn, B. (2007) “Medical Enhancements & Posthumanity”. **Posthumanism: A Critical History**. Routledge, New York.

Cooper, David E. (2007) **The Measure of Things Humanism, Humility and Mystery**, New York: Oxford University Press.

De Santillana, Giorgino (2006) **Serüven Çağı Filozofları**, Çev: İbrahim Yıldız & Aydın Gelmez, Ankara: Adapa Yayınları.

Demiralp, Didem (2007) “Aristoteles’in Sanata Dair Düşünceleri”, **Dini Araştırmalar**, Cilt: 10, Sayı: 30, Eylül-Aralık, s. 255-266.

Demiralp, Didem (2008) “Sokrates Etiği ve Sanat”, **AÜİFD XLIX**, Sayı: 2, s. 237-243.

Demirci, Fatih (2008) “İki Siyasal Eğitim Modeli: Sokrates ve Platon’un Eğitim ve İnsan Anlayışları (Sokratik ve Platonik Eğitim)”, **38. ICANAS Uluslararası Asya ve K. Afrika Çalışmaları Kongresi Bildiriler Kitabı-Felsefe**, 10-15 Eylül 2007, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, s. 103-119.

Douglas, Andrew Halliday (2004) **The Philosophy and Psychology of Pietro Pomponazzi**, Montana: Kessinger Publishing.

Edwards, Fred, “The Saga of Freethought and Its Pioneers: Religious Critique and Social Reform”, Erişim:

http://americanhumanist.org/humanism/Saga_of_Freethought_and_Its_Pioneers 3

Şubat 2014.

Elders, L. J. (2003) “Humanism: Its Roots and Development”. **What Humanism Consists of**, Arjantin: Congreso Tomista Internazionale.

Erdem, Hüsamettin (2004) “Platon’un Din Anlayışı”, **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 18, s. 7-15.

Evkuran, Mehmet (2003) “Ortaçağ Paradigması ve Siyasal Düşüncenin Evrimi” **Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt II, Sayı: 4, s. 37-58.

Fendoğlu, Hasan T (1993) “Aristoteles’in Devlet Felsefesi ve Önceki Anayasa Hukukumuz”, **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sayı:6, s. 129-155.

Flynn, Tom, **Secular Humanism Defined**, Erişim:

<https://www.secularhumanism.org/index.php/13> 19 Ağustos 2017.

Gagarin, Michael & Woodruff, Paul (1995) **Early Greek Political Thought from Homer to the Sophists**, Cambridge University Press, London, Erişim: <http://ebooks.cambridge.org/chapter.jsf?bid=CBO9780511805479&cid=CBO9780511805479A048>, 28 Mart 2014.

Gessner, Gina, “Humanism as an Educational Philosophy”, (Erişim) <https://blogs.common.georgetown.edu/gtg6/files/humanism.pdf> 22 Temmuz 16.

Gilson, Etienne (1999) **Tanrı ve Felsefesi**, Çev. Mehmet Aydın, İstanbul: Birleşik Yayıncılık.

Guthrie, W. C. K. (1992) **A History of Greek Philosophy – 1: The Earlier Presocratics and the Pythagoreans**, Great Britain: Cambridge University Press.

Göksel, Nil (2012) **Thomas Aquinas’ta İnsanın Tanrı Karşısındaki Yeri**, Erişim: <https://agraphadogmata.wordpress.com/2012/08/28/thomas-aquinasta-insanin-tanri-karsisindaki-yeri/> 11 Temmuz 2016.

Gracia, Jorge J. E. (2002) “Philosophy in the Middle Ages: An Introduction”, **A Companion to Philosophy in the Middle Ages**, Derleyen:. Jorge J. E. Garcia – Timothy B. Noone, United Kingdom: Blackwell Publishing.

Gürler, Binnur (2006) “Klasik Gelenek III Antik Çağın Giriştiği Çabanın Uzatılması ya da Rönesans”, **Anadolu Üniversitesi Sanat ve Kültür Dergisi**, Sayı:17, Erişim: <https://earsiv.anadolu.edu.tr/xmlui/handle/11421/1281> 8 Aralık 2018.

Hançerlioğlu, Orhan (2007) **Düşünce Tarihi**, İstanbul: Eriş Yayınları.

Hançerlioğlu, Osman (2012) **Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar**, Cilt 3, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Hankins, James (1990) **Plato in the Italian Renaissance 1**, Holanda: Brill.

Hardwig, John (2007, Eylül) “Socrates’ Conception of Piety: Teaching the Euthyphro”, **Teaching Philosophy**, 30:3. s. 259-268.

Johnson, Grealine A. (2005) **Rönesans Sanatı**, Çev: Fisun Demir, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Kadioğlu, Muhsin (1991) “Hümanizm”, **Sosyoloji Konferansları Dergisi**, Sayı:23, İstanbul: İÜ İktisat Fakültesi Yayınları, s. 157-165.

Kamtekar, Rachana (2006) “The Politics of Plato’s Socrates”, **A Companion to Socrates**, Derleyen: Ahbel-Rappe and Kamtekar, United Kingdom: Blackwell Publishing.

Kavuran, Tamer & Dede, Bayram, “Platon ve Aristoteles’in Sanat Etiği, Estetik Kavramı ve Yansımaları”, **Sanat Dergisi**, Sayı 23, s. 47-64.

Kaynak, Gamze (2011) “Ortaçağ Neyin Ortasıdır?”, **Farabi e-Dergi**, Yıl: 1, Sayı: 1, Aralık, s. 20-26.

Ketenci, Taşkın & Topuz, Metin (2013) “Aristoteles ve Augustinus’un İnsan Anlayışları Üzerine”, **Kaygı**, Sayı:20, s:1-18.

Kılıoğlu, İsmail (1990) “Rönesans”, **Sosyal Bilimler Ansiklopedisi**, Erişim: <http://www.vesiletunnecat.com/vesiletun/arsiv-kitap-oku/muhtelif/sosyalbilimler/> 28 Kasım 2017.

Kıyar, Neslihan & Karkın Necmi (2013) “Mimesis’in Yapıbozumsal Dönüşümleri”, **İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi**, Cilt. 3, Sayı.7, s. 93-98.

Kiriş Yılmaz, Nurten (2012, Mayıs) “Sofistler Sofist miydi?”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 25, s. 163-178.

Köktürk, Abdullah (2011) “Modern Öncesi Devletin Yönetim Anlayışı”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Sayı: 13, s. 73-97.

Kreis, John Steven, “Renaissance Humanism”, **The History Guide**, Lectures on Modern European Intellectual History, Erişim:

<http://www.historyguide.org/intellect/humanism.html> 17 Eylül 2017.

Lamont, Corliss (1997) **The Philosophy of Humanism**, New York: Humanist Press.

Leunissen, Mariska (2010) **Explanation and Teleology in Aristotle’s Science and Nature**, New York: Cambriage University Press.

Makolkin, Anna (2015) “Aristotle’s View on Religion and his Idea of Secularism”, **E-LOGOS – Electronic Journal for Philosophy**, Vol: 22(2), s. 71–79.

Marin, Lavinia (2014, Eylül) **Criticising Humanities Today**, Yüksek Lisans Tezi.

Marshall, John S. (1953, Aralık) “Art and Aesthetic in Aristotle”. **The Journal of Aesthetics and Art Criticism**. Cilt: 12. Sayı: 2, s. 228-231.

Martinez, Javier (2013) “Slavery and Citizenship in Aristotle’s Politics”, **Filozofia 68**. No: 2, s: 124-131.

Marx, Karl (1975) **Felsefi Yazıları**, Çev. Murat Belge, İstanbul: Payel Yayınevi.

McClinton, Brian (2006, Mart) “Humanism in the Renaissance”, **Humani**, No: 97, s. 10-16.

McClinton, Brian (2006) “Shakespeare’s Humanism”, **The Freethinker**. Erişim: <http://humanistni.org/filestore/file/shakespeare%20humanism.pdf> 28 Temmuz 2016.

Menn, Stephen (1992, March) “Aristotle and Plato on Good as Nous and as Good”, **The Review of Metaphysics**, Vol. 45, No. 3, s. 543-573.

Meyer, Michal (2011) “Dreams of Science”, **The Unesco Courier**. Paris: The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, s. 36-38.

Muhammed, Ali Abdülmü'ti (2014) “Tarihsel Açıdan Din Felsefe İlişkisi”, **K7AÜİFD**, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 187-194.

Myers, Bernard S. (1959) **The Encyclopedia of World Art**, Vol. 7: Greek Art-Indian Art, New York: McGraw-Hill Book Co.

Nauta, Lodi, **Lorenzo Valla and the Rise of Humanist Dialectic**, Erişim: <http://www.rug.nl/staff/l.w.nauta/valla-cambridge.pdf.pdf> 15 Ağustos 2016.

Pavur, Claude (2007) “Classical Humanism Has Everything to Do with Justice”, **Electronic Antiquity**, Virginia Polytechnic Institute and State University.

Platon (2007) **Devlet**, Ankara: Palme Yayıncılık.

Salutati, Coluccio (1965) “From a Letter in Defense of Liberal Arts”, **The Italian Renaissance**, Derleyen: Werner L. Gundersheimer, New Jersey: Prentice-Hall Inc.

Scheck, Thomas P, “Humanitas in Cicero’s Moral Philosophy and its Christian Reception”, **Ave Maria Law Review**, Erişim: <http://legacy.avemarialaw.edu/lr/assets/articles/AMLR.v.10i2.scheck.pdf> 8 Kasım 2017, s. 405-417.

Schwertly Brian (1996) **Secular Humanism**, Erişim: http://www.reformedonline.com/uploads/1/5/0/3/15030584/secular_humanism.pdf 19 Ağustos 2017.

Senemoğlu, Olkan (2916, Güz) “Antik Yunan Siyasal Düşünüşünde İnsan Doğası ve Toplum Anlayışı: Platon ve Aristoteles”, **İnsan&İnsan**, Yıl: 3, Sayı: 10, s. 42-63.

Sennett, Richard (2008) **The Craftsman**, New Haven, London: Yale University Press.

Stefan, Gheorghe M. “Integral Humanism” Erişim: http://users.dcae.pub.ro/~gstefan/2ndLevel/nonTechnicalTexts/StefanIntegralHumanism_final_form.pdf 22 Temmuz 2016.

Shakespeare, William (2007) **Hamlet**, Çev. Bülent Bozkurt, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Simpson, Peter, **Aristotle on Poetry and Imitation**, Erişim: <http://www.aristotelophile.com/Books/Articles/AristotleOnPoetryAndLimitation.pdf> 25 Temmuz 2016.

Sinnige, Theo Gerard (1973) **Cosmic Religion in Aristotle**, Canada: Fountain Court Books.

Sinsheimer, Robert L. (1975) “Humanism and Science”, **Engineering and Science**, Ekim-Kasım, Erişim: <http://calteches.library.caltech.edu/361/3/humanism.pdf> 30 Temmuz 2016, s: 10-27.

Störig, Hans Joachim (2011) **Dünya Felsefe Tarihi**, İstanbul: Say Yayınları.

Şahin, İsmet (2005) ”Hümanizm ve Eğitim”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 11, s: 47-55.

Şenyapılı, Önder (2004) **Rönesans**, İstanbul: Boyut Yayın Grubu.

Taliaferro, Charles (2018, Spring) "Philosophy of Religion", **The Stanford Encyclopedia of Philosophy**, Derleyen: Edward N. Zalta, Erişim: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2018/entries/philosophy-religion/>, 25 Eylül 2017.

Tarakçı, Muhammet (2006) “St. Thomas Aquinas’a Göre Asli Günah”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 1, s. 307-318.

Taşkın, Ali & Becermen Metin (2013) **Felsefe Tarihi II Rönesans, Yeniçağ ve XIX. Yüzyıl Felsefesi Tarihi**, Ankara: Sentez Yayıncılık.

Timuçin, Afşar (2009) **Düşünce Tarihi 1**, 7. Baskı, İstanbul: Bulut Yayınları.

Topdemir, Hüseyin Gazi (2000/2) “Aristoteles’in Bilim Anlayışı”, **Felsefe Dünyası**, Sayı: 32, s. 23-36.

Uçak, Özgür (2012) “Felsefi Farklılaşma Sorulardan Değil Cevaplardan Doğar: Sofistler ve Platon”, **Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 1, s.69-76.

Uzun, Erkan & Güçlü, Abdülbaki (2003) **Felsefe Sözlüğü**, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Ülken, Hilmi Ziya (2000) **Genel Felsefe Dersleri**, İstanbul: Ülken Yayınları.

Ünder, Hasan (1993) “Platon’un Devlet’inde Eğitim ve İnsan Doğası”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt 26, Sayı 1, s. 185- 201.

Versenyi, Lazslo (2007) **Sokratik Hümanizm**, Çev: Ahmet Cevizci, İstanbul: Sentez Yayıncılık.

Waggoner, Robert, L. (2000) **The Religious Face of Humanism**, Erişim: http://www.thebible.net/biblicaltheism/The_Religious_Face_of_Humanism.pdf 22 Temmuz 2016.

Waller, Grace Anne, **Religion and Humanism in the Italian Renaissance: Church and Political Gardens**, Erişim: <http://www.belmont.edu/burs/pdf/Art%20History-Waller.pdf> 1 Ekim 2017.

Westfall, **Humanism and Religion.. or How to Treat a Needle**. http://huumanists.org/sites/huumanists.org/files/articles/Humanism%20and%20Religion%20-%20Westfall_0.pdf 28 Temmuz 2016

Wilson, Janet & Withee, Diana & Friedman, Brenda Van Hansema (1991) **The Inquiring Eye European Renaissance Art**, Washington DC: National Gallery of Art.

Yaylı, H. (2006) “Mekanik Düşünceden Ekolojik Düşünceye: Yeni Bir İnsan-Doğa İlişkisi Tasarımının Doğuşu”, **Sosyoloji Konferansları Dergisi**, Sayı: 34, s.69-73.

Yeşilyaprak, Fatih (2004) **Aziz Augustinus ve Asli Günah Anlayışı**, Yüksek lisans tezi. Felsefe ve Din Bilimleri (Dinler Tarihi) Ana Bilim Dalı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: Ankara Üniversitesi.

Yetkin, Çetin (2008) **Siyasi Düşünceler Tarihi**, Cilt I: Orta Çağ'ın Sonuna Kadar Mezopotamya, Hint, Çin, Yunan, Roma, Hristiyan, İslam ve Türk Siyasi Tarihi, İstanbul: Salyangoz Yayınları.

Yılmaz, Ahmet (2011) “François Rabelais’de İnsan İmgesi: Hümanizma ve Ütopya Çerçevesinde Gargantua’yı Okumak”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:28, Sayı:1, s. 223-235.

Zekiyan, Boğos (1982) **Hümanizm(İnsancılık) Düşüncel İşlem ve Tarihsel Kökenler**, İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınevi.

---, Ideology, Social Base And Strategies Of Electoral Mobilisation Of The Jana Sangh, Erişim:

http://shodhganga.inflibnet.ac.in/bitstream/10603/19324/9/09_chapter%201.pdf 22

Temmuz 2017.